

**ΦΙΛΟΘΕΟΥ ΣΗΛΥΒΡΙΑΣ,
ΛΟΓΟΣ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΤΡΕΙΣ
ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΟΥΣ ΙΕΡΑΡΧΑΣ**

ΥΠΟ
ΜΑΡΙΑΣ Χ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΦΙΛΟΘΕΟΥ ΣΗΛΥΒΡΙΑΣ, ΛΟΓΟΣ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΤΡΕΙΣ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΟΥΣ ΙΕΡΑΡΧΑΣ

ΥΠΟ
ΜΑΡΙΑΣ Χ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ
Δρος Φιλολογίας

Ὁ ἀνέκδοτος «Λόγος εἰς τοὺς Τρεῖς καὶ Μεγάλους Ἱεράρχας»¹ τοῦ Φιλοθέου Σηλυβρίας κατατάσσεται στὸ ὁμιλητικὸ ἔργο τοῦ συγγραφέα, ὁ ὁποῖος εἶναι κυρίως γνωστὸς γιὰ τὸ ἔργο του «Διάλογος περὶ θεολογίας δογματικῆς»² ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ «Λόγον εἰς τὸν ὅσιον πατέρα ἡμῶν Μακάριον πρότερον μὲν ἐν Ἑώρᾳ, ὕστερον δὲ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὴν μονὴν τοῦ Καλλίου ἀσκήσαντα»³. Στὸ ὁμιλητικὸ ἔργο τοῦ Φιλοθέου, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Λόγο στοὺς Τρεῖς Ἱεράρχες, κατατάσσεται καὶ

1. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπῆρχε στόχος καὶ ὑπόσχεση κατὰ τὴ δημοσίευση τῆς διδακτορικῆς μας διατριβῆς νὰ προβοῦμε στὴ συνολικὴ ἔκδοση τοῦ ἔργου τοῦ Φιλοθέου Σηλυβρίας, γιὰ λόγους ἀνεξαρτήτους τῆς θελήσεώς μας, μέχρι στιγμῆς ἔχουν δεῖ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ *Διάλογον περὶ θεολογίας δογματικῆς*, ὁ *Λόγος εἰς τὴν σύναξιν τῶν ἁγίων ἀγγέλων καὶ ἁσωμάτων* καθὼς καὶ ὁ ἐδῶ δημοσιευόμενος *Λόγος εἰς τοὺς Τρεῖς καὶ Μεγάλους Ἱεράρχας* (στὸ ἐξῆς: Φιλοθέου, *Ἱεράρχες*). Προγραμματίζεται ἤδη ἡ κριτικὴ ἔκδοση τοῦ *Ἐγκωμίου εἰς τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρα Ἀγαθόνικον*.

2. Βλ. Μ. Χ. Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος Σηλυβρίας. Βίος καὶ συγγραφικὸ ἔργο* [διδακτορικὴ διατριβή], Ἀθήνα 1992 (στὸ ἐξῆς: Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος*), ὅπου καὶ ἐκδίδεται ὡς παράρτημα ὁ *Διάλογος περὶ θεολογίας δογματικῆς* (στὸ ἐξῆς: Φιλοθέου, *Διάλογος*). Ἐπίσης, Α.-Μ. Talbot, «Philotheos, metropolitan of Selymbria», *Oxford Dictionary of Byzantium (ODB)* 3 (1991) 1661. *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit (PLP)*, erstellt von E. Trapp, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 1994, 12. Faszikel, 29893.

3. Βλ. Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἀνέκδοτα ἑλληνικὰ συγγραμμάτια, ἔγγραφα τε καὶ ἄλλα κείμενα κατ' ἐκλογὴν συλλεγμένα ἐκ τῶν ἐν τῇ «Μαυρογορδατεῖῳ Βιβλιοθήκῃ» ἀναγραφομένων καὶ νῦν πρῶτον ἐκδιδόμενα ὑπὸ..., Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1884, σσ. 46-59.

ὁ «Λόγος εἰς τὴν σύναξιν τῶν ἁγίων ἀγγέλων καὶ ἁσωμάτων»⁴ ἀλλὰ καὶ ἓνα ἀπόσπασμα «Λόγου εἰς τὴν ἀποτομὴν τοῦ τιμίου ἐνδόξου προφήτου Προδροῦμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου»⁵.

1. Χειρόγραφη παράδοση

Ὁ Λόγος εἰς τοὺς Τρεῖς καὶ Μεγάλους Ἱεράρχας παραδίδεται ἀπὸ ἓνα μόνο χειρόγραφο, τὸ ὑπ' ἀρ. (51) 53 τῆς Μονῆς Παναγίας τῆς Χάλκης (Chalc. mon. Camar.)⁶, καὶ στὰ φφ. 94α-109β. Πρόκειται γιὰ αὐτόγραφο τοῦ Φιλοθέου Σηλυβρίας, τὸ μοναδικὸ ποὺ περιέχει ὅλους τοὺς λόγους του (φφ. 86α-109β καὶ 302α-321).

Ὁ κώδικας –χαρτῶς– γράφτηκε τὸν ΙΓ'-ΙΔ' αἰῶνα. Εἶναι ἀκέφαλος καὶ κολοβός. Περιέχει 330 φύλλα διαστάσεων 0,294×0,210 καὶ εἶναι δί-στηλος. Ὁ Μητροπολίτης ἀπὸ Μεγάλων Πρωτοσυγκέλλων καὶ ἀπὸ Πα-ραμυθίας Ἀθηναγόρας διαφοροποιεῖται ὡς πρὸς τὶς διαστάσεις καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν φύλλων: «0,29,5×0,21,5 καὶ φύλλα 320...»⁷.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ κώδικα εἶναι κυρίως συναξαριακὸ καὶ περιέχει κείμενα ποὺ ἀναφέρονται στὸ πρόσωπο καὶ στὶς διάφορες γιορτὲς τῆς Παναγίας καὶ στοὺς: ἀπόστολο Ἀνανία, μάρτυρες Μαρκιανὸ καὶ Μαρ-τύριο, στὴν Ὑψωση τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, στοὺς μεγαλομάρτυρα Δημή-τριο, Τρεῖς Ἱεράρχες, μεγαλομάρτυρα Γεώργιο, Ἰωάννη τὸν Πρόδρομο, ἀποστόλους Πέτρο καὶ Παῦλο, ἁγ. Μαρίνα, ἁγ. Ἀγαθόνικο, ἁγ. Μακά-

4. Βλ. Μ. Πάσχου [-Βακαλοπούλου], «Ἀνέκδοτη ὁμιλία τοῦ Φιλοθέου Σηλυβρίας γιὰ τοὺς ἀγγέλους», *Θεολογία ΝΓ'* (1982) 279-294 (στὸ ἐξῆς: Βακαλοπούλου, *Ἄγγελοι*).

5. Βλ. Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος*, σσ. 145-146.

6. Βλ. Αἰμ. Τσακοπούλου, *Περιγραφικὸς κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*. Α'. Τμῆμα χειρογράφων Παναγίας Καμαριωτίσσης. Σταμ-ποῦλ χ.χ., σσ. 93-98, Μητροπολίτου Ἀθηναγόρα, «Περιγραφικὸς κατάλογος τῶν χειρογρά-φων τῆς ἐν τῇ νήσῳ Χάλκῃ Ἱερᾶς Μονῆς τῆς Παναγίας», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν (ΕΕΒΣ) ΙΑ'* (1935) 152-155 (στὸ ἐξῆς: Ἀθηναγόρα, *Κατάλογος*), Δ. Γκίνη, «Κατά-λογοι ἐλληνικῶν κωδίκων ἐν Ἑλλάδι καὶ Ἀνατολῇ», *ΕΕΒΣ ΚΑ'* (1935) 381-382 (Χάλκη Μονὴ Παναγίας, ὅπου καὶ βιβλιογραφία περὶ τῆς Μονῆς), Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος*, σσ. 173-174. Εὐχαριστίες πρὸς τὸ Κέντρο Βυζαντινῶν Σπουδῶν τοῦ Dumbarton Oaks (Washington D.C.) ποῦ, μέσῳ τοῦ καθηγητῆ Ι. Ševčenko καὶ τῆς βιβλιοθήκης Widener τοῦ Πανεπιστημίου Harvard, μᾶς προμήθευσαν τὸ μικροφίλμ τοῦ χειρογράφου γιὰ τὸ ὅποιο τὶς πληροφορίες ἀντλοῦμε ἀπὸ τὸν Κατάλογο τοῦ Αἰμ. Τσακοπούλου. Βλ. καὶ Βακαλοπούλου, *Ἄγγελοι*, σ. 280.

7. Ἀθηναγόρα, *Κατάλογος*, σ. 152.

ριο τῆς μονῆς Καλλίου καὶ ἁγ. Τεσσαράκοντα Μάρτυρες. Ὁ κατάλογος τῶν περιεχομένων λόγων ἀναγράφεται στὸ φ. 91β τοῦ κώδικα καὶ μεταξὺ τῶν λόγων συμπεριλαμβάνονται δύο λόγοι τοῦ Μαξίμου Πλανούδη⁸ καὶ ἕνας λόγος τοῦ Θεοδούλου Θετταλοῦ τοῦ Μαγίστρου⁹.

Τὸ δεύτερο χειρόγραφο στὸ ὁποῖο διασώζονται ἀποσπάσματα τῶν Λόγων τοῦ Φιλοθέου Σηλυβρίας εἶναι ὁ Ἱεροσολυμιτικὸς κώδικας 377¹⁰. Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ δὲν χρησιμοποιεῖται στὴν παρούσα ἔκδοση, ἀφοῦ περιλαμβάνει μόνον μερικὲς σημειώσεις σχετικὰ μὲ τὸ Λόγον *εἰς τοὺς Τρεῖς καὶ Μεγάλους Ἱεράρχας* (φ. 331). Ὅπως σημειώνει ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «...ἐγράφη περὶ τὸ τέλος τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος» καὶ ἀποδίδεται στὸν Δοσίθεο Ἱεροσολύμων¹¹. Τὸ περιεχόμενο τοῦ χειρογράφου – «Ἐκλογαὶ λόγων» διαφόρων Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας – περιλαμβάνει μεγάλον ἀριθμὸ συγγραφέων, μεταξὺ τῶν ὁποίων, ἐκτὸς τοῦ Φιλοθέου, σημειώνουμε τοὺς: Φώτιο Κωνσταντινουπόλεως, Ἰωάννη Γαβρᾶ, Μάξιμο Πλανούδη, Νικηφόρο Βλεμμίδη, Θεόδουλο Θετταλὸ μάγιστρο, Φιλόθεο Κωνσταντινουπόλεως κ.λπ. Στὴ γνωστὴ ἀντιρρητικὴ τριλογία τοῦ Δοσιθέου καὶ συγκεκριμένα στὸν «Τόμον ἀγάπης κατὰ Λατίνων...» προτάσσεται τὸ ἔργο «Δοσιθέου, Ἱστορία τῆς αἵρέσεως Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου καὶ τῶν κατ' αὐτῆς ἁγίων Συνόδων, καὶ προλεγόμενα εἰς τὸ βιβλίον τοῦ ἐν ἁγίοις Πατριάρχου Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως, ὅπερ ἐκείνος συνέγραψε κατὰ τῶν συγγραφέων ὑπὸ τοῦ αἰρεσιάρχου Νικηφόρου τοῦ Γρηγορᾶ ὑπὲρ τῆς αἵρέσεως ταύτης»¹².

8. Φ. 108, «Τοῦ σοφωτάτου κῦρ Μαξίμου τοῦ Πλανούδη λόγος εἰς τὴν Θεόσωμον ταφὴν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν» (J.-P. Migne, *Patrologiae cursus completus series Graeca* (PG), 187, 985) καὶ φ. 141β, «Τοῦ σοφωτάτου κῦρ Μαξίμου τοῦ Πλανούδη λόγος εἰς τοὺς κορυφαίους τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου» (PG 147, 1017).

9. «Τοῦ λογιωτάτου ῥήτορος κῦρ Θεοδούλου Θετταλοῦ τοῦ Μαγίστρου ἐγκώμιον εἰς τὸν μέγαν τοῦ Χριστοῦ Βαπτιστὴν καὶ πρόδρομον Ἰωάννην, οὗ ἡ ἀρχὴ «Ἄλλ' ἔμοιγε τοῖς σοῖς ἐνέβαλεν ἐγκωμίους...». Ὅπως σημειώνεται: «παρὰ Migne οὐχ εὑρηται», Ἀθηναγόρα, Κατάλογος, σ. 154.

10. Βλ. Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος*, σ. 132, ὑπ. 373.

11. Βλ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 1, Ἐν Πετροπόλει 1891, σσ. 397-8. Ὁ Δοσίθεος, ὁ «Λατινομάστιξ», ἴδρυσε καὶ διοργάνωσε τὶς ἀξιόλογες πατριαρχικὲς βιβλιοθήκες στὰ Ἱεροσόλυμα καὶ στὸ Μετόχι τοῦ Παναγίου Τάφου στὴν Κωνσταντινούπολη. Βλ. σχετικὰ, Ἰω. Ν. Καρμῖρη, «Δοσίθεος», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἑγκυκλοπαίδεια* (ΘΗΕ) 5 (1964) 192-197.

12. Βλ. σχετικὰ Ἰ.Ν. Καρμῖρη, «Ἡ ὁμολογία τῆς ὀρθοδόξου πίστεως τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου», *Θεολογία* 1Θ' (1948) 693-707, Κ' (1949) 245-279, 457-494, 657-702.

2. Χρόνος και τόπος συγγραφής

Δέν υπάρχει καμιά χρονολογική ένδειξη στο Λόγο, ούτε περιέχεται κάποιο ιστορικό στοιχείο της εποχής που να επιτρέπει την κατά προσέγγιση έστω χρονολόγηση του κειμένου. Ο Λόγος εκφωνήθηκε όπωσδήποτε την ήμερα της έορτης των Τριών Ίεραρχών και, πιθανότατα, όταν ο Φιλόθεος ήταν μητροπολίτης. Το διάστημα που φαίνεται ότι διετελέσε μητροπολίτης περικλείεται από τα έτη 1356/61 και 1389, όποτε έχουμε και την τελευταία μνεία περί του Φιλοθέου¹³. Προβληματική παραμένει ή περίοδος 1372-1389, κατά την όποια τα έπίσημα έγγραφα σιγοϋν για το Φιλόθεο, γεγονός που παραπέμπει ίσως στο ζήτημα των κατηγοριών που εκτοξεύτηκαν έναντίον του και την πιθανή απομάκρυνσή του από τη μητρόπολή του.

Πιθανότερος τόπος εκφώνησης του Λόγου θα πρέπει να θεωρείται ή Σηλυβρία, έδρα του μητροπολίτη.

3. Αίτια

Ο Φιλόθεος στην αρχή του Λόγου του έξηγει στους ακροατές του, γιατί αναγκάστηκε να συντάξει και να εκφωνήσει το κείμενο αυτό: «Ίστε γοϋν, ω παρόντες, ως οϋχ άπλως έπί τον άγωνά τουτονι έλληλύθειν τόν μέγαν, άλλ' έμφανισθέντες μοι οϋτοί γε ύπαρ οϋκ όναρ, ει και κόμπος δοκεί, και νεμεσήσαντες ως οϋχ έώρταζον αυτούς ως έδει κατά περίοδον έν τη σφών έορτη, δειν έγνων τούντεϋθεν έξ εκείνου έορτάζειν αυτούς κατά το έφικτόν»¹⁴. Είναι σαφές ότι ο Φιλόθεος δέν τιμοϋσε την κοινή έορτή των Τριών Ίεραρχών (30 Ίανουαρίου). Τους τιμοϋσε όμως στίς κατ' ίδιαν έορτές τους (τήν 1η Ίανουαρίου του Μ. Βασιλείου, την 25η Ίανουαρίου του Γρηγορίου του Θεολόγου, τη 13η Νοεμβρίου του Ίωάννου του Χρυσοστόμου και την 27η Ίανουαρίου της Ανακομιδής των λειψάνων του τελευταίου). Το θαϋμα αυτό έγινε άφορμή να άναθεωρήσει τίς άπόψεις του για τόν κοινό έορτασμό των άγίων αυτών και να αποφασίσει από τότε και έξης να τους τιμά όπως άρμοζει.

Στή συνέχεια ο συγγραφέας δηλώνει ότι θα άφιερώσει «βραché' άττα... έπαινον και δόξαν σφών αυτών... άφεις τους μακρούς λόγους και τας

13. Βλ. Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος*, σσ. 47 κ.έξ.

14. Φιλοθέου, *Ίεράρχες*, στ. 9-13.

αἰτίας, αἱ ξυνέβησαν μὲν ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ ἐορτῇ τε καὶ πανηγύρει»¹⁵. Μὲ τις φράσεις αὐτὲς ὁ Φιλόθεος μᾶς ἀποκαλύπτει ὅτι, ἂν καὶ γνῶριζε τὶς ἔριδες περὶ τὴν τιμὴ καὶ τὴν καθιέρωση τῆς κοινῆς ἐορτῆς γιὰ τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχες, δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ πρόβλημα. Εἶναι γνωστὸ ὅτι: «Ἡ κοινὴ αὕτη τῶν τριῶν μεγάλων διδασκάλων ἐορτὴ καθωρίσθη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὸν ια' αἰῶνα ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ (1081-1118) διὰ τὴν γενομένην μεταξὺ τῶν ἐλλογίμων ἀνδρῶν τότε φιλο-νειαίαν, προτιμώντων ἄλλων μὲν τὸν Βασίλειον, ἄλλων τὸν Γρηγόριον καὶ ἄλλων τὸν Χρυσόστομον καὶ ἐξαιρόντων τὰς ἀρετὰς καὶ τὴν ἀξίαν τούτων κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀντίληψιν. Πρὸς κατάπαυσιν τῶν τοιούτων ἐρίδων ἡ ἐκκλησία συνήψε τοὺς τρεῖς εἰς ἓνα καὶ ὥρισε κοινὴν ἐορτὴν κατὰ τὴν 30ὴν Ἰανουαρίου, ἧς τὴν Ἀκολουθίαν συνέταξεν ὁ σοφὸς ἐπίσκοπος Εὐχαΐτων Ἰωάννης ὁ Μαυρόπους. Εἶναι ὅμως ἀξίον σημειώσεως ὅτι ἡ ἐκκλησία Ἱεροσολύμων εἰς πολλῶ ἀρχαιοτέρους χρόνους τὴν μνήμην τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ἐώρταζε μετὰ τῆς μνήμης Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου καὶ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ, κατὰ τὴν 23ην Αὐγούστου...»¹⁶.

Ἁ ἴδιος ὁ Ἰωάννης Μαυρόπους μάλιστα συνέταξε Ἀκολουθίας¹⁷ ἀλλὰ καὶ «Λόγον εἰς τοὺς τρεῖς ἁγίους πατέρας καὶ διδασκάλους, Βασίλειον τὸν Μέγαν, Γρηγόριον τὸν Θεολόγον καὶ Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον»¹⁸. Ὁ Λόγος αὐτὸς «εἶναι τὸ πρῶτο γραπτὸ κείμενο ποὺ συνδέ-

15. Φιλοθέου, *Ἱεράρχες*, σσ. 23-26.

16. Σ. Εὐστρατιάδου, *Ἀγιολόγιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, [Ἀθῆναι] χ.χ., σσ. 74-75 καὶ σ. 452 (στὸ ἐξῆς: Εὐστρατιάδου, *Ἀγιολόγιον*). Ἐπίσης Γ. Δ. Μεταλληνοῦ, «Τρεῖς Ἱεράρχαι», *ΘΗΕ* 11 (1967) 841-842. Β. Τατάκη, *Ἡ συμβολὴ τῆς Καππαδοκίας στὴ Χριστιανικὴ σκέψη*, Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, Ἀθῆναι 1960 (στὸ ἐξῆς: Τατάκης, *Συμβολή*), Β. Daldwin, «Cappadocian Fathers», *ODB* 1 (1991) 379-380. Ἀ. Καρπόζηλου, *Συμβολὴ στὴ μελέτῃ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰωάννη Μαυρόποδος*, Ἰωάννινα 1982, σσ. 162-166 (στὸ ἐξῆς Καρπόζηλου, *Συμβολή*), F. Halkin, *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, Bruxelles 1957 [Subsidia Hagiographica no 8a], I 245-247, III (Suppl.) 32 (στὸ ἐξῆς: *BHG*), F. Halkin, *Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae*, Bruxelles 1969 [Subsidia Hagiographica no. 47] 82-83 (στὸ ἐξῆς: *Auctarium*).

17. *Ἀκολουθίαι τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν Βασιλείου, Γρηγορίου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου ὑπὸ Ἰωάννου μητροπολίτου Εὐχαΐτων*, PG 120, 1051.

18. Α. Kazhdan, «Mauropus, John», *ODB* 2 (1991) 1319, Ν. Β. Τωμαδάκη, «Ἰωάννης ἐπίσκοπος Εὐχαΐτων ὁ Μαυρόπους ἢ Μαυροπόδης», *ΘΗΕ* 7 (1965) 4-6, Ἰωάννου τοῦ ἀγιοτάτου μητροπολίτου Εὐχαΐτων λόγος εἰς τοὺς τρεῖς ἁγίους πατέρας καὶ διδασκάλους, Βασίλειον τὸν μέγαν, Γρηγόριον τὸν θεολόγον, καὶ Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον, *Johannis Euchaitorum metropolitae que in codice vaticano graeco 676 supersunt*, ed. P. de Lagarde-J. Bollig, *Abhandl. der histor. - philolog. Klasse der koenigl. Gesellschaft der Wiss. zu Göttingen* 28 (1882), ἀρ. 178, σσ. 106-119, (στὸ ἐξῆς: Bollig-de Lagarde).

εται με την από κοινοῦ λατρεία τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν»¹⁹ καὶ παραδίδεται τουλάχιστον σὲ εἴκοσι πέντε κώδικες, ἐνῶ ἕνας ἀκόμη Λόγος στοὺς Τρεῖς Ἱεράρχες, ἀμφίβολης γνησιότητος, ἀπαντᾷ σὲ ἑνδεκα κώδικες με ὁμιλητικὰ ἔργα (μηνολόγια)²⁰. Μεταξὺ τοῦ Ἰωάννου Μαυρόποδος καὶ τοῦ Φιλοθέου ὡς συντακτῶν Ἑγκωμίων στοὺς Τρεῖς Ἱεράρχες ὑπάρχει καὶ ἕνα ἀκόμη κοινὸ σημεῖο. Καὶ στοὺς δύο ἐμφανίστηκαν οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες (κατ' ὄναρ καὶ καθ' ὑπαρ ἀντιστοιχῶς), γιὰ νὰ τοὺς προτρέψουν τὸν μὲν πρῶτον νὰ προβεῖ στὴν καθιέρωση κοινοῦ ἑορτασμοῦ τους, τὸν δὲ δεύτερο νὰ τοὺς τιμᾷ καὶ κατὰ τὴν κοινὴ ἑορτὴ τους²¹. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Μαυρόπουλος, ὅπως καὶ ὁ Φιλόθεος, ἔχει γράψει καὶ Λόγο «εἰς τὴν σύναξιν τῶν ἁγίων ἀγγέλων»²².

Δεύτερη αἰτία τῆς ἐκφώνησης αὐτοῦ τοῦ λόγου εἶναι ὅτι οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες «ἐμυσταγώγησαν ἡμᾶς καὶ ἐπαίδευσαν λόγοις καὶ δόγμασιν ὡς σοφώτεροι τῶν ἄλλων παλαιῶν τε καὶ νέων. Διὰ δὴ ταῦτα καὶ ἐκθειάζομεν αὐτοὺς καὶ θαυμάζομεν πρὸς τούτοις καὶ τοὺς λόγους καὶ τὴν σοφίαν καὶ τὴν λογικὴν ἐπιστήμην...»²³. Ὁ Φιλόθεος εἶναι πολὺ φυσικὸ νὰ ἐλκύεται ἀπὸ τίς πολυσχιδεῖς προσωπικότητες τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ποὺ τίμησαν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα με τίς προσωπικὲς τους σπουδὲς ἀλλὰ καὶ τὰ συγγράμματά τους χωρὶς καθόλου νὰ ὑπολειφθοῦν στὰ δογματικὰ καὶ θεολογικὰ ζητήματα.

4. Περιεχόμενο

Στὸ Λόγο διακρίνονται σαφῶς τὰ ἀκόλουθα μέρη: Εἰσαγωγή – σύν-

19. Καρπόζηλου, *Συμβολή*, σ. 165.

20. Καρπόζηλου, *Συμβολή*, σ. 166. Ἐπίσης, βλ. Κ. Δουβουνιώτου, «Ἀνέκδοτα Ἑγκώμια εἰς τοὺς τρεῖς Ἱεράρχας», *ΕΕΒΣ* I' (1933) 56 (ὑπ. 1): «...Ἐκ τοῦ ἡμετέρου λόγου καταφαίνεται ὅτι ἡ ἑορτὴ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν, ἡ καθιέρωσις τῆς ὁποίας ἐγένετο κατὰ τὸν ἡμέτερον συγγραφέα [Ματθαῖο Καμαριώτη] διὰ θεῖου φωτισμοῦ “μὴ ἀθεεῖ τοῦτο γενέσθαι μηδὲ ἀνθρωπίνῃ ἀπλῶς ἐπινοίας εὐρημα τὴν ἀρχὴν ὑπάρχει τὸ διακόνημα”, ἔχει ἤδη πανταχοῦ διαδοθῇ καὶ ἐπικρατήσῃ “ἄλλως γὰρ μὴ ἂν εἰς πάντας διαδοθῇ καὶ ἐπικρατήσῃ τὸ ἐνθύμημα”».

21. «τριάς ἁγίων ἁγία, μεγαλάνυμοι τε καὶ μεγαλόδοξοι, οἱ καὶ ἡμῖν τὴν καλλίστην ταύτην ἐπίνοιαν ὡς κατὰ γνώμην ὑμῖν ἐπὶ νοῦν τε πρότερον ἀγαγόντες, καὶ θαυμασταῖς ἐμφανείαις βεβαιώσαντες ὕστερον» (Bollig-de Lagarde, σ. 118/43).

22. Ἰωάννου τοῦ ἀγιοτάτου μητροπολίτου Εὐχαΐτων λόγος μηνὶ Νοεμβρίῳ ἢ εἰς τὴν σύναξιν τῶν ἁγίων ἀγγέλων, Bollig-de Lagarde, ὅρ. 177, σσ. 95-106. Πρβλ. Κ. Ἰ. Δουβουνιώτου, «Ἀνέκδοτα Ἑγκώμια εἰς τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχας», *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος* 31 (1932) 80-91.

23. Φιλοθέου, *Ἱεράρχες*, στ. 16-20.

τομη ἐξιστόρηση τῶν κυριότερων σταθμῶν τῆς ζωῆς ἑνὸς ἐκάστου τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν καὶ ὅλων –ἐκκλησιαστικὴ δράση καὶ βίος ἐκάστου– σύγκριση μὲ πρόσωπα τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης –ἐπίλογος.

Στὴν εἰσαγωγή, ὅπου ὁ Φιλόθεος ἐκθέτει τὰ αἷτια τῆς ἐκφώνησης τοῦ Λόγου του «Εἰς τοὺς Τρεῖς καὶ Μεγάλους Ἱεράρχας», τοὺς παραβάλλει μὲ ἀρχαίους Ἑλληνες φιλοσόφους καὶ ρήτορες²⁴, ζητεῖ τὴ συμπροσευχή τῶν ἀκροατῶν του τονίζοντας ὅτι οἱ τιμώμενοι εἶναι ἄξιοι ἐπαίνου καὶ δόξας, ὁμολογώντας τὴν ἀδυναμία του γιὰ τὸ ἐγγεῖρημα καὶ δηλώνοντας ὅτι δὲν θὰ τὸν ἀπασχολήσουν οἱ ἐριδες περὶ τὸν κοινὸ ἐορτασμό τους.

Ἡ παρουσίαση τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν γίνεται μὲ κάπως πρωτότυπο τρόπο. Κατ' ἀρχὰς ἀναφέρει ἐπιτροχάδην τὴν πατρίδα, τοὺς γονεῖς, τὰ ἀντικείμενα καὶ τὶς πόλεις τῶν σπουδῶν τους. Συνεχίζει τὸ λόγο του μὲ τὴν παρὰθεση συνοπτικῶν στοιχείων καὶ γιὰ τοὺς Τρεῖς καὶ δίνει ἔμφαση στὴν ἀριστη κλασικὴ παιδεία τους πού ἔλαβαν κοντὰ σὲ διδασκάλους καὶ ρήτορες τῶν πατρίδων τους ἀλλὰ καὶ ἄλλων σπουδαίων κέντρων τῆς ἐποχῆς τους²⁵. Ἀναφέρεται ἐπίσης στοὺς λόγους, τὰ ποιήματα, τὴν ἀσκήση, τοὺς ἄθλους καὶ τοὺς δογματικούς τους ἀγῶνες κατὰ τῶν αἰρετικῶν. Ἐν συνεχείᾳ περιγράφει κυρίως τὴν ἐκκλησιαστικὴ δράση καὶ τὸ βίον κάθε Πατρὸς ξεχωριστά, ἀρχίζοντας μὲ τὸ Μέγα Βασίλειο, συνεχίζοντας μὲ τὸ Γρηγόριο τὸ Θεολόγο καὶ τελειώνοντας μὲ τὸν Ἰωάννη τὸ Χρυσόστομο²⁶.

Πολὺ συνοπτικὴ εἶναι ἡ ἀναφορὰ τοῦ Φιλοθέου ἀποκλειστικὰ στὸν Μ. Βασίλειο²⁷ καὶ τὸ ἔργο του, συγγραφικὸ καὶ φιλανθρωπικόν: «Πρὸ ἡμῶν γὰρ εἴρηκε κάλλιστά τε καὶ ὑψηλότατα ὁ μέγας ἐν θεολογίᾳ Γρη-

24. «...Τοῦ Ψελλοῦ σώζεται μία ἀκόμη “σύγκρισις” μὲ τίτλο “χαρακτήρες Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, τοῦ Χρυσοστόμου καὶ Γρηγορίου Νύσσης” (PG 122, 901-908), στὴν ὁποία ὁ συγγραφέας ἐξαίρει τὴ ρητορικὴ δεινότητα τῶν τεσσάρων αὐτῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας συγκρίνοντάς τους μὲ τοὺς ἀρχαίους ρήτορες καὶ κυρίως μὲ τὸν Λυσία καὶ τὸν Δημοσθένη», Καρπόζηλου, *Συμβολή*, σσ. 163-164. Βλ. ἐπίσης, W. Jaeger, *Early Christianity and Greek Paideia*, Oxford University Press 1962, σσ. 81-85 (στὸ ἐξῆς: Jaeger).

25. «τοὺς μὲν ἐγκυκλίους τῶν λόγων καὶ ποιητὰς μεμαθήκεσαν ἐν ταῖς αὐτῶν πατρίσι, τὸ δὲ γενέσθαι ρήτορας καὶ λόγους μὲν ποιεῖν, λόγους δὲ κρίνειν ἐκτήσαντο εἰς τε Λιβάνιον καὶ πολλοὺς ἐτέρους ρήτορας...» (Φιλοθέου, *Ἱεράρχες*, στ. 55-59).

26. Βλ. Π.Κ. Χρήστου, «Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος καὶ οἱ Καππαδόκαι», *Θεολογικά Μελετήματα 2. Γραμματεία τοῦ Δ' αἰῶνος*, Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1975, σσ. 257-266.

27. Βλ. J. Quasten, *Patrology* III. The Golden Age of Greek Patristic Literature from the Council of Nicaea to the Council of Chalcedon (1960), σσ. 204-236 (στὸ ἐξῆς: Quasten III), B. Altaner, *Patrology*, translated by H. C. Graef (1960), σσ. 335-345 (στὸ ἐξῆς: Altaner), *ODB* 1

γόριος ἐν τῷ πρὸς αὐτὸν ἐπιταφίῳ λόγῳ», δηλώνοντας ἔτσι καὶ τὴν πηγὴ του²⁸. Δὲν θὰ μπορούσε νὰ παραλειφθεῖ ἀπὸ τὸ Φιλόθεο καὶ ἡ ἀναφορὰ στὴν καταδικαστικὴ στάση τοῦ Μ. Βασιλείου ἐναντι τῆς αἵρεσης τοῦ Ἀρείου²⁹, ἡ ὁποία συνετάραξε τὴν Ἐκκλησίᾳ καὶ καταδικάστηκε στὴν Α' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο (325 μ.Χ.).

Τὸ τμῆμα τοῦ λόγου ποὺ ἀναφέρεται ἀποκλειστικὰ στὸν Ἅγιο Γρηγόριο τὸ Θεολόγο³⁰ ἐκτείνεται στοὺς στίχους 243-412. Σὲ σύγκριση μὲ τοὺς ἄλλους δύο Ἱεράρχες, ὁ Φιλόθεος φαίνεται ὅτι μᾶλλον ἀδικεῖ τὸν Γρηγόριο. Κάνει σαφεῖ ἀναφορὰ σὲ πολλοὺς λόγους τοῦ Ἱεράρχη, ἐνῶ ἀπαντῶνται σὲ αὐτὸ τὸ τμῆμα τοῦ Λόγου παραπομπές στὸν Ὅμηρο καὶ τὸν Σοφοκλή.

Τὸ τμῆμα τοῦ Λόγου ποὺ εἶναι ἀφιερωμένο στὸν Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο³¹ (στ. 413-654) δὲν παραπέμπει σὲ συγκεκριμένες ὁμιλίες, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου, ἀλλὰ ἐμπλουτίζεται μὲ πρόσωπα ποὺ διαδραμάτισαν καθοριστικὸ λόγο στὴ ζωὴ τοῦ ἱεράρχη ἀπὸ τὴν Ἀντιόχεια, τὸν Ἀντιοχείας Μελέτιο³² ποὺ τὸν χειροτόνησε διάκονο³³, τὸν Φλαβιανό³⁴, διάδοχο τοῦ Μελετίου ποὺ τὸν χειροτόνησε ἱερέα

(1991) 269-270, *BGH* I, 86-93, *Auctarium*, 40-43. Ἐπίσης Π.Κ. Χρήστου, *Ὁ Μέγας Βασίλειος: Βίος καὶ πολιτεία, συγγράμματα, θεολογικὴ σκέψις*, Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1978, Ph. Rousseau, *Basil of Caesarea*, University of California Press, 1994.

28. Chalc. mon. Camar. 51(53) 244-246.

29. Γὰ τὸν αἰρετικὸ Ἀρειο βλ. ἐνδεικτικὰ Τ. Ε. Gregory, A. Kazhdan, «Arius», *ODB* 1 (1991) 172 καθὼς καὶ Τ.Ε. Gregory, A. Cutler, «Arianism», *ODB* 1 (1991) 167. Ch. Kannengiesser, *Arius and Athanasius: Two Alexandrian Theologians*, Variorum 1991.

30. Γὰ τὸν Γρηγόριο Θεολόγο βλ. *Quasten* III, σσ. 236-254, *Allaner*, σσ. 345-351, *ODB* 2 (1991) 880-882, *BHG* I, 235-239, *Auctarium*, 80-81.

31. Γὰ τὸν Ἰωάννη Χρυσόστομο βλ. *Quasten* III, σσ. 424-482, *Allaner*, σσ. 373-387, *ODB* 2 (1991) 1057-1058, *BHG* II, 6-15, *Auctarium*, 94-100.

32. Γὰ τὸν Ἀντιοχείας Μελέτιο βλ. Εὐστρατιάδου, Ἀγιολόγιον, σ. 331. Γρηγορίου Νύσσης, *Ἐπιτάφιος λόγος εἰς τὸν μέγαν Μελέτιον Ἀντιοχείας*, *PG* 46, 852-864. Ἰωάννου Χρυσόστομου, *Ὁμιλία ἐγκωμιαστικὴ εἰς τὸν ἐν ἁγίοις πατέρα ἡμῶν Μελέτιον ἀρχιεπίσκοπον Ἀντιοχείας τῆς μεγάλης καὶ εἰς τὴν σπουδὴν τῶν συνελθόντων*, *PG* 50, 515-520. Οἱ Καππαδόκες στάθηκαν στὸ πλευρὸ τοῦ Μελετίου κατὰ τὴ διάρκειά τοῦ σχίσματος μὲ τοὺς Εὐσταθιανούς, ἡ συμφιλίωση μὲ τοὺς ὁποίους ἐπῆλθε τὸ 413. Βλ. Τ. Ε. Gregory, A. Kazhdan, «Meletian Schism in Syria», *ODB* 2 (1991) 1333.

33. Φιλοθέου, *Ἱεράρχες*, στ. 423-424. Α. Kazhdan, «Flavian», *ODB* 2 (1991) 789-790. Ἐπίσης, Ἰωάννου Χρυσόστομου, *Εἰς τοὺς ἀνδριάντας Γ' Εἰς τὴν ἀποδημίαν τοῦ ἐπισκόπου Φλαβιανοῦ*, *PG* 49, 47-60, *Εἰς τὴν τοῦ Φλαβιανοῦ ἐπάνοδον*, *PG* 49, 211-222, Γρηγορίου Νύσσης, *Ἐπιστολὴ πρὸς Φλαβιανόν Ἀντιοχείας (ἀφήγησις μετὰ ἀθιμίας περὶ Ἑλλαδίου διαδόχου τοῦ ἁγ. Βασιλείου)*, *PG* 46, 1000-1009.

34. Φιλοθέου, *Ἱεράρχες*, στ. 419-420.

«ὥς σκευθὸς ἐκλογῆς»³⁵, τὸν αὐτοκράτορα Ἀρκάδιο ποὺ τὸν μετεκάλεσε στὴν ΚΠολη ὡς διάδοχο τοῦ πατριάρχη Νεκταρίου³⁶, τὸν Ἀλεξανδρείας Θεόφιλο ποὺ τὸν καταδίωξε³⁷ καὶ βεβαίως τὴν αὐτοκράτειρα Εὐδοξία ποὺ δὲν ἄντεξε τὸν ἑλεγχό του καὶ τελικὰ τὸν ὀδήγησε στὴν ἐξορία ὅπου καὶ πέθανε. Τὸ ὄνομα τῆς Εὐδοξίας συνδέεται μὲ τὸ περιστατικὸ τοῦ Πατρικίου³⁸, τῆς χήρας Καλλιτρούπης ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια³⁹ ἀλλὰ καὶ τῆς χήρας ἀπὸ τὴ Χαλκηδὸνα⁴⁰, τρία περιστατικά ποὺ σχετίζονται μὲ οἰκονομικὲς δοσοληψίες πρὸς ὄφελος τῆς αὐτοκρατείας.

Τὰ ὅσα ἀναφέρονται στὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο, ποὺ καταλαμβάνουν μεγάλη ἔκταση –περίπου τὸ ἓνα τρίτο– στὸ Λόγο σὲ σύγκρισή μὲ τοὺς ἄλλους δύο ἱεράρχες, ὑπενθυμίζουν τὸ γεγονὸς τῆς συκοφάντησης τοῦ Φιλοθέου, ποὺ περιγράφει ὁ ἴδιος ἐκτενῶς στὸ Λόγο του γιὰ τὸν ἅγιο Ἀγαθόνικο. Ὁ μητροπολίτης κατηγορήθηκε ἀπὸ κληρικούς τῆς μητροπόλεως του γιὰ ἐνέργειές του ἀντίθετες πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικούς κανόνες καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση καὶ τὸ ζήτημα ἔλαβε ἀπρόβλεπτες διαστάσεις⁴¹. Στὸ Λόγο μνημονεύεται καὶ ὁ σεισμὸς ποὺ ἔλαβε χώρα στὴν Κωνσταντινούπολη κατὰ τὴν πρώτη ἀπομάκρυνση τοῦ Χρυσοστόμου ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο⁴²: «Τούτου δὴ καὶ γενομένου αὐτίκα μέχρι Πραϊνέτου τῆς νήσου⁴³ σεισμὸς γίνεται μέγας ἐν τῇ πόλει...»⁴⁴.

Ὅταν ὁλοκληρώνει τὰ περὶ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, ὁ Φιλόθεος ἐπανερχεται στὴν ἀπὸ κοινοῦ ἐξύμνηση τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν προβαίνοντας σὲ σύγκρισή τους μὲ πλειάδα προσώπων τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης.

Τέλος κλείνει τὴν ὁμιλία του μὲ αἶτημα τὴν ἱκεσία τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν πρὸς τὸ Θεὸ «σωθῆναι καὶ τυχεῖν τῆς ἄνω βασιλείας... μεγάλα

35. Φιλοθέου, *Ἱεράρχες*, σσ. 426-427.

36. Φιλοθέου, *Ἱεράρχες*, σσ. 443-447. Βλ. Εὐστρατιάδου, *Ἀγιολόγιον*, σ. 346. Quasten III, 169, 247, 425. A. Kazhdan, «Nektarios», *ODB* 2 (1991) 1451.

37. Βλ. B. Baldwin, A. Kazhdan, «Theophilos», *ODB* 3 (1991) 2065.

38. Φιλοθέου, *Ἱεράρχες*, σσ. 487-505.

39. Φιλοθέου, *Ἱεράρχες*, σσ. 506-535.

40. Φιλοθέου, *Ἱεράρχες*, σσ. 536-552. Πρβλ. Θεοδώρου ἐπισκόπου Τριμηθούνητων, *Περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ἐξορίας καὶ τῶν θλίψεων Ἰωάννου τοῦ Μακαριωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου*, PG 47, LXVII ιε'. Βλ. καὶ σχόλια στοὺς σσ. 536-552.

41. Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος*, σσ. 51-55.

42. Φιλοθέου, *Ἱεράρχες*, σσ. 569-571.

43. Στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ τὸ λιμάνι καὶ ὄχι γιὰ τὸ νησί τῆς Πραϊνέτου, τὸ σημερινὸ Καρὰ-Μουρσάλ. Βλ. Παντ. Μ. Κοντογιάννη, *Γεωγραφία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας*, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, 11, Ἀθῆναι 1921, σ. 201. Βλ. καὶ σχόλια στοὺς σσ. 571-572.

44. Φιλοθέου, *Ἱεράρχες*, σσ. 572-580.

γὰρ δύνασθε καὶ ὑμεῖς ὡς ἀγωνισταὶ τῶν θείων δογμάτων καὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ τῶν ἀρρήτων μυστηρίων Χριστοῦ...»⁴⁵.

5. Πηγές

Ὁ κώδικας Chalc. mon. Camar. 53 θεωρεῖται αὐτόγραφος τοῦ Φιλοθέου⁴⁶. Ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, περιέχει κείμενα τοῦ θεομητορικοῦ ἐορταστικοῦ κύκλου ἀλλὰ καὶ ἄλλων ἀγίων.

Ὁ ἴδιος ὁ λόγος καταδεικνύει ὅτι ὁ Φιλόθεος γνωρίζει τὸ ἔργο τῶν Μ. Βασιλείου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἰωάννου Μαυρόποδος. Γίνεται συγκεκριμένη ἀναφορὰ σὲ ἔργα τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ἐνῶ φαίνεται ὅτι ὁ Φιλόθεος γνωρίζει ἀρκετὲς πηγὲς γιὰ τὰ περιστατικὰ τοῦ βίου τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, τοὺς ἱστορικοὺς Σωζομενὸ⁴⁷ καὶ Σωκράτη⁴⁸, τὸν Παλλάδιο Ἐλενουπόλεως⁴⁹, τὸν Θεόδωρο Ἀναγνώστη⁵⁰, τὸν Ἀλεξανδρείας Γεώργιο⁵¹. Σύνοψη τοῦ ἔργου τοῦ τελευταίου διασώ-

45. Φιλοθέου, *Ἱεράρχες*, σσ. 744-748.

46. Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος*, σσ. 173-174. Ἐπίσης, G. H. Karlsson, *Codex Upsaliensis Graecus* 28, Stockholm 1981 [Bibliotheca Ekmaniana 69], σσ. 23-28.

47. B. Baldwin, «Sozomenos», *ODB* 3 (1991) 1932-33, Ἐρμείου Σωζομενοῦ *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία εἰς βιβλία ἑννέα*, *Sozomenus Kirchengeschichte* herausgegeben von J. Bidez, zweite, durchgesehene Auflage, Akademie Verlag, Berlin 1995 (στὸ ἐξῆς: Σωζομενοῦ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Bidez). Πηγὴ τοῦ Σωζομενοῦ ὑπῆρξε ὁ ἱστορικὸς Σωκράτης τὸν ὁποῖο καὶ συμπληρῶνει. Βλ. καὶ *Die Welt des Sokrates von Konstantinopel. Studien zu Politik, Religion und Kultur im späten 4. und frühen 5. Jh. n. Chr. zu Ehren von Christoph Schaublin*, herausgegeben von Balbina Bäßler und Heinz-Günther Nesselrath, KG Saur München - Leipzig 2001.

48. B. Baldwin, «Sokrates», *ODB* 3 (1991) 1923, Σωκράτους Σχολαστικοῦ *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία εἰς βιβλία ἑπτὰ*, *Sokrates Kirchengeschichte* herausgegeben von Günther Christian Hansen mit Beiträgen von Manja Sirinjan, Akademie Verlag GmbH, Berlin 1995 (στὸ ἐξῆς: Σωκράτους, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Hansen).

49. Βλ. B. Baldwin, «Palladios», *ODB* 3 (1991) 1565. *Διάλογος ἱστορικὸς Παλλαδίου ἐπισκόπου Ἐλενουπόλεως γενόμενος πρὸς Θεόδωρον, διάκονον Ῥώμης, Περί βίου καὶ πολιτείας τοῦ μακαρίου Ἰωάννου ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου*, PG 47, 1-82.

50. Βλ. B. Baldwin, «Theodore Lector or Anagnostes», *ODB* 3 (1991) 2042. Θεοδώρου Ἀναγνώστου Κωνσταντινουπόλεως, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, *Theodoros Anagnostes Kirchengeschichte* herausgegeben von G. Ch. Hansen, Akademie Verlag, Berlin 1995 (στὸ ἐξῆς: Θεοδώρου Ἀναγνώστου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Hansen).

51. Ὁ ἀρειανὸς ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Γεώργιος δολοφονήθηκε τὸ 361. Βλ. σχετικὰ, Quasten III, 21, 49. Ἐπίσης, Chr. Baur, «Georgius Alexandrinus», *BZ* 27 (1927) 1-16.

ζεται στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Φωτίου⁵², ἐνῶ τὸ πλῆρες κείμενο φιλοξενεῖται σὲ δημοσίευμα τοῦ Fr. Halkin, ὅπου ἐκδίδονται δώδεκα κείμενα σχετικὰ μὲ τὸ βίο τοῦ Χρυσοστόμου (I-XII)⁵³. Συμπεριλαμβάνονται ἐπίσης, μετὰξὺ αὐτῶν, καί: *Ἑσυχίου πρεσβυτέρου σύγγραμμα εἰς τὸν βίον τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (VIII)*⁵⁴ ἀλλὰ καί: *Ὑπόμνημα τύπον ἱστορίας κεφαλαιώδους ἐπέχον ἐπὶ τῇ ἀνακομιδῇ τοῦ τιμίου λειψάνου τοῦ θεοῦ καὶ ἱεροῦ Χρυσοστόμου (IX)*, Συμεὼν τοῦ Μεταφραστοῦ⁵⁵.

Στὰ προαναφερθέντα κείμενα διασώζονται στοιχεῖα ποὺ συναντᾷ ὁ ἀναγνώστης στὸ κείμενο τοῦ Λόγου τοῦ Φιλοθέου, ὅπως εἶναι τὸ περιστατικὸ τῆς χήρας Καλλιτροπῆς ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια, ἡ ἀναφορὰ στὴ σύνοδο τῆς Σαρδικῆς σὲ συσχετισμὸ μὲ τὸν Ἀρειο καὶ τὸν Μέγα Ἀθανάσιο. Ὁλόκληρο σχεδὸν τὸ Η΄ βιβλίον τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας (κεφ. Β΄-ΚΗ΄) τοῦ Ἐρμεῖου Σωζομενοῦ ἀναφέρεται στὸν Ἰωάννη Χρυσόστομο καὶ σὲ γεγονότα τοῦ ταραχώδους βίου του. Πηγὴ τοῦ Σωζομενοῦ θεωρεῖται ὁ ἱστορικὸς Σωκράτης, ὁ ὁποῖος καὶ τὸν συμπληρώνει. Ὁ τελευταῖος ἀφιερώνει ὁλόκληρο σχεδὸν τὸ ΣΤ΄ βιβλίον τῆς Ἱστορίας του (κεφ. Β΄-ΚΑ΄) στὸν Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο, ἐνῶ συγκερασμὸ τῶν δύο Ἱστοριῶν ἀποτελεῖ ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τοῦ Θεοδώρου Ἀναγνώστου.

Οἱ παραπομπὲς ἀπὸ τὴν Ἀγία Γραφή–Παλαιὰ καὶ Καινὴ Διαθήκη–δὲν διακρίνονται γιὰ τὸ πλῆθος τους ἀλλὰ οἱ ἀναφορὲς στὴν ἀρχαία

52. «Ἀνεγνώσθη βιβλίον τὰ περὶ τὸν Χρυσόστομον ἐπιγραφὴν ἔχον, Γεωργίου ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας...», Φωτίου *Βιβλιοθήκη* 96, *Photius Bibliothèque*, texte établi et traduit par R. Henry, Société d'édition «Les Belles Lettres», τ. II, Paris 1960 no. 96, σσ. 48-63, 207-211 (στὸ ἐξῆς: Φωτίου, *Βιβλιοθήκη* 96, Henry II). Ὁ Φώτιος σημειώνει γιὰ τὸν Ἀλεξανδρείας Γεώργιο: «...ἔκ τε Παλλαδίου... ἔκ τε οὖν τούτου φησὶ καὶ Σωκράτους καὶ διαφόρων ἄλλων τὴν ἱστορίαν ἀναλεξάμενον εἰς ἓν συναθροίσασθαι». Βλ. καὶ N. G. Wilson, «The composition of Photius' Bibliotheca», *Greek, Roman and Byzantine Studies* 9 (1968) 451-455 καὶ T. Hägg, «Photius at work: evidence from the text of the BIBLIOTHECA», *Greek, Roman and Byzantine Studies* 14 (1973) 213-222.

53. Γεωργίου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας ἐξηγήσις ἥτοι βίος καὶ πολιτεία καὶ θαύματα τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν καὶ οἰκουμενικοῦ διδασκάλου καὶ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (III) καὶ Βίος ἐν ἐπιτομῇ τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν καὶ τῆς οἰκουμένης διδασκάλου Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου (V), *Douze récits byzantins sur Saint Jean Chrysostome* publiés par Fr. Halkin, Bollandiste, Bruxelles 1977 [Subsidia Hagiographica no. 60], σσ. 69-285 καὶ 303-383 (στὸ ἐξῆς: Halkin, *Douze récits*).

54. Halkin, *Douze récits*, σσ. 443-472.

55. Halkin, *Douze récits*, σσ. 473-486.

έλληνική γραμματεία δὲν εἶναι λίγες. Χρησιμοποιεῖται ἓνα χωρίο τοῦ Ὀμήρου, ἓνα χωρίο τοῦ Σοφοκλῆ, ἓνα χωρίο τοῦ Αἴλιου Ἀριστείδη, καὶ μνημονεύονται ὀνομαστικά οἱ: Πλάτων, Δημοσθένης, Ἀριστείδης, Ἀριστοτέλης, Λιβάνιος, Ἐπιφάνιος, Ἀπολλώνιος, Πτολεμαῖος, Ὑψικλῆς⁵⁶, Θουκυδίδης. Εἰδικὰ γιὰ τὸν Αἴλιο Ἀριστείδη⁵⁷, ἐκπρόσωπο τῆς λεγόμενης δεύτερης σοφιστικῆς⁵⁸, εἶναι γνωστὸ ὅτι χρησιμοποιήθηκε πολλές φορές ἀπὸ τοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς συγγραφεῖς, ἐνῶ ὁ Θεόδωρος Μετοχίτης ἔγραψε ἔργο, ὅπου συγκρίνει τὸ Δημοσθένη μὲ τὸν Ἀριστείδη, θεωρώντας τὸ δεύτερο ἀνώτερο τοῦ πρώτου. Ἐπίσης ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς στὸ ἔργο του κάνει ἀναφορὲς στὸν Αἴλιο Ἀριστείδη καὶ τὸ παράδειγμά του ἀκολουθεῖ ὁ Φιλόθεος ὡς μαθητῆς του. Γίνεται ἐπίσης μνεῖα ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλη, τοῦ Ἀπολλωνίου, τοῦ Ὑψικλέους καὶ τοῦ Πτολεμαίου⁵⁹. Τὰ Ἀρμονικὰ τοῦ Πτολεμαίου ἀναφέρονται καὶ στὸ Διάλογο τοῦ Φιλοθέου, ὅπως ἐπίσης ἡ *Φυσικὴ Ἀκρόασις* καὶ τὸ *Περὶ Οὐρανοῦ* τοῦ Ἀριστοτέλους⁶⁰, ὅπου τὸ σχετικὸ κείμενο ἔχει διαγραφεῖ!

Ἐπίσης τὸ φ. 42α-β τοῦ κώδικα Monacensis Gr. 361 ποῦ, ὅπως ἀπέδειξε ἡ ἔρευνα, εἶναι γραμμένο μὲ τὸ χέρι τοῦ Φιλοθέου, περιέχει κείμενο τῶν *Ἀρμονικῶν* τοῦ Πτολεμαίου ἀπὸ τὴν εἰδικὴ ἔκδοση ποῦ εἶχε ἐτοιμάσει ὁ κύκλος τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ καὶ συγκεκριμένα ὁ Ἰσαὰκ Ἀργυρὸς, πρόσωπο τοῦ Διαλόγου⁶¹. Πάντως ὀφείλουμε νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι, συγκριτικά, γιὰ ἓνα ἀγιολογικὸ κείμενο ἡ μνεῖα τόσων ὀνομάτων ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ κόσμο εἶναι λίγο σκανδαλώδης. Ἡ ἀπάντηση γιὰ τὰ αἷτια σύνταξης τέτοιας βιογραφίας πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὴν παιδεία τοῦ συγγραφέα (κλασικὴ), στὴν ἀναγέννηση τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων τὸν ΙΔ' αἰῶνα, στὴ μίμηση ἄλλων συγγραφέων καὶ στὸ ἴδιο τὸ ὕφος τῶν κειμένων του.

Περὶ τὸ τέλος τοῦ Λόγου ὁ Φιλόθεος ἐπιχειρεῖ σύγκριση τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν μὲ πρόσωπα τῆς Ἀγίας Γραφῆς⁶². Προβαίνει σὲ ὀνομαστικὴ ἀναφορὰ προσώπων τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, συνοδευό-

56. Λανθασμένα ὁ Φιλόθεος ἀναφέρει Ὑψηλοκλῆς ἀντὶ Ὑψικλῆς (Φιλοθέου, *Ἱεράρχες*, στ. 67).

57. A. Kazhdan, «Aelius Aristides», *ODB* 1 (1991) 169. Βλ. καὶ σχόλια στοὺς στ. 89-94.

58. Βλ. A. Kazhdan - E. M. Jeffreys, «Second Sophistic», *ODB* 3 (1991) 1864-1865. Ἐπίσης, A. Kazhdan, E. M. Jeffreys, A. Cutler, «Rhetoric», *ODB* 3 (1991) 1788-1790.

59. Φιλοθέου, *Ἱεράρχες*, στ. 63-68.

60. Βλ. Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος*, σσ. 274-275. Πρβλ. Βακαλοπούλου, *Ἄγγελοι*, σσ. 285-286.

61. Βλ. Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος*, σσ. 109-110.

62. Φιλοθέου, *Ἱεράρχες*, στ. 665-738.

μενῇ ἀπὸ ἓνα ἐπίθετο ἢ μία ἐπεξηγήση χαρακτηρίστικὴ τοῦ προσώπου: «Τοὺς γενάρχας κατεκόσμησαν, Ἀδὰμ καὶ Εὐὰν λέγω», «Ὁ Ἀβραὰμ μέγας γενόμενος ἐπὶ φιλοξενίᾳ», «Ἡλιοῦ τοῦ Θεσβίτου τοῦ ὑψωθέντος ἐν τετρώρῳ ἄρματι», «Μωυσεὶ τῷ νομοθέτῃ», «Δαβὶδ τὴν πρᾶοτητα», «Πέτρου τοῦ τιμωτάτου τὴν ὁμολογίαν», «Ἰωάννου τὴν θεολογίαν» κλπ.

Ἡ τελευταία παράγραφος τοῦ λόγου εἶναι μία συνήθης ρητορικὴ ἀποστροφή πρὸς τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχες: «Ὑμεῖς δέ, ὦ ποιμένες κατὰ πάντ' ἄριστοι καὶ ἱεραρχῶν ἱερώτατοι καὶ πατριαρχῶν θειότατοι καὶ σοφώτατοι, ὑπὲρ ἡμῶν ἱκετεύσατε πρὸς Θεόν...»⁶³ χωρὶς πρωτοτυπία καὶ χωρὶς τὴν παραμικρὴ ἀναφορὰ σὲ στοιχεῖο ποῦ θὰ μπορούσε νὰ διαφωτίσει περὶ σσότερο τὸν ἀναγνώστη ὡς πρὸς τὴν αἰτία, τὸ χρόνο ἢ τὸν τόπο ὅπου ἐκφωνήθηκε ὁ λόγος.

6. Κοινὰ στοιχεῖα τοῦ Λόγου μετὰ τὸ ὑπόλοιπο ἔργο

Ὁ «Λόγος εἰς τοὺς Τρεῖς καὶ Μεγάλους Ἱεράρχας» σὲ ἀρκετὰ σημεῖα θυμίζει τὸ κείμενο τοῦ *Διαλόγου περὶ θεολογίας δογματικῆς*, κυρίως ὡς πρὸς τὴ χρῆση τῶν λεκτικῶν σχημάτων. Ὁ Φιλόθεος χρησιμοποιεῖ πολὺς φορὲς τὶς ἴδιες παροιμίες καὶ τὰ ἴδια ἀποφθέγματα ἀρχαίων συγγραφέων καὶ στοὺς λόγους του καὶ στὸ *Διάλογο*.

Γιὰ παράδειγμα, ἡ φράση τοῦ Σοφοκλῆ πρὸς γὰρ τὸν ἔχονθ' ὁ φόβος ἔρπει (*Αἴας* 157) ἀπαντᾶται, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ *Λόγον εἰς τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχας* (στ. 380-381) καὶ στὸ *Διάλογο* (στ. 1866-67) ἀλλὰ καὶ στὸ *Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρα Ἀγαθόνικον* (φ. 305α/β).

Ἐπίσης ἡ φράση ἀπὸ τὸν Αἴλιο Ἀριστείδη τῶν βεβήλων ὁ λόγος ὀλίγος (*Πλάτωνος ὑπὲρ τῶν τεττάρων*, 129, 6) ἀπαντᾶται καὶ στὸ *Λόγον εἰς τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχας* (στ. 614) καὶ στὸ *Διάλογο* (στ. 1176).

Ὁ ὁρος σοφιστῆς (στ. 388) χρησιμοποιεῖται ἀρκετὲς φορὲς καὶ στὸ *Διάλογο* (στ. 14, 1484, 1770, 1962), ὅπου βέβαια ὑπάρχει καὶ χορὸς σοφιστῶν.

Ἡ δομὴ τοῦ κειμένου θὰ μπορούσε νὰ παραπέμψει καὶ σὲ ἐγκώμιο. Ὅπως καὶ στὸ *Λόγο* γιὰ τοὺς ἀγγέλους ἡ πρώτη παράγραφος τοῦ κειμένου (στ. 1-8) ἀποτελεῖ τὸν πρόλογο, ἐνῶ ἡ τελευταία μετὰ τὴ ρητορικὴ ἀποστροφή πρὸς τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχες εἶναι καὶ ὁ ἐπίλογος (στ. 742-755).

Ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τοῦ κειμένου τοῦ Λό-

63. Φιλοθέου, *Ἱεράρχες*, στ. 742-744.

γου ὁ Φιλότης συλλαμβάνεται νὰ ἔχει ἀρκετὰ ὀρθογραφικά λάθη, π.χ. ὕπαρ (στ. 10), ὕπατι (στ. 126), γειρωκομεῖα (στ. 155 καὶ 475), μῶδιον (στ. 316). Ἀναφέρει λανθασμένα τὸ ὄνομα τοῦ Ὑψικλῆ (στ. 67), ἐνῶ λανθασμένη εἶναι καὶ ἡ ἀναφορά του σὲ χωρίο τοῦ Σολομῶντος (στ. 465-467).

Στὸ Λόγο χρησιμοποιοῦνται γλωσσικοὶ τύποι ποὺ ἀπαντῶνται στὴ Χρονογραφία τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ⁶⁴. Πρόκειται γιὰ τὸ ρῆμα *ἐξανθρωπίζομαι* μὲ τὴν ἔννοια τοῦ *ἀποθνήσκω* (στ. 208 καὶ 440-441) καὶ τὸ ρῆμα *ἐπιπηδῶ* (στ. 274).

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ *Διάλογον περὶ θεολογίας δογματικῆς*, δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχει *ἡσυχαστικὴ* διάσταση στὸ Λόγο μὲ σχετικὲς λέξεις ἢ φράσεις. Τὸ γεγονός αὐτὸ θὰ μποροῦσε νὰ τοποθετήσῃ ἴσως καὶ χρονολογικὰ τὴν ἐκφώνηση τοῦ Λόγου στὴν πρώτη περίοδο τῆς μητροπολιτικῆς θητείας τοῦ Φιλοθέου, δηλ. πρὶν συκοφαντηθεῖ ὁ ἴδιος καὶ πρὶν ὑπογράψῃ τὸ «Ἀνάθεμα» κατὰ τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ (1366?). Καὶ αὐτό, γιὰ τὴν ὑπάρχει χιαστὶ διαγραφὴ τμημάτων ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ *Διαλόγου* ποὺ παραπέμπουν σὲ ἄμεση ἐπίδραση τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ⁶⁵.

Ἡ ἐπιλογή τοῦ θέματος τῆς ἐορτῆς τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν καὶ ἡ ἔμφαση, ποὺ δίνει ὁ Φιλότης στὴν κλασικὴ παιδεία τους, θυμίζουν ἐντονα τὴν ἔμφαση τοῦ *Διαλόγου* στὸ θέμα τῆς κλασικῆς παιδείας, θέμα ποὺ ἀποτέλεσε καὶ ἰσχυρὸ σημεῖο ἀναφορᾶς κατὰ τοὺς ἡσυχαστικοὺς ἀγῶνες⁶⁶.

64. Βλ. Α. Kazhdan, «Manasses, Constantine», *ODB* 2 (1991) 1280. Ἐπίσης, *Constantini Manassis Breviarium Chronicum*, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 36, Series Atheniensis 1996, 2 τόμοι, recensuit Od. Lampsidis. Βλ. καὶ σχόλια στοὺς στ. 208, 274.

65. Βακαλοπούλου, *Φιλότης*, σσ. 61-64.

66. H. Hunger, «On the imitation of antiquity in byzantine literature», *Dumbarton Oaks Papers* 23-24 (1969-1970) 15-38, P. Lemerle, «Ο πρώτος βυζαντινὸς οὐμανισμός. Σημειώσεις καὶ παρατηρήσεις γιὰ τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ τὴν παιδείαν στὸ Βυζάντιο ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ὡς τὸν 10ο αἰῶνα, μετ. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα 1981. Βλ. καὶ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία στὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τῆς Ἀ. Βασιλικοπούλου-[Ἰωαννίδου]. *Ἡ ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων κατὰ τὸν 10ο αἰῶνα εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ ὁ Ὀμηρος*, Ἐθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, Φιλοσοφικὴ Σχολή, [Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου, ἀρ. 14], ἐν Ἀθήναις 1971-1972, ὅπου ἡ συγγραφέας σημειώνει στὴν εἰσαγωγὴ της: «τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν θέμα συνδέεται στενότερα πρὸς τὸ ὅλον πρόβλημα τῆς κλασσικῆς παιδείας εἰς τὸ Βυζάντιον, πρὸς τὴν θέσιν τοῦ Βυζαντίου ἐναντὶ τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πνεύματος, πρὸς τὸ πρόβλημα τοῦ βυζαντινοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν Γραμμάτων εἰς τὸ Βυζάντιον, πρὸς προβλήματα γλώσσης καὶ πρωτοτυπίας τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων». Τῆς ἰδίας, «Ἡ κλασσικὴ παιδεία στὸ Βυζάντιον», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν* 33 (2000-2001) 323-336. Βλ. ἐπίσης Ἀν. Λώλου, «Ἑλληνισμός καὶ Χριστιανισμός. Ὅψεις καὶ ἀλληλεπιδράσεις τους: Ὡφέλεις ἢ βλάβες ἐκατέρωθεν;», *Θεοδορμία ΣΤ'* (2004) 363-433 καὶ 542-640, ὅπου καὶ ἐκτενέστατη βιβλιογραφία.

Ὁ Φιλόθεος τρέφει ἰδιαίτερη ἀγάπη στὴ θύραθεν παιδεία⁶⁷ ἀκολουθώντας τὸ γενικὸ ρεῦμα τῆς ἐποχῆς του ἀλλὰ καὶ ὡς μαθητῆς τοῦ Νικηφόρου Γρηγοῤᾤ⁶⁸. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς παραπομπὲς στοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, ποὺ ἀφειδῶς χρησιμοποιεῖ σὲ ὅλο του τὸ ἔργο, εἶναι καὶ γραφέας τοῦ χειρογράφου Vaticanus Gr. 22⁶⁹ ποὺ περιέχει τὸ ἔργο «Περὶ Ἀττικῶν ὀνομάτων» τοῦ Μανουὴλ Μοσχοπούλου⁷⁰, τὴν «Ἐκλογὴν Ἀττικῶν Ῥημάτων» τοῦ Θωμᾶ Μαγίστρου⁷¹ καὶ τέλος τὸ Λεξικὸ τοῦ Ἀνδρέα Λοπαδιώτη⁷². Ἀντίστοιχο περιεχόμενο ἔχει καὶ τὸ χειρόγραφο Upsaliensis Gr. 28, εἶδος προσωπικοῦ ἀνθολογίου τοῦ Φιλοθέου⁷³.

Ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ Δ. Ζακυθινός: «Κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τοῦ Βυζαντίου ἡ τοιαύτη ἐπίδρασις τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τοῦ ἀναγεννωμένου ἀνθρωπισμοῦ κατίσχυσε ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἡ ἀφελεστέρα ἀγιολογικὴ φιλολογία νὰ τραπῇ πρὸς τὴν Ῥητορικὴν. Τὸ ἀγιολογικὸν ἔργον τοῦ Ν. Γρηγοῤᾤ εἶναι ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης διδακτικόν»⁷⁴.

Ὁ Λόγος εἰς τοὺς Τρεῖς καὶ Μεγάλους Ἱεράρχας εἶναι ἓνα μᾶλλον τυπικὸ κείμενο τοῦ ὕφους τοῦ Φιλοθέου Σηλυβρίας. Ἀναγνωρίζει κανεῖς ἀμέσως τὸ μέσο μὲ τάση νὰ γίνῃ ὑψηλὸ ὕφος, τὴν ἔντονη ρητορικὴ διάθεση, τὴν ἐπίμονη σχεδὸν μνεῖα ὀνομάτων συγγραφέων τῆς ἀρχαιότητος, τὶς παραπομπὲς στὸν Ὅμηρο, τὸν Σοφοκλή, τοὺς ῥήτορες, τὶς παροιμίες, τὴ συγκριτικὰ μικρότερη χρῆσις ἀγιογραφικῶν χωρίων.

Ἡ αἰτία τῆς συγγραφῆς τοῦ Λόγου, ἡ θαυματουργὴ ἐμφάνισις τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν στὸν Φιλόθεο, μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ τὸ μοναδικὸ ἰδιαίτερο στοιχεῖο ποὺ ὀφείλει νὰ σημειώσῃ κανεῖς στὸ κείμενο αὐτό, ἂν βέβαια δὲν πρόκειται γιὰ κοινὸ τόπο, δάνειο ἀπὸ ἄλλες σχετικὲς πηγές.

67. Βλ. Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος*, σσ. 115-119, 128.

68. Βλ. Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος*, σσ. 61-64.

69. Βλ. Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος*, σσ. 174-175.

70. Βλ. Α. - Μ. Talbot, «Moschopoulos, Manuel», *ODB* 2 (1991) 1414. *PLP* 19373.

71. Βλ. Α. Kazhdan, Α.-Μ. Talbot, «Thomas Magistros», *ODB* 3 (1991) 2076-2077.

72. Βλ. Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος*, σ. 174. Πρβλ. R. Browning, «Lopadiotes, Andrew», *ODB* 2 (1991) 1251. *PLP* 15038.

73. Βλ. Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος*, σσ. 172-173.

74. Βλ. Δ. Ζακυθινού, «Τὸ Βυζάντιον μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως», *ΕΕΒΣ ΚΗ'* (1958) 393.

**f.94^r/α Τοῦ Σοφωτάτου Μητροπολίτου Σηλυβρίας κῦρ Φιλοθέου,
Λόγος εἰς τοὺς Τρεῖς καὶ Μεγάλους Ἱεράρχας.**

Πάλαι μὲν ἐτέλεσαν ἐφ' Ἑλλήσιν ἄριστοι φιλόσοφοί τε καὶ ῥή-
τορες, πολλοὶ καὶ διάφοροι, μάλιστα δὲ Πλάτων τε καὶ Δημο-
σθένης καὶ Ἀριστείδης. Καὶ ἦν αὐτοῖς τηνικαῦτα κλέος ἡ τῶν λό-
γων δύναμις καὶ σοφία οὐ μόνον Ἀθήνησιν, ἀλλὰ καὶ πανταχῇ
5 ἐν ἡμῖν δ' αὐτοῖς τοῖς χριστωνύμοις, οἱ τρεῖς ἀρχιθύται, Βασι-
λειος, Γρηγόριος τε καὶ Ἰωάννης. Καὶ ἔστι τὸ κλέος αὐτῶν καὶ ἡ
δόξα πανταχόσε γῆς, ἴσοι ὄντες ἀλλήλοις κατὰ τε σοφίαν καὶ
ζῆλον καὶ ἀγιότητα.

Ἰστε γοῦν, ὧ παρόντες, ὥς οὐχ ἀπλῶς ἐπὶ τὸν ἀγῶνα τουτονὶ
10 ἐληλύθειν τὸν μέγαν, ἀλλ' ἐμφανισθέντες μοι οὗτοί γε ὕπαρ οὐκ
ὄναρ, εἰ καὶ κόμπος δοκεῖ, καὶ νεμεσήσαντες ὥς οὐχ ἐώρταζον
αὐτοὺς ὥς ἔδει κατὰ περίοδον ἐν τῇ σφῶν ἐορτῇ, δεῖν ἔγνω
τοῦντεῦθεν ἔξ ἐκείνου ἐορτάζειν αὐτοὺς κατὰ τὸ ἐφικτόν. Μηδεὶς
οὖν καταγνῶ τοῦ παρόντος ἐγχειρήματος, ἀλλὰ μάλλον συνεύξα-
15 σθέ μοι προσερεῖν τὰ βελτίω καὶ λόγου ἄξια· οὗτοι γὰρ οἱ μέγι-
f.94^r/β στοι/τῶνόντι καὶ θαυμαστοὶ Τρεῖς Ἱεράρχαι ἐμυσταγώγησαν ἡμᾶς

λόγος ιε': Ἰανουαρίω, λ' in margine (in mrg.)

10 ὕπαρ codex (cd)

1-8 Ἐντυπωσιακὸς ὁ παραλληλισμὸς τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν μὲ τοὺς τρεῖς ἀρχαίους συγγρα-
φεῖς, τὸν φιλόσοφο Πλάτωνα καὶ τοὺς ῥήτορες Δημοσθένη καὶ Ἀριστείδη. Δέν εἶναι δυνατόν
νὰ ἀντιστοιχίσουμε τὸν Πλάτωνα μὲ τὸν Μ. Βασίλειο, τὸν Δημοσθένη μὲ τὸν Γρηγόριο Θεο-
λόγο καὶ τὸν Ἀριστείδη μὲ τὸν Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο. Εἰδικὰ γιὰ τὸν Ἀριστείδη, βλ. Φι-
λοθέου, *Διάλογος*, σσ. 244-248, 1176, 1324. A. Lesky, *Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γραμ-
ματείας*, μτφρ. Ἀγ. Γ. Τσοπανάκη, Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονί-
κη, 1964, σ. 1130 κ.έ. Βλ. ἐπίσης Θ. Μηνοπούλου, *τέως ἀρχιμανδρίτου, νῦν δὲ ἀρχιεπισκόπου*
*Μονεμβασίας καὶ Σπάρτης, Πραγματεία Περὶ Σοφιστῶν ἐπὶ παραβολῇ παραλλήλων Δημο-
σθένους καὶ Ἱμερίου καὶ Ἀριστείδου τοῦ Σοφιστοῦ*, ἐν Ἀθήναις 1893, σσ. 13-14.

5 Βλ. καὶ σσ. 394. Ὁ ὅρος *ἀρχιθύτης*, μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἀνώτερου κληρικοῦ, ἀπαντᾷτο στὸ
Χρονικὸ τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ (Ἑμμ. Κριαρᾶ, *Λεξικὸ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δη-
μώδους Γραμματείας 1100-1669*, τόμ. Γ', Θεσσαλονίκη 1973, σ. 233 (στὸ ἐξῆς: Κριαρᾶ, *Λεξικό*).

9-13 Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος*, σ. 142, *Historia Institutionis*, PG 29, CCCXC-CCCXCI.

10-11 Κατὰ τὸ Λεξικὸ τοῦ Σουΐδα, ὕπαρ = ἀλήθεια οὐκ ἐν ὀνείρῳ, τὸ μεθ' ἡμέραν ὄναρ. Οἷον
φανερῶς, ἀληθῶς ὑπάρχον (Julian. Ep. 50) «ἐμοὶ δηγοῦν σὺ τοῦμὸν ὄναρ, ἐγὼ δ' εἴκοι τὸ σὸν
ὑπαρ ἀφηγεῖσθαι» ὕπαρ λέγει τὸ μεθ' ἡμέραν ὄναρ, ὥς ἐναργῶς ὑπάρχον ἀληθές, κατ' ἀπο-
κοπὴν τῆς τελευταίας συλλαβῆς τῆς χον.

καὶ ἐπαίδευσαν λόγοις καὶ δόγμασιν ὥς σοφώτεροι τῶν ἄλλων πα-
 λαιῶν τε καὶ νέων. Διὰ δὴ ταῦτα καὶ ἐκθειάζομεν αὐτοὺς καὶ θαυ-
 μάζομεν πρὸς τοῦτοις καὶ τοὺς λόγους καὶ τὴν σοφίαν καὶ τὴν λο-
 20 γικὴν ἐπιστήμην, ὥσθ' ὁ λέγειν βουλόμενος γλῶτταν ἔδει κεκτῆσθαι
 μίαν ἐξ αὐτῶν ἢ καὶ τὰς τρεῖς σχεδόν, εἰ οἶόν τε, καὶ οὕτως ἂν ἀξίως
 καὶ ὥς ἐχρῆν ἐπῆνεσέ τε καὶ ὕμνησε. Τοῦτο δ' ἐπεὶ οὐκ ἔστι, δίκαιον
 δ' ἂν εἴη, λοιπόν, βραχέ' ἅττα εἰπεῖν τῇ οἰκειᾷ γλώττῃ καὶ φωνῇ εἰς
 25 ἔπαινον καὶ δόξαν σφῶν αὐτῶν κατὰ τὴν ἡμετέραν δύναμιν, ἀφεί-
 τοὺς μακροὺς λόγους καὶ τὰς αἰτίας, αἱ ξυνέβησαν μὲν ἐπὶ τῇ τοι-
 αύτῃ ἑορτῇ τε καὶ πανηγύρει. Οὐκοῦν τῶν ἐπαίνων ἅπτεσθαι βου-
 λόμενος τῶν μεγάλων, πρὸ πάντων τῶν ἄλλων, τῶν πατρίδων με-
 30 μνήσθαι χρεών. Ὑποτίθω αὐτῶν τῶν φουσάντων, κἄν αὐτοὶ//
 καὶ ἔτεροι τὰς ἑαυτῶν πατρίδας καὶ τοὺς τεκόντας ἔφθασαν πρό-
 τερον ἐπαινέσαι. Ὅθεν περιττὸν ἔμοιγε δοκεῖ πάλιν περὶ τῶν
 αὐτῶν λέγειν τε καὶ γράφειν πλατύτερον πλὴν ἐπιτροχάδην δίει-
 μι.

Ὁ μὲν γὰρ μέγας Βασίλειος, ἡ τῆς Ἐκκλησίας στολή, πατρίδα
 35 ἔσχε τὴν Καππαδοκίαν, πατὴρ δὲ καὶ μήτηρ θεοφιλεῖς τε καὶ εὐγε-
 νεῖς ἄνωθεν ἐκ προγόνων αὐτῶν τοῦνομα Βασίλειος καὶ Ἑμμέλεια,
 Γρηγόριος δ' ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος, τὴν δευτέραν ἔσχε τῶν
 Καππαδοκῶν, τὴν Ναζιανζὸν καλουμένην, ἥτις περιφανεστέρα γέ-
 γονε διὰ τούτου γε καὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Γρηγορίου. Ὁ δὲ γε χρυ-
 σοὺς τὴν γλῶτταν ἐξ Ἀντιοχείας εἴλκε τὸ γένος τῆς μεγάλης, ἡ

34 Καππαδοκίαν cd

35 Ἑμμέλεια cd

24-26 Ὁ Φιλόθεος ἀναφέρεται στὴ γνωστὴ ἔριδα ποὺ δημιουργήθηκε σχετικὰ μὲ τὸν κοινὸ ἑορ-
 τασμὸ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν. Βλ. σχετικὰ, Καρπόζηλου, *Συμβολή*, σσ. 162-166. Πρβλ. Βακα-
 λοπούλου, *Φιλόθεος*, σσ. 142-143.

34 Τὰ ἔργα τῶν Πατέρων παρέχουν σημαντικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν Καππαδοκίαν τοῦ Δ' αἰῶ-
 να, ἐποχῆς μεγάλης εὐημερίας. Βλ. Clive F. W. Foss «Cappadocia», *ODB* 1 (1991) 378-79.

35 Πρβλ. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος ΜΓ' *Εἰς τὸν μέγαν Βασίλειον, ἐπίσκοπον Καισαρείας Καππαδοκίας, ἐπιτάφιος*, PG 36, 503, ὅπου καὶ ἐγκωμιαστικὴ ἀναφορὰ στοὺς γεννῆτορες τοῦ Μ. Βασιλείου.

38 Γιὰ τοὺς γεννῆτορες τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου βλ. Κ. Γ. Μπόνη, «Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἦτοι τὸ γενεαλογικὸν δένδρον τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ καὶ ὁ πρὸς τὸν Ἀμφιλόχιον Ἰκο-
 νίου συγγενικὸς αὐτοῦ δεσμός», *Θεολογία ΚΑ'* (1950) 80-102, 201-218, 434-451, 588-604, ΚΒ' (1951) 65-81, 278-287, 634-651, ΚΓ' (1952) 79-86, 220-235, 392-407, 562-580.

- 40 κατὰ Φοινίκην καὶ Συρίαν τυγχάνει οὖσα, υἱὸς ταξιάρχου, Σεκούν-
δου καλουμένου, καὶ μητρὸς Ἀνθούσης, εὐγενῶν καὶ πλουσίων
πάνυ τοι τὴν οὐσίαν. Οὐκοῦν προὔχοντες οὗτοι τῶν ἄλλων ἀνθρώ-
πων καὶ αὐτῶν τῶν γεννητόρων περιεγένοντο πολλῷ τῷ μέτρῳ
f.94^v/β ἐξ ἄρα σοφίας καὶ ἀρετῆς. Παῖδες δέ γε ὄντες//οὗτοι καὶ μειράκια
45 οὐχ εἴλοντο ζῆν κατὰ τοὺς ἄλλους, εἰς τε κρότους δηλαδὴ καὶ
θέατρα καὶ κυνηγέσια, ἀλλ' ἀτεχνῶς θεοεἰκελοὶ τινες γνωριζόμε-
νοι καὶ σοφίαν πᾶσαν ἐπακροώμενοι ὥς σπουδασταὶ καὶ ἐρῶντες
τῶν σοφῶν μαθημάτων· τὸ γὰρ σοφοὺς γενέσθαι ἐνίους ἐξ ἄρα
πόνων πλείστων γίνονται καὶ ἐγκρατείας, τὸ δὲ τρυφῆς ἀπολαύ-
ειν καὶ ἀναπαύσεως οὔτ' ἐννοεῖν δύναται, οὔτ' ἀκούειν ὀρθῶς τοῦ
50 διδάσκοντος ἐκ τῆς ἀναδιδομένης ἀχλύος ἐπισκοτούσης τὸν ἡγε-
μόνα νοῦν, ἐκ δὲ σπουδῆς καὶ ἐπιμελείας μετέωρον καὶ κοῦφον
παρασκευάζει τὸν νοῦν καὶ τὰ ἀναγινωσκόμενα καταμανθάνει
χωρὶς τοῦ διδάσκοντος· ἀνθ' ὧν ἑαυτοὺς οἷς εἶπον ἐξησκηκότες ἐς
55 ἄκρον ἤλασαν τῆς λογικῆς ἐπιστήμης. Τοιγαροῦν τοὺς μὲν ἐγκυ-
κλίους τῶν λόγων καὶ ποιητὰς μεμαθήκεσαν ἐν ταῖς ἑαυτῶν πα-
τρίσι, τὸ δὲ γενέσθαι ρήτορας καὶ λόγους μὲν ποιεῖν, λόγους δὲ
κρίνειν ἐκτήσαντο εἰς τε Λιβάνιον καὶ Ἐπιφάνιον καὶ πολλοὺς
f.95^r/α ἐτέρους ρήτορας./Ἐπεὶ δὲ τοῦ μεγάλου καὶ τελεωτάτου τυχεῖν ἐ-
60 πεθύμησαν, λέγω δὴ τὴν σοφίαν Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους, ἧς

40-41 Σεκούνδου καλουμένου υἱὸς ταξιάρχου καὶ μητρὸς Ἀνθούσης cd

48 σοφοῦς cd

40-42 Πρβλ. Θεοδώρου Ἀναγνώστου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Δ'*, 281, Hansen, σ. 86.

58 Εἶναι γνωστὸς ὁ σεβασμὸς ποὺ ἔτρεφαν οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες γιὰ τὸν ἐθνικὸ δάσκαλό τους Λι-
βάνιο. Βλ. Lesky, σσ. 1175 κ.ἐ. Πρβλ. Σωζομενοῦ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Η'*, 2, 2-7, Bidez, σ.
350 καὶ ΣΤ' 17,1, σ. 258. Μὲ βάση τὸ κείμενο δὲν εἶναι δυνατόν νά προσδιοριστέῃ με ἀκρίβεια
ἂν πρόκειται γιὰ τὸν Ἐπιφάνιο, τὸν Ἑλληνα ρήτορα καὶ κοινωνιολόγο συγγραφέα ποὺ ἤμα-
σε περὶ τὰ μέσα τοῦ Δ' μ.Χ. αἰ. καὶ ἔγραψε «Στάσεις», «Περὶ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς διαφορᾶς
τῶν στάσεων». Λόγῳ τῆς ὁμοιότητος τῶν ἔργων του μὲ τὰ ἔργα τοῦ Ἐπιφανίου ἐκ Πέτρος ἀλλὰ
καὶ τῆς χρονικῆς συγγενείας τους, μερικοὶ τὸν ταυτίζουν μὲ αὐτόν. Βλ. Π.Ν. Παπᾶς, «Ἐπιφά-
νιος», *MEE* 11, 460. Πρβλ. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, J. Morris, *The prosopography of the
Later Roman Empire*, (vol. I A.D. 260-395), Cambridge University Press 1971 (reprint 1975), σ. 281.
«...κατ' ἐκεῖνο καιροῦ διαπρέπων Ἐπιφάνιος ὁ σοφιστὴς ὕμνον εἰς τὸν Διόνυσον παρήει· δι-
δασκάλῳ δὲ αὐτῷ χρώμενος Ἀπολλινάριος (ἐτι γὰρ νέος ἦν) παρεγένετο τῇ ἀκροάσει σὺν τῷ
πατρὶ· ὁμώνυμος δὲ ἦν αὐτῷ γραμματικὸς οὐκ ἄσημος», Σωζομενοῦ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*
ΣΤ', 25, 9, Bidez, σ. 271. Πρβλ. Σωκράτους, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Β'*, 46,1, Hansen, σ. 185.

60-61 Πρβλ. Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος*, σ. 128.

χωρὶς οὐδ' ἂν εἷς οἶμαι τῶν πάντων εἶη σοφός, ὅσα δὴ περὶ συλλογισμῶν διαλεκτικῶν τε καὶ ἀποδεικτικῶν καταγίνονται καὶ ὅσα περὶ Φυσικῆς Ἀκροάσεως καὶ σοφίας ἄλλης, τῆς Περὶ Οὐρανοῦ λέγω, οἷον ἐκκέντρους τε καὶ σφαίρας ἐπικύκλων καὶ σχήματα καὶ
 65 θεωρήματα μαθηματικά τε καὶ ἁρμονικά, τῆς τε μεγάλης Συντάξεως τοῦ σοφωτάτου Πτολεμαίου καὶ τὰς ἐπιστολάς τε καὶ δύσεις τοῦ Ὑψικλέους καὶ τὰς ἀναφορὰς καὶ κωνικάς Ἀπολλωνίου καὶ τῶν ἄλλων σοφῶν, Ἀθήνας' ἐδιδάχθησαν καὶ εἰς Ἀλεξάνδρειαν τὴν

61 πάντων in mrg.

64 ὅσα in mrg.

67 Ὑψηλοκλέους cd κωνικάς cd

63-64 Ἀριστοτέλους *Φυσικῆς Ἀκροάσεως*, πρβλ. *Διάλογο*, στ. 612-614, καὶ *Περὶ Οὐρανοῦ*. Πρβλ. τὸ σχετικὸν τμήμα (σὲ ὑποσημείωση) στὸ κείμενο τοῦ *Διαλόγου*, ὅπου ὁ Φιλόθεος διαγράφει ὁ ἴδιος, χιαστί, τὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ *Περὶ Οὐρανοῦ* καὶ ἀπὸ τὸ *Περὶ Φυσικῆς Ἀκροάσεως* τοῦ Ἀριστοτέλους, Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος*, σσ. 274-275. Βλ. παραπάνω ὑπ. 65. Ἐπίσης βλ. σχετικὰ Δ. Δ. Κωτσάκη, «Ἡ ἀστρονομία καὶ ἡ ἀστρολογία κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους», *ΕΕΒΣ ΚΔ'* (1954) 204-229. Ἐπίσης, D. Pingree, A. Cutler, «Astronomy», *ODB 1* (1991) 216-217.

65-66 Βλ. Lesky, σσ. 1200 κ.έ., L. Heiberg, ed., *Opera que exstant omnia, I. Syntaxis Mathematica*, Leipzig, 1898-1903, J. Düring, ed., *Die Harmonielehre des Klaudios Ptolemaios*, Göteborg 1930 (reprint: New York 1980), J. Solomon, *Ptolemy Harmonics. Translation and Commentary*, Leiden 2000. Σχόλια στὸν Εὐκλείδη καὶ στὸν Πτολεμαῖο ἔχει γράψει καὶ ὁ ἀστρονόμος Ἰσαὰκ Ἀργυρός, μαθητὴς τοῦ Νικηφόρου Γρηγορά καὶ πρόσωπο τοῦ *Διαλόγου* ποὺ συντάξε ὁ Φιλόθεος Σηλυβρίας. Πρβλ. Βακαλοπούλου, *Φιλόθεος*, σσ. 109, 175.

66-67 Προφανῶς πρόκειται γιὰ τὸν μαθηματικὸ Ὑψικλῆ, τὸ ἔργο τοῦ ὁποῖου «*Περὶ πολυέδρων*» ἀποτελεῖ τὸ 14ο βιβλίο τῶν «*Στοιχείων*» τοῦ Εὐκλείδη. Βλ. N. G. Wilson, *Scholars of Byzantium*, Duckworth, London 1988, σ. 86 (στὸ ἐξῆς: Wilson, *Scholars*). «Στὰ χνάρια τῶν μεγάλων κινοῦνταν πολυάριθμοι προκομμένοι ἐργάτες. Ἀναφέρουμε τὸν Ὑψικλῆ (πρῶτο μισό τοῦ 2ου αἰ.) ποὺ στὸ σύγγραμμά του «Γιὰ τὴν ἀνατολὴ τῶν ἄστρων (Ἀναφορικός)» γιὰ πρώτη φορὰ βρῖσκουμε τὴ διαίρεση σὲ 360...», Lesky, σ. 1076. Πρβλ. Φιλοθέου, *Διάλογος*, στ. 770-771.

67-68 Ὁ Ἀπολλώνιος ὁ ἐκ Πέργης εἶναι γνωστός γιὰ τὸ ἔργο του «*Κώνου τομαί*». Βλ. N. Θ. Σακελλαρίου, «Ἀπολλώνιος ὁ ἐκ Πέργης», *MEE 5*, 189-190. «Ἡ θεωρία τῶν κωνικῶν τομῶν... περιγράφτηκε συστηματικὰ στὰ ὀκτῶ βιβλία τῶν *Κωνικῶν Τομῶν* τοῦ Ἀπολλωνίου ἀπὸ τὴν Πέργη τῆς Παμφυλίας. Τὰ τέσσερα πρῶτα βιβλία τὰ ἔχουμε στὴν ἐκδοχή τοῦ Εὐτόκιου (6ος αἰ.) στὸ ἑλληνικὸ κείμενο, ποὺ καὶ γλωσσικὰ ἀποτελοῦν ἐνδιαφέρουσα μαρτυρία γιὰ τὴν Κοινὴ, τὰ τρία ἀκόλουθα σὲ ἀραβικὴ μετάφραση», Lesky, σ. 1074. «Οἱ ἀρχαῖοι μαθηματικοὶ συγκέντρωσαν ἐπίσης ἰδιαίτερα τὸ ἐνδιαφέρον [τῶν Ἀράβων]. Ἡ μετάφρασή του *Περὶ κωνικῶν τομῶν* τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Περγαίου εἶναι σημαντικὴ, γιατί τὸ ἑλληνικὸ κείμενο ἀρχετῶν κεφαλαίων τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἔχει χαθεῖ», L. D. Reynolds & N. G. Wilson, *Ἀντιγραφεῖς καὶ φιλόλογοι*, μετ. N. M. Παναγιωτάκη, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα τῆς Ἑθνικῆς Τράπεζας (MIET), Ἀθήνα 1981. Ἐπίσης, Wilson, *Scholars*, σσ. 45, 83, 86.

- 70 μεγάλην, πρὸς δὲ καὶ ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν τῶν πόλεων· εὐμοί-
 ρουν γὰρ αὗται τηνικαῦτα σοφοὺς τελεωτάτους. Ἐξελθόντες δ'
 Ἀθήνηθεν ὕστερον, αὐθις πρὸς Ἀλε/ξάνδρειαν ἀφίκοντο, ἐφ' ᾧ
 f.95^r/β ἀναγνῶναι καὶ τὰς βίβλους τὰς ἐναποκειμένας ἐν δημοσίοις τα-
 μείοις, τὰς παντοδαπῆς μουσῆς γεμούσας, αἱ καὶ τὴν πόλιν ἐκεί-
 νην ἐπέραστον ἐποιοῦν τηνικαῦτα τοῖς φιλοπονεῖν αἰρουμένοις.
 75 Πτολεμαῖος γὰρ ὁ σοφώτατος συνηθροικῶς ταύτας ἐξελλήνισε διὰ
 σοφῶν ἐρμηνέων ἐβδομήκοντα πρὸς τοῖς δυσίν, ἀπὸ τε τῆς τῶν
 Ἑβραίων διαλέκτου εἰς τὴν τῶν Ἑλλήνων, καὶ τῆς τῶν Ἑλλήνων
 ἐπὶ τῶν Λατίνων, ἀμφοτέρων τὰς γλώττας ἐς ἄκρον ἐπισταμένων.
 80 Κάντεϋθεν ἐξ ἐκείνου οὗτ' Ἀθήνησιν ἤθελον εἶναι οὗτ' εἰς Ἀλεξ-
 ἀνδρειαν οὗτ' εἰς τὴν Κωνσταντίνου, ἀλλ' εἰς τὰς πατρίδας αὐτῶν
 ἐπανελθεῖν, οἱ καὶ ἐλθόντες ἐντελεῖς ἦσαν καὶ ῥήτορες καὶ φιλό-
 σοφοι καὶ ἀστρονόμοι ὥς εὐφρεῖς καὶ σπουδασταὶ καὶ ὀξεῖς λῖαν·
 f.95^v/α αὐθις ὁ χρυσοῦς τὴν γλώτταν//μεθ' ἑτέρου Βασιλείου φίλου ξὺν
 85 ἄρα πολλῷ τῷ χρόνῳ καὶ πρὸς τὰς ἐνεγκούσας κατήχθησαν ὁψό-

72 τὰς ἐναποκειμένας cd

75 συνηθροικῶς cd ἐξελλήνισε cd

71-74 Στὸ σημεῖο αὐτὸ γίνεται λόγος γιὰ τὴ βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξάνδρειας. Βλ. σχετικὰ Λου-
 τσιάνο Κάνφορα, *Ἡ χαμένη βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξάνδρειας*, μετ. Φοῖβος Ἀρβανίτης, ἐκδ. «Ἀλε-
 ξάνδρεια», Ἀθήνα 1990 (β' ἐκδοσις). Ὁ ἐλληνιστὴς Κάνφορα ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ πιθανότερο ἢ
 καταστροφὴ τῆς βιβλιοθήκης νὰ ἐγινε τὸν 3ο αἰ. ἐπὶ Αὐρηλιανοῦ (270-273), ὅταν καταστρά-
 φηκε τὸ βασιλικὸ παλάτι μετὰ τὴν εἰσβολὴ στὴν Ἀλεξάνδρεια τῶν στρατευμάτων τῆς βασι-
 λίσσας τῆς Παλμύρας Ζηνοβίας. Ἐπίσης βλ. Lesky, σσ. 23-24.

75-78 «Ἐπὶ δὲ τοῦ Πτολεμαίου β' Φιλαδέλφου (285-246) συνετελέσθη μέγιστον γεγονός, ὅπερ
 ὑπῆρξεν ἀφετηρία τοῦ πλήρους ἐξελληνισμοῦ τῶν Ἰουδαίων, ἥτοι ἡ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν
 μετάφρασις τῶν ἁγίων Γραφῶν, ὑπὸ 72 μεταφραστῶν γενομένη ἐν τῷ Φάρῳ τῆς Ἀλεξαν-
 δρείας ἐτησίως δι' ἰδιαιτέρας ἐορτῆς καὶ ἥτο ἀληθῶς ἄξιον τοιοῦτου πανηγυρισμοῦ», Χρ. Πα-
 παδοπούλου, ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, «Οἱ Ἑλληνισταὶ Ἰουδαῖοι τῆς Ἀλεξανδρείας», *Ἐκκλη-
 σιαστικὸς Φάρος* II' (1914) 574. Βλ. ἐπίσης, Ἡλ. Μουτσούλα, «Περὶ τῆς μεταφράσεως τῶν
 Ο'», *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος* ΝΔ' (1972) 38-59 καὶ Nina L. Collins, *The Library in Alexandria and
 the Bible in Greek*, Brill, Leiden 2000 [Supplements to Vetus Testamentum LXXXII]. Δὲν ἀντα-
 ποκρίνεται στὰ πράγματα ἡ θέση τοῦ Φιλοθέου ὅτι οἱ Ο' μετέφρασαν τὴν Παλαιὰ Διαθήκη ταυ-
 τόχρονα καὶ στὰ λατινικά ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸ κείμενο. Τέτοια μετάφραση ἐκπονήθηκε ἀργότε-
 ρα, τὸν 2ο μ.Χ. αἰῶνα, ἡ ὁποία καλεῖται Vetus Latina. Βλ. σχετικὰ Ἀθ. Π. Χαστούπη, *Εἰσα-
 γωγὴ εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην*, ἐν Ἀθήναις 1986, σσ. 598-601.

84-85 Βλ. καὶ στ. 100-101. Γιὰ τὸ Βασιλεῖο, φίλο τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου οἱ πληροφορίες
 εἶναι ἐλάχιστες καὶ μᾶλλον ἀσαφεῖς. Στοὺς *Περὶ Τερωσύνης* ἔξι Λόγους, σύγγραμμα σὲ δια-

μενοι μὲν καὶ τοὺς γεγεννηκότας αὐτοὺς καὶ φίλους καὶ συγγενεῖς.

- Τί δ' ἂν τις εἴποι περὶ τῶν λόγων αὐτῶν ὧν ἐποίουν καὶ τῶν ποιημάτων πρῶτον καὶ ὕστερον. Εἴτε γὰρ νοημάτων πλήθος ζητήσῃ τις, εὕρῃσιν πιθανῶν καὶ ποικίλων, εἴτε λέξεις ἀττικίζουσας καὶ καθαρὰς, τὰς καλλίστας εὕρῃσιν μετὰ πολλοῦ τοῦ περιόντος, εἴτε συνθέσεις καὶ ῥυθμοῦ τάξιν καὶ στροφὰς λόγων καὶ σχημάτων ἐναλλαγὰς, οὐδὲν ἔλαττον εὔροι ἂν Δημοσθένους καὶ Ἀριστείδου καὶ Θουκυδίδου καὶ Πλάτωνος. Οὐκοῦν μικρὸν διατρίψαντες τῷ βίῳ καὶ τῷ κόσμῳ καὶ τοῖς πράγμασι, πάντα δευτέρα θέντες ὑπερφρονοῦσι μὲν πατέρων καὶ μητέρων ἐν ἰδίῳ καὶ διαφόροις καιροῖς καὶ χρόνοις ἢ πρῶτη καὶ δευτέρα δυνάς, καταφρονοῦσι δὲ συγγενῶν//καὶ φίλων καὶ ὅλοις ποσὶ πρὸς ἡσυχίαν ἔρχονται, ἐφ' ᾧ Θεῷ συνῶσι καὶ ὁμιλῶσι δι' εὐχῶν τε καὶ ἀναγνώσεων σύνδου τυγχάνοντες ἑκάτεροι. Ὁ μὲν γὰρ Βασίλειος σὺν Γρηγορίῳ, ὁ δὲ Χρυσόστομος μεθ' ἑτέρου Βασιλείου συμφοιτητοῦ καὶ φίλου μετὰ χρόνους πλείονας, καθὰ καὶ οἱ αὐτῶν λόγοι διεξοδικώτερον φάσκουσι, πρότερον μὲν γὰρ τῆς γεώδους καὶ ὑλικῆς προσπαθείας κατα-

91 τὰς καλλίστους cd

102 διεξοδικώτερον cd

διαλογικὴ μορφή (PG 48, 623-692) τὰ διαλεγόμενα πρόσωπα εἶναι ὁ Χρυσόστομος καὶ ὁ φίλος του Βασίλειος, γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχουν πληροφορίες. Βλ. ἐπίσης Ἰωάννου Χρυσόστομου, Ἐπιστολή κη' «Βασιλείῳ πρεσβυτέρῳ», PG 52, 612. Πρβλ. καὶ Σωκράτους, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία ΣΤ', 3,1, Hansen, σ. 314.

89-94 Μετὰ τὴν παρακμὴ τῆς Ἀττικῆς ρητορείας ἐμφανίζεται ἀπὸ τὸν 1ο μ.Χ. αἰ. μία νέα μορφὴ ἐπιδεικτικῆς ρητορείας. Οἱ ρητοροδιδάσκαλοι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, οἱ λεγόμενοι σοφιστὲς, ἀποσκοποῦν νὰ καταπλήξουν τὸ ἀκροατήριό τους μὲ τὴν πολυμάθεια καὶ τὸ στόμφο σὲ γλώσσα ἀττικίζουσα. Σημαντικοὶ ἐκπρόσωποι τῆς σχολῆς αὐτῆς εἶναι ὁ Αἴλιος Ἀριστείδης, ὁ Λιβάνιος, ὁ Ἰουλιανός. «Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Αἴλιος Ἀριστείδης θεωρήθηκε ὡς δυσκολότερος ἑλληνας συγγραφέας μετὰ τὸν Θουκυδίδη, ἐκτιμῆθηκε πολὺ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα γιὰ τὴν ἀκρίβεια τοῦ ὕφους του καὶ τὸ πολὺ ὑψηλὸ ἐπίπεδο ἀττικισμοῦ. Ἀπετέλεσε πρότυπο συγγραφῆς γιὰ πολλοὺς μεταγενέστερους ρήτορες καὶ συγγραφεῖς καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους», P. W. Van der Horst, *Aelius Aristides and the New Testament*, E. J. Brill, Leiden 1980, σ. 2. Βλ. ἐπίσης τὴν ἐμπεριστατωμένη εἰσαγωγή τοῦ C. A. Behr στὴν ἔκδοσιν τῆς σειρᾶς Loeb Classical Library (London-Cambridge, Mass., 1973).

93-94 Στὴν τριάδα τῶν ἀρχαίων ποὺ μνημονεύει ὁ Φιλόθεος στὸ προοίμιο τοῦ Λόγου του (στ. 2-3) προσθέτει ἐδῶ ὡς τέταρτο καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἱστορικοῦ Θουκυδίδου.

100-101 Βλ. καὶ σχόλια στοὺς στ. 84-85.

- 105 φρονήσαντες, ἔπειτα ἡσυχάζειν ὥντο δεῖν καὶ πρὸς τὰς τῆς φύσεως ἀνάγκας καὶ βίας ἀπομάχεσθαι διὰ τε νηστειῶν καὶ ἀγρυπνιῶν δουλαγωγούντες τὰ σώματα καὶ δαπανῶντες. Οὕτως ἔχοντες διήρχοντο καὶ τὰς θείας Γραφάς, τῶν τε προφητῶν καὶ ἀποστόλων καὶ τῶν ἄλλων θεοσόφων Πατέρων, ὡς ἂν εἴ τι κράτιστον ἐν ταῖς σφῶν διανοίαις σχοίεν καὶ τῆς μετὰ θεωρίας καὶ πράξεως ἄπτονται, τοὺς δ' ὕβριστὰς τῆς θεότητος ἐπιστομίζουσιν. Ἐνθεν τοι καὶ
- 110 f.96^f/α πᾶν εἶδος ἀσκήσεως διαπράξαντες τὰ μὲν τοῦ νοὸς κινήματα // ἐξήταζον καὶ διέκρινον, ποῖα μὲν εἰσι τὰ τοῦ Θεοῦ, ποῖα δὲ τὰ τοῦ Βελίαρ, καὶ τὰ μὲν ἐδέχοντο ὡς Θεῷ φίλα, τὰ δὲ ἐδίωκον ὡς ἔκτοπά τε καὶ ἀκίστα ἔχοντες καὶ τὴν «καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην». Ταῦτα κατώρθουν οἱ εἰρημένοι θεοὶ Τρεῖς Ἱεράρχαι κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ χρόνους, ἐν τε τοῖς τῶν Καππαδοκῶν μέρεσι καὶ ἐν τοῖς ὁρίοις Ἀντιοχείας, καθάπερ πάλαι οἱ παλαίτατοι πατέρες ἐν ταῖς ἐρήμοις.
- 115 Ἐπεὶ δ' ὁ τῆς ἡσυχίας ἔρως οὕτως εἶχεν αὐτοὺς καὶ τὸν μέγαν ἄθλον τοῦτον διήνουν καὶ συνηύχοντο τ' ἀναγκαῖα καὶ βέλτιστα τῷ Θεῷ, ὑπὲρ ὧν τὰς εὐχὰς ἐποιοῦντο καὶ αὐτὸ τὸ τριμερὲς τῆς ψυχῆς ἐκάθηναν, τό τε λογιστικόν φημι, τὸ θυμικόν καὶ ἐπιθυμητικόν. Καὶ τὸ μὲν λογιστικόν, ὃ φασιν ὡς ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ τυγχάνει ὄν, νει ὄν, εἶχον ἐν δικαιοσύνῃ καὶ σωφροσύνῃ, τὸ δὲ//θυμικόν, ὅπερ
- f.96^f/β 125 ἐστὶν ἐν τῇ καρδίᾳ, ἐκέκτηντο κατὰ τῶν ἐχθρῶν καὶ τοῦ ὄφρεως, τὸ δὲ ἐπιθυμητικόν, ὃ ἐστὶν ἐν τῷ ἥπατι, κατεῖχον ἐπὶ τοῖς ἐστῶσι καὶ

103-104 καταφρονήσαντες post correctionem (p.c.)

109 σφῶν in mrg.

109-110 ἄπτονται p.c.

110 ἐπιστομίζουσιν cd

126 ὕπατι cd

106 Πρβλ. Α' Κορ. 11, 27.

107-108 Προκαλεῖ ἐντύπωση ὅτι ὁ Φιλόθεος ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφή μνημονεύει μόνο προφῆτες καὶ ἀποστόλους.

114-115 Ψαλμ. 50, 19.

123-127 Βλ. Φιλοθέου, *Διάλογος* στ. 287-9 καὶ 997-8. Βλ. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Στρωμ.* Βιβλ. Ε', PG 9, 120B ποὺ βεβαίως ἀνατρέχει στὸν Πλάτωνα. Πρβλ. G. W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1968, 1408. Πρβλ. καὶ Γ. Βαρβατσούλια, «Οἱ ἔννοιες: τριμερὲς τῆς ψυχῆς, αὐτογνωσία, συνείδηση, μετάνοια καὶ ἐλευθερία στὴ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου. Διαπραγματεύση στὰ πλαίσια τῆς Ψυχολογίας», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, 87 (2004) 17-30.

- οὐρανίοις πράγμασι. Κάντεϋθεν καὶ αὐτὰς τὰς γενικωτάτας τέσσαρας ἀρετὰς σὺν τούτοις κατώρθωσαν, τὰς ξυνημμένας αὐτοῖς τοῖς μέρεσι τῆς ψυχῆς, τὴν τε κατὰ Θεὸν φρόνησιν δηλαδή, τὴν δικαιοσύνην αὐτὴν, τὴν ἀνδρείαν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν σωφροσύνην, τὴν καθαρὰν καὶ ἀκίβδηλον, τὰς δ' ἐναντιωτάτας αὐταῖς κακίας κατέπτυσαν τέλεον, τὴν τε ἀφροσύνην φημί τὴν μωρὰν καὶ ἀνόητον, τὴν ἀδικίαν τὴν ἀπωλείας ἄξιαν, τὴν δειλίαν τὴν κακίστην καὶ ἄτιμον καὶ τὴν ἀκολασίαν αὐτὴν τὴν αἰσχίστην καὶ κατεγνωσμένην.
- f.96^v/α Ἐπεὶ δὲ τὰς γενικωτέρας ἀρετὰς/κατώρθωσαν, πάντως δὴ καὶ τὰς εἰδικωτάτας. Ἐπαινεῖ γάρ τις πτωχεῖαν; Ἐκείνοις δὲ τί ποτ' ἦν αὐτοῖς, πλὴν τῶν ἀμφίων τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ σώματος. Πλοῦτος δ' ἦν αὐτοῖς, οὐ χρυσός, οὐκ ἄργυρος, οὐ λίθοι τίμιοι, οὐ μαργαρίται, οὐκ ἄλλο οὐδὲν τῶν τοιούτων, ἀλλὰ βίβλοι καὶ μέλανα καὶ
- 140 δόνακες, δι' ὧν ἔγραφον τοὺς λόγους καὶ τὰ συγγράμματα, οὓς οὐδ' ἀριθμῆσαι ῥάδιον. Ἐπαινεῖ τις ἀγάπην καὶ φιλίαν ἀκίβδηλον; Τίνας οὖν ἄλλους τοιούτους εὗροι ἂν οὕτω διακεῖσθαι καὶ φιλεῖν καὶ στέργειν καὶ τὰ βελτίω συνεύχεσθαι τοῖς ἀγαπῶσι καὶ μισοῦσιν ἐν ταῖς προσευχαῖς καὶ δεήσεσι νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν; Θαυμά-
- 145 ζει δ' ἕτερος νηστείαν καὶ χαμευνίαν καὶ στάσιν πάννυχον; Τίνας οὖν πλέον αὐτῶν//ταῦτ' εἶχον ὥς καὶ παραδείγματα καὶ τύποι τῶν ἄλλων γενόμενοι; Δι' ἐπαίνου τις ἄγει παρθενίαν καὶ ἀναχώρησιν κόσμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ πραγμάτων; Τίνας οὖν ἕτεροι τοσοῦτον περιβόητοι ἐγένοντο καὶ θαυμαστοὶ ὥς μηδὲ τινες λογισμοὺς ἀτό-
- 150 πους δέχεσθαι, ἀλλὰ τὰς ψυχὰς εἶναι καθαρὰς καὶ τὰ σώματα, τὸν δέ γε νοῦν ἐτήρουν ἀγνότατον καὶ καθαρώτατον. Ζηλοῖ τις καὶ θαυμάζει φιλανθρωπίαν καὶ τὴν πρὸς δεομένους ἀντίληψιν; Τίνας οὖν τούτων ἕτεροι πλέον ἐμέλησαν λόγοις καὶ ἔργοις ὥς καὶ δανεί-
ζειν Θεῷ τοὺς εὐπόρους κατέπεισαν διὰ τῶν οἰκείων λόγων καὶ πα-
- 155 ραινέσεων; Πρὸς τούτοις καὶ γηροκομεῖα καὶ νοσοκομεῖα ἐδείμαντο ἔξ αὐτῶν τῶν κρηπίδων διὰ τὴν τῶν νοσοῦντων ἴασιν καὶ ὠφέλειαν.

130 ἀνδρείαν cd

148 τοσοῦτοι cd

149 μὴ δὲ cd

155 γειροκομεῖα cd

127-134 Πρβλ. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν, ψυχικῶν καὶ σωματικῶν*, PG 95, 85.

153-154 Πρβλ. Παροιμ. 19, 17.

- f.97^r/α Οὕτως οὖν ποιοῦντες//καὶ οὕτω διάγοντες, Βασίλειον μὲν τὸν μέγαν ἢ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ μετακαλεῖται ὡς ἄρωγόν καὶ βοηθὸν εἰς πάντα τὰ κατ' αὐτήν. Κατὰ γοῦν τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν τοῦς 160 τῆς ἱερωσύνης βαθμοὺς ἀναγαγοῦσά τε καὶ τιμήσασα ὡς εἰκός, μόνος ὁ Γρηγόριος ἐναπελείφθη τῇ ἀσκητικῇ κέλλῃ μέχρι τινός καὶ ἡγωνίζετο ὡς σπουδαστῆς καὶ φιλήσυχος. Οὕτως οὖν γεγονότος τοῦ πράγματος, ἀπῆσαν μὲν ἀλλήλων τοῖς σώμασι, ταῖς ψυχαῖς δ' ἀλλήλοις συνῆσαν, ἐπειδὴ γε ἅπαξ τοῖς τῆς φιλίας δεσμοῖς τοῦ 165 πνεύματος συνεδέθησαν. Διὰ τοι τοῦτο καὶ ἦσαν ἀπ' ἀλλήλων διεστηκότες, δι' ὃν τρόπον εἰρήκειμεν εὐχαριστοῦντες Θεῷ τῷ πάντα πρὸς τὸ συμφέρον οἰκονομοῦντι. Ὡς οὖν διὰ τινα μικροψυχίαν καὶ f.97^r/β φιλονεικίαν τοῦ Καισαρείας//Εὐσεβίου ἐξῆλθε τῆς Ἐκκλησίας ὁ μέγας Βασίλειος καὶ πάλιν πρὸς ἡσυχίαν ἐπανῆλθεν, ἦσαν αὖθις 170 ὁμοῦ ὥσπερ καὶ πρότερον τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες καὶ τὰς Γραφὰς διερχόμενοι. Ἐπεὶ δὲ τὰ τοῦ Ἀρείου δόγματα εἰς πάσας τὰς ἐκκλησίας σχεδὸν διέδραμον καὶ εἰς αὐτήν τὴν τῆς Καππαδοκίας καὶ Καισαρείας μητρόπολιν καὶ ἐπαρρησιάζοντο μετὰ κάθοδον δεφενσίωνος, ἅμα μὲν καὶ διὰ τὸ νεοπαγὲς τοῦ δόγματος, ἅμα δὲ καὶ 175 διὰ τὸ ἀμαθὲς καὶ ἀζήλωτον τῶν ἐπισκόπων, κοινολογησάμενοι καὶ ἀλλήλοις συμβουλευσάμενοι, οὐκ ἔκριναν δὲ ἔνθα Θεὸς τὸ κινδυνεύον ἐστὶ περὶ τινων ἄλλων τὸν λόγον ποιεῖσθαι. Διὰ δὲ τοῦτο οὐ μέλλοντες ἦσαν οὐδ' ἀναβαλλόμενοι, ἀλλ' οἱ ποδῶν εἶχον

176-177 τὸ κινδυνευόμενόν ἐστὶ cd

157-159 Ὁ Φιλόθεος στὴ διήγησή του ἀρχίζει νὰ προσανατολίζεται πρὸς τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ Μ. Βασιλείου ἐγκαταλείποντας τὰ γενικά περὶ τῆς ζωῆς τῶν Τριῶν. Βλ. ἐνδεικτικὰ Π. Κ. Χρήστου, «Βασίλειος ὁ Μέγας», *ΘΗΕ* 2 (1963) 681-696, Τατάκης, *Συμβολή*, σσ. 65-138, B. Baldwin, A. Kazhdan, N. P. Ševčenko, «Basil the Great», *ODB* 1 (1991) 269-270. Altaner, σσ. 335-345.

167-169 Ὁ Φιλόθεος προφανῶς ἀναφέρεται στὸ γεγονὸς τῆς ἀντιδικίας Μ. Βασιλείου καὶ Εὐσεβίου Καισαρείας: «...ῥαδίως δὲ τοῦτο κατορθώσιν ὥστε ἐκ τοῦ ἐκ διαφορᾶς τινος εἰς λύπην καταστῆναι Εὐσεβίου τῷ τότε ἐπιτροπεύοντι τὴν Καισαρέων ἐκκλησίαν· διὸ καὶ πρὸς Πόντον ὑπεχώρησε καὶ τοὺς ἐνθάδε φιλοσοφοῦσι μοναχοῖς συνῆν», Σωζομενοῦ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* ΣΤ', 15,1, Bidez, σ. 256. Τατάκης, *Συμβολή*, σ. 71. Πρβλ. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Λόγος ΜΓ', *Εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον ἐπιτάφιος*, *PG* 36, 533-536. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, *ιστ'*, *ιζ'*, *ιη'* ἐπιστολὲς *Εὐσεβίῳ ἐπισκόπῳ Καισαρείας* (ὑπὲρ τοῦ Βασιλείου) *PG* 37, 49-52, Altaner, σσ. 263-271, Quasten III, σσ. 309-345.

176-177 Πρβλ. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, *Εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον, ἐπίσκοπον Καισαρείας Καππαδοκίας ἐπιτάφιος*, *PG* 36, 561.

- f.97^v/a καταλαμβάνουσι τὴν Καισάρειαν βοηθήσαντες τῇ πατρίδι καὶ τοῖς
 185 θείοις δόγμασι καὶ ὑγιέσι.//Καὶ πάντα τρόπον σπεύδουσι πρῶτον
 μέν σπείσασθαι τῷ τῆς Ἐκκλησίας προέδρῳ, ὅθεν καὶ πᾶν σκάν-
 δαλον ἐκ μέσου τελῶς ἐκβάλλοντες κοινολογοῦνται περὶ τῶν δο-
 γμάτων καὶ τῆς ἀρειανικῆς αἰρέσεως καὶ πείθουσιν αὐτῷ ὁμόσε
 συμβαλεῖν τοῖς ἐχθροῖς καὶ κατ' αὐτῶν χωρῆσαι ὥς τινες στρα-
 190 τιῶται Χριστοῦ· ἐστὶ γὰρ καὶ πόλεμος ἔφασκον ἐκκλησιαστικός
 τε καὶ δογματικός ὥσπερ δῆτα καὶ βαρβαρικός. Οὐκοῦν ὑπὲρ τῆς
 Τριάδος τῆς ὁμοουσίου καὶ ἀδιαίρετου τὸν λόγον ποιήσωμεν καὶ
 διαλεξώμεθα μετὰ ζήλου σφοδροῦ καὶ ἐνθέου. Διὸ σπεύδει καὶ
 αὐτὸς ὁ Καισαρείας ξὺν ἄρ' αὐτοῖς ὡς οἶόν τε καὶ ἐπιστρατεύου-
 190 σι πνευματικῶς τε καὶ ἐκκλησιαστικῶς καὶ συμβάλλουσι τοῖς ἐ-
 χθροῖς καὶ πολεμοῦσι διὰ λόγων σοφῶν τε καὶ δογματικῶν, ἐκ τε τῶν
 f.97^v/β εὐαγγελικῶν//ῥημάτων καὶ ἀποστολικῶν καὶ τῶν θείων πατέρων,
 Ἰθανασίου τοῦ μεγάλου καὶ τῶν ἄλλων. Ἐπεὶ γοῦν ἐχρῶντο γρα-
 195 φικαῖς ἀποδείξεσι, νενίκηκαν τοὺς ἐχθροὺς κατὰ κράτος, κἂν ῥο-
 πὴν εἶχον βασιλικὴν ὅτι μάλιστα. Διήρουν γὰρ οἱ τοῦ Ἀρείου φοι-
 τηταὶ τὴν ἀδιαίρετον φύσιν τε καὶ οὐσίαν καὶ περιέτρεπον τὸ ὁμο-
 ούσιον καὶ κτίσμα τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἐποιοῦν. Ἦν γὰρ ὅτε οὐκ ἦν,
 200 ἔφασκον. Εἰ μὲν ἄναρχος ὁ Υἱὸς καὶ συνάναρχος τῷ Πατρὶ καὶ
 ἀγέννητος πάντως, εἰ δὲ γεννητός, οὐκ ἄναρχος· οὐ γὰρ ἐξ ἀληθε-
 στάτων ὄρων τε καὶ προτάσεων ἐποιοῦν τὰ συμπεράσματα, ἀλλ' ἐκ
 ψευδῶν τε καὶ ἀσυλλογίστων, καθὰ καὶ ὁ διδάσκαλος αὐτῶν Ἀρει-
 205 ος ἐφληνάφει, μὴ εἰδότες οἱ τρισάθλιοι ὡς ἀλλότριά εἰσι καθάπαξ
 ὄροι τε καὶ προτάσεις καὶ συμπεράσματα ἐπὶ τῆς θείας καὶ ἀκτίστου
 f.98^r/a οὐ//σίας καὶ φύσεως, τῆς ἀπροσίτου καὶ ἀκαταλήπτου, ὡς ἀπεδείχθη
 205 καὶ ἀπεφάνθη ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν μητροπόλει, καθὰ καὶ τὸ ἱερὸν σύμ-
 βολον διέξισιν ἐναργῶς. Τούτων οὕτω γενομένων καὶ διωρισμένων

194 Γὰρ τὸν Ἰθανάσιο Ἀλεξανδρείας (295-373) βλ. B. Baldwin, A. Kazhdan, P.N. Ševčenko, «Athanasios, archbishop of Alexandria», *ODB* 1 (1991) 217-218, Altaner, σσ. 312-323, Quasten III, σσ. 20-79, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, *Ἐγκώμιον εἰς Ἰθανάσιον*, PG 35, 1081-1128. Ἐπίσης, Ἰθανασίου, *Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν*, PG 25, 248-410.

195-199 Γὰρ τὸν αἰρετικὸν Ἀρειο βλ. Altaner, σ. 309 κ.ἐξ., Quasten III, σσ. 7-13, Π. Κ. Χρήστου, «Ἀρειος», *ΘΗΕ* 3 (1963) 92-96. Πρβλ. Μ. Ἰθανασίου, *Κατὰ Ἀρειανῶν λόγος πρῶτος*, PG 26, 21.

204-206 Βλ. Ἱ. Καρμίρη, «Τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας - Κωνσταντινουπόλεως», *Θεολογία ΚΒ'* (1951) 617-633, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

- πρὸς ἀσφάλειαν τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ὀφείλει ἔχειν τὸ κῦρος αἰεὶ.
- Μετ' ὀλίγον δὲ ἐξανθρωπισθεὶς ὁ Καισαρείας Εὐσέβιος εἰς τὸν ἀρχιερατικὸν τουτονὶ θρόνον ὁ μέγας Βασίλειος ἀνεισιν ἐνδόξως
- 210 καὶ μεγαλοπρεπῶς ψήφω τῶν ἀρχιερέων. Τοῦ θρόνου τοίνυν ἐπιβάς οὐ κατήσχυνε τὴν ἑαυτοῦ φιλοσοφίαν ἢ τὰς τῶν πεπιστευκότων ἐλπίδας, ἀλλὰ τοσοῦτον ὑπερέβαλεν ἑαυτὸν καὶ βελτίων ἐγένετο, ὅσον ἔξεστιν ἀνθρωπίνῃ φύσει· προέκοπτε γὰρ σοφία καὶ συνέ-
- f.98^r/β
215 σει καὶ ἀρετῇ ὥς εἶναι πάντων κρείττων//καὶ βέλτιστος. Ἔνθεν τοι καὶ σωτηρία ἦν καὶ μέγα ὄφελος τῶν Καισαρέων πάντων τῷ εἶναι αὐ-
- 220 τοὺς ὑπ' ἐκείνῳ καὶ ἀκούειν αὐτοῦ ἐφ' οἷς ἂν λέγοι καὶ ἐφ' οἷς ἂν προστάττοι ἐν λόγοις καὶ ἔργοις. Τῶν προσκρουόντων δὲ καὶ ἀπειθούντων κίνδυνον ἔφερεν οὐ μικρόν, ψυχικὸν ὁμοῦ καὶ σωματικόν. Ὅθεν συναγαγὼν καὶ ἀναλεξάμενος ἐκ τῶν θείων βίβλων καὶ θεοπνεύστων Γραφῶν τὸ βάθος τῶν νοημάτων λογογραφεῖ τὴν εὐσέβειαν καὶ τὸ θράσος τῶν αἰρετικῶν ἡμεροῖ καὶ καταπραῖνει καὶ ἀποκρούεται διὰ τῶν θείων λογίων τοῦ Πνεύματος. Ἐπειτα ἐγκωμίους τιμᾷ τοὺς τε ἁγίους μάρτυρας καὶ θείους ἄνδρας. Εἶτα τοὺς ἀντιρρητικούς τέτταρας γράφει λόγους κατ' Εὐνομίου τοῦ
- 225 δυσσεβοῦς, πρὸς δὲ τὴν τοῦ Μωσέως βίβλον ἐξηγεῖται, τὴν Ἑξαήμερον δηλονότι. Πρὸς τοῦτοις//τοὺς Ἠθικούς λόγους γράφει ξὺν ἄρα τοῖς Ἀσκητικοῖς καὶ ταῖς ἄλλαις προφητικαῖς ἐξηγήσεσι. Τί
- f.98^v/α

208 μετολίγον cd

212 ὑπερέβαλλεν cd

217 προστάττει cd

208 Τὸ ρῆμα *ἐξανθρωπίζω* ἀπαντᾷ στὸν Ἰπποκράτη καὶ ὡς παθητικὸ (= πεθαίνω) σὲ Διαθήκη τοῦ 15ου αἰῶνα (Σάθ. *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη* στ' 654 (20), Κριαρᾶ, *Λεξικό*, τ. ΣΤ', σ. 105). Βλ. καὶ στ. 440-441.

213-214 Λουκ. 2, 40.

223 Ὁ Μ. Βασίλειος ἔγραψε ἐγκώμια γιὰ τοὺς: μάρτυρα Ἰουλίττα (PG 31, 237-261), Βαρλαάμ μάρτυρα (PG 31, 484-489), Γόρδιον μάρτυρα (PG 31, 489-508), Τεσσαράκοντα μάρτυρας (PG 31, 508-525), μάρτυρα Μάμαντα (PG 31, 589-600). Βλ. καὶ Altaner, σ. 339.

224-225 Βλ. Μ. Βασιλείου, *Ἀνατρεπτικός τοῦ δυσσεβοῦς Εὐνομίου, Λόγος Α'*, PG 29, 497-572, *Πρὸς Εὐνόμιον περὶ Υἱοῦ*, PG 29, 573-652, *Κατ' Εὐνομίου περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, PG 29, 653-669, *Ἀντιρρητικός καὶ κατ' Εὐνομίου ἀπορίαὶ καὶ λύσεις ἐκ τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν, εἰς τὰ ἀντιλεγόμενα περὶ τοῦ Υἱοῦ ἐν τῇ Καινῇ καὶ Παλαιᾷ Διαθήκῃ*, PG 29, 672-709, *Κατ' Εὐνομίου, Λόγος Ε'* *Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὅτι οὐ κτίσμα*, PG 29, 709-773.

225-226 Βλ. Μ. Βασιλείου, *Ὁμιλία εἰς τὴν Ἑξαήμερον Α'-Θ'*, PG 29, 4-208 καὶ *Προσθήκαι (ἥτοι συνέχεια τῆς Ἑξαήμερου) Λόγ. Α'-Γ'*, PG 30, 9-72.

- 230 τὸ μετὰ ταῦτα; Ἐπισκόπους καταπυκνοῖ τὰς ἑαυτοῦ ἐπισκοπὰς τε καὶ ἐκκλησίας, ἐφ' ᾧ ψυχῶν ἐπιμέλεια εἶη. Ὅθεν καὶ Γρηγόριον μὲν τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφὸν ἐπίσκοπον Νυσσαέων χειροτονεῖ, τὸν συνώνυμον δ' αὐτῷ, εἰ καὶ μὴ πρὸς ἄξιαν, ἀλλ' οὖν ἐξ ὧν εἶχε, Σασίμων καθίστησιν, ἐτέρους δ' εἰς ἐτέρας καὶ ἄλλους εἰς ἄλλας. Ὅθεν καὶ πρὸς βασιλέας καὶ ἄρχοντας παρρησίαν τὴν πρέπουσαν εἶχεν ὑπὲρ
- 235 f.98^v/β συμφέροντος. Τίς οὖν τούτου μείζων καὶ αἰδοῦς ἄξιος ἢ διαλεκτικώτερος καὶ φιλοσοφώτερος ἐν λόγοις//καὶ δόγμασιν ὥς δοκεῖν τὰς προτάσεις καὶ τὰ τούτων συμπεράσματα μεμελετημένα ἔχειν καὶ προκατελιημμένα ἐν νῷ περὶ παντός πράγματος; Τοσαύτη ἡ τοῦ ἀνδρὸς σοφία, τοιοῦτος ὁ ζῆλος καὶ ὁ τρόπος, τοιαῦτα τὰ κατορθώματα, μεγάλα καὶ ὑπερφυᾶ. Ἐὼ γὰρ τὰ πλείω λέγειν. Πρὸ ἡμῶν γὰρ εἴρηκε κάλλιστά τε καὶ ὑψηλότατα ὁ μέγας ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριος ἐν τῷ πρὸς αὐτὸν ἐπιταφίῳ λόγῳ.
- 240

Οὗτος γὰρ ὁ θεῖος Γρηγόριος τῆνικαῦτα ἐναπολειφθεὶς μονώτατος ἐν τῷ τοῦ Πόντου φροντιστηρίῳ, ὥς ὁ λόγος φθάσας ἐδή-

244 φροντιστηρίῳ cd

226 Βλ. Μ. Βασιλείου, *Ὅροι α'-π', PG 31, 692-869, Κεφάλαια τῶν κατὰ πλάτος ὄρων α'-νε', PG 31, 905-1052, Κεφάλαια τῶν ὄρων τῶν κατ' ἐπιτομὴν α'-τιγ', PG 31, 1080-1305*. Πρβλ. Φιλοθέου, *Διάλογος*, στ. 1085-1089.

227 Βλ. Μ. Βασιλείου, *Ἀσκητικά, PG 31, 620-692, Κεφάλαια τῶν ἀσκητικῶν διατάξεων α'-λδ', PG 31, 1321-1428. Ἑρμηνεία εἰς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν, PG 30, 117-669*. [Ἀλληλογραφία Μ. Βασιλείου καὶ Λιβανίου τλε'-τνθ', *PG 32, 1077-1100*] «Ἰδοὺ πέπομφα τὸν λόγον, ἰδρῶτι περιρρεόμενος. Πῶς γὰρ οὐκ ἔμελλον, ἀνδρὶ τοιούτῳ πέμπων τὸν λόγον ὃς ἱκανός ἐστι τὴν Πλάτωνος σοφίαν καὶ Δημοσθένους δεινότητα τῇ περὶ τοὺς λόγους εὐμαθία δεῖξαι θρυλούμενας μάτην», *Ἐπιστολὴ TNB' Λιβάνιος Βασιλείῳ, PG 32, 1097*.

229-230 Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, *Εἰς Γρηγόριον Νύσσης, τὸν ἀπὸ τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἀδελφόν, ἐπιστάντα μετὰ τὴν χειροτονίαν, PG 35, 832-841*.

230-232 Πρόκειται γιὰ τὸ Γρηγόριο τὸ Θεολόγο, ἐπίσκοπο Σασίμων. Βλ. καὶ στ. 386.

241-242 Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, *Εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον ἐπιτάφιος, PG 36, 493-605*. Ἐπίσης, Γρηγορίου Νύσσης, *Ἐπιτάφιος Λόγος εἰς τὸν ἴδιον ἀδελφὸν τὸν Μέγαν Βασίλειον, PG 46, 788-817*. Βλ. Τατάκη, *Συμβολή*, σσ. 139-200. Γρηγορίου πρεσβυτέρου, *Βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἐπισκόπου Ναζιανζοῦ, PG 35, 244-304*. Βλ. καὶ τὴν πρόσφατη ἐκδοχή: Gregorii Presbyteri, *Vita Sancti Gregorii Theologi quam edidit et gallice reddidit Xavier Lequeux, Turnhout - Leuven, 2001* [Corpus Christianorum Series Graeca 44/Corpus Nazianzenzum 11].

243-247 Πρβλ. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, *Εἰς Καισάριον τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφόν ἐπιτάφιος περὶ ὧν ἐτι τῶν γονέων, PG 35, 756-788*.

- 245 λωσε, γράφει πρὸς αὐτὸν ὁ πατὴρ περιπαθῶς ἐφ' ᾧ πρὸς αὐτὸν ἀ-
 φίξεσθαι· «νεμεσήσει γὰρ οὐδείς τούθ' εἵνεκα, ἐπειδὴ ὁ ἐμὸς μὲν
 f.99^γ/α υἱός, σὸς δὲ ἀδελφὸς τέθνηκεν ἐν ἀλλοδαπῇ, Καισάριος»./Ἐνα-
 γνοὺς οὖν τὰ γράμματα τοῦ πατρὸς ἔπαθε τὴν ψυχὴν καὶ παρ' αὐτί-
 κα ἔρχεται πρὸς αὐτὸν παραμυθησόμενος ὡς παρήγορος δεξιός.
 250 Πολλὰ γὰρ εἰπὼν καὶ γράψας ὡς υἱὸς γνησιώτατος, διπλῇ βεβοη-
 θήκει τῷ πατρί· ἀπήλλαξε μὲν γὰρ καὶ τῶν δυσχερειῶν καὶ τῶν
 θλίψεων, ὧν προϋβάλλετο τοῦ υἱοῦ καὶ τῆς θυγατρὸς, διὰ μονω-
 διῶν τε καὶ ζωσῶν φωνῶν. Διωρθώσατο δὲ καὶ τὴν περὶ τοῦ ὁμο-
 ουσίου δυσσέβειαν τῶν Ἀρειανῶν· οἱ γὰρ ταῦτα φρονοῦντες ὑπελ-
 255 θόντες αὐτὸν πείθουσι λόγοις ἀπατηλοῖς καὶ κιβδήλοις κατὰ τοῦ
 ὁμοουσίου συνθέσθαι αὐτοῖς καὶ διαστῆσαι αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ὀρθοῦ
 δόγματος. Οὕτως οὖν εὐρὼν τὸν πατέρα ἔχοντα παρεμυθήσατο αὐ-
 f.99^γ/β τὸν καὶ ὡς εἰκὸς διωρθώσατο//καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ πολ-
 λούς ἐτέρους τῆς Ἐκκλησίας τροφίμους καὶ προστατοῦντας ἐκκλη-
 260 σιῶν. Οὐ γάρ ἐστιν, ἔφασκε, καλὸν καὶ πρέπον τοὺς διδάσκειν ἐτέ-
 ρους ὀφείλοντας τούτους σφάλλεσθαι καὶ τοὺς ἡξιωμένους ἐπι-
 στατεῖν καὶ ποιμαίνειν λογικὰ ποίμνια εἰς μαθητευομένους τελεῖν.
 Πῶς γὰρ τοῦτο διδασκάλους δώσομεν; Διὰ τοῦτο δίδωσι τῇ Τριά-
 δι πλεον ἢ πρόσθεν σέβεσθαι καὶ προσκυνεῖν καὶ τοῖς πατρικοῖς ὁ-
 265 ροῖς ἐμμένειν καὶ μὴ περαιτέρω χωρεῖν. Θαυμάσαντες οὖν αὐτὸν
 ἔνεκα τοῦ ὀρθοῦ καὶ δικαίου λόγου καὶ τῆς ἀκριβοῦς θεολογίας καὶ

246 νεμεσίσει cd

247 Καισάρειος cd

253 Διωρθώσατο cd

261 σφάλλεσθαι cd

262 ποιμένειν cd

252-253 Προφανῶς ὁ Φιλόθεος ἀναφέρεται στὶς ποιητικὲς δημιουργίες τοῦ Γρηγορίου Θεο-
 λόγου καὶ στοὺς Λόγους του. Βλ. Jaeger, σ. 80. Ἐπίσης, Β. Φανουργάκη, «Ἡ ποίηση τοῦ ἀγί-
 ου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου», *Γρηγόριος ὁ Παλαμῆς* 74 (1991) 961-977. Ἐπίσης, *Gregory of Nazianzus. Autobiographical poems*, edited and translated by Caroline White, Cambridge University Press 1996 [Cambridge Medieval Classics 6]. Βλ. καὶ *Gregorios of Nazianzos (Orationes 1998 ed.) Repertorium Nazianzenum: Orationes. Textus Graecus... recensuit Iustinus Mossay. Padeborn, Ferdinand Schöningh, 1991-1998 [Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums, neue Folge. 2. Reihe: Forschungen zu Gregor non Nazianz, 1, 5, 10, 11, 12, 14].*

253-254 Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Λόγος ΛΓ' *Πρὸς Ἀρειανούς, καὶ εἰς ἑαυτὸν*, PG 36, 213-241. Λόγος ΛΕ' *Εἰς τοὺς μάρτυρας, καὶ κατὰ Ἀρειανῶν*, PG 36, 257-265.

- f.99^v/_a
270 εὐσεβείας, χρίει μὲν ὁ πατὴρ τῷ τῆς διακονίας χρίσματι ἐν ἑορτῇ μεγίστῃ τῶν Γενεθλίων τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ἔφ' ᾧ κατ<έστησεν> αὐτὸν βοη//θὸν ἐν δόγμασι καὶ διδασκαλίαις. Τοῦτου οὖν γενομένου μεθ' ὅσης ἂν εἴποις τῆς εὐφροσύνης καὶ βοηθῶν αὐτῷ κατὰ πάντα τρόπον καὶ ὑποτασσόμενος, ἐπεὶ ἔμελλεν ὁ πατὴρ ὅσον οὕπω καὶ πρεσβύτερον χειροτονῆσαι κατὰ τὴν λαμπρὰν τῶν Φώτων ἡμέραν, δυσχεράνας ὥχeto πρὸς τὸ τοῦ Πόντου φροντιστήριον αὐθις ὅσον ἑαυτὸν ἐπισκέψασθαι καὶ μὴ εὐθέως ἐπιπηδᾶν μὴ δ' ἐγχειρεῖν τοῖς μεγίστοις.
- 275 Μετὰ τινα δὲ καιρὸν καὶ χρόνον διαμνηυθεὶς ἐπάνεισι πάλιν πρὸς τὸν ἑαυτοῦ πατέρα κατὰ τὸ Πάσχα τὸ μέγα τε καὶ σεβάσμιον καὶ ἐπ' ἐκκλησίας ὑπεραπολογεῖται ὑπὲρ τε τῆς ἑαυτοῦ φυγῆς καὶ βραδυτῆτος, ὑπὲρ τε τῆς μεγαλοψυχίας τοῦ πατρὸς καὶ τῆς ἀρετῆς τῆς
- f.99^v/_β
285 ἀξιολόγου καὶ ἀξιόχρεω, ἐδέξατο δὲ καὶ ἄκων τὴν ἱερωσύνην//κατ' αὐτὴν δὴ τὴν ἡμέραν τῆς Χριστοῦ ἀναστάσεως ὡς ἀρχὴν δεξιάν καὶ θεῖαν τοῦ διδάσκειν ἐπ' ἐκκλησίας τὰ θεῖα λόγια καὶ προϊστασθαι καὶ προκαθῆσθαι μετὰ τὸν πατέρα εὐθύς τοῦτον. Ὅθεν καὶ συνῆν τῷ πατρὶ ὥστε βοηθεῖν καὶ μὴ περιιδεῖν τὸν τῆς ἀληθείας λόγον κινδυνεύοντα. Οὐκοῦν ἐδίδασκε καὶ παρῇναι πάντας τὰ ἐοικότα καὶ ἐθαύμαζον ἅπαντες ἔνεκα τοῦ βάθους τῶν νοημάτων. Τηνικαῦτα ἔγραψε καὶ εἰς τοὺς λόγους λόγον ἀξιόχρεων καὶ ἕτερον ἀξιολόγον εἰς τὴν πληγὴν τῆς χαλάζης, πρὸ δέ γε τούτων τοὺς ἀρίστους δύο λόγους γράφει εἰς τὴν τοῦ Πάσχα πανήγυριν. Ταῦτ' ἀκηκοὺς ὁ μέ-
- 290 γας Βασίλειος προσκαλεῖται αὐτὸν ὡς σοφὸν καὶ ἀγχίνουν καὶ πε-
- f.100^r/_a
ριδέξιον τὰ ἐς πάντα χειροτονῆσαι ἐπίσκοπον. // Οὐκοῦν πρὸς τὴν

290 ἀγχοίνουν cd

291 ἐς supra lineam

274 Ἡ λέξη ἐπιπηδῶ μετὰ τὴν ἔννοια τοῦ ἐπιτίθεμαι, ὀρμῶ, ἅπαντὰ στὸ Χρονικὸ τοῦ Μανασσῆ (6539), Κριαρᾶ, Λεξικό, τ. ΣΤ', σ. 105). Βλ. καὶ Διάλογο: «...ἵνα μὴ κατακριθῶ ὡς ἐπιπηδῶν τῇ θεολογίᾳ καθάπερ χλόη τὰ κτήνη» (στ. 49-50).

276-289 Ἐδῶ μνημονεύονται ἕμμεσα οἱ Λόγοι Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου: Λόγος Α' Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα καὶ εἰς τὴν βραδυτῆτα (PG 35, 396-401), Λόγος Β' Ἀπολογητικὸς τῆς εἰς τὸν Πόντον φυγῆς ἔνεκεν, καὶ αὐθις ἐπανόδου ἐκεῖθεν, μετὰ τὴν τοῦ πρεσβυτέρου χειροτονίαν, ἐν ᾧ τί τὸ τῆς ἱερωσύνης ἐπάγγελμα... (PG 35, 408-513), Λόγος ΙΣΤ' Εἰς τὸν πατέρα σιωπῶντα διὰ τὴν πληγὴν τῆς χαλάζης (PG 35, 933-964), Λόγος ΜΕ' Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα (PG 36, 624-664), Λόγος ΜΔ' Εἰς τὴν Καινὴν Κυριακὴν (PG 36, 608-621).

- χειροτονίαν οὐκ ἀπεπήδησεν, οὐδ' ἀντεῖπε λόγοις πολλοῖς ἀλλ' ὑπήκουσεν ἐξ ἀνάγκης. Πεποιηκῶς οὖν ἐκέισε πλείστον χρόνον καὶ τὰ εἰκότα καὶ ἀναγκαῖα πληρῶν τῆς Ἐκκλησίας ἔθιμα ἀπῆρεν
- 295 ἐκεῖθεν καὶ εἰς τι χωρίον γενόμενος ἥσυχον καὶ ἀθόρυβον ἥσκει τε καὶ ἡσύχαζεν. Εἴτα Ναζιανζὸς ὑποδέχεται παρακληθεὶς ὑπὸ τοῦ πατρὸς ὥστε ξυνεῖναι καὶ ὁμιλεῖν αὐτῷ ὡς σύμβουλος ἀγαθός καὶ γήρως βακτηρία καὶ πίστεως ἔρεισμα. Ὅθεν καὶ ὑπήκουσε διὰ τὴν τοῦ πατρὸς ἀσθένειαν καὶ ἀπορίαν εὖ ποιῶν αὐτῷ οὐ περιόντος
- 300 μόνον αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ μετὰ θάνατον πεποιηκῶς τὰ συνήθη τῶν ἀποικομένων. Μετὰ ταῦτα δὲ καὶ λόγον κάλλιστόν τε καὶ μέγιστον ἐντάφιον ἐπιδίδωσι τῷ πατρὶ καθὰ πεποιήκει καὶ εἰς Καισάριον τὸν
- f.100 ὁ/β ἀδελφὸν καὶ εἰς Γοργονίαν τὴν ἀδελφὴν πρότερον. Ὁ δὲ γε δῆμος//
- 305 τῶν Ναζιανζηνῶν διαφερόντως ἀλόντες ὡς χορηγὸν καὶ προστάτην κατεῖχον αὐτὸν διὰ τὴν σοφίαν καὶ τὸν ἑλληνα λόγον ὃν εἶχε καὶ μέγας ἦν. Ὅθεν καὶ ἐβούλοντο ἴσχειν αὐτὸν παρ' ἑαυτοῖς αἰεὶ καὶ τεθνηκὸς τοῦ πατρὸς ὡς γνήσιον ἀρχιερέα, ὃ δὲ τὸ μὲν γενέσθαι τοῦτο οὐκ ἠθέλε, τὸ δὲ προσμεῖναι μικρὸν καὶ τὰ νενομισμένα πληρῶσαι καὶ εἰωθότα πρὸς τὸν πατέρα τῇ σφῶν εἷξαι προ-
- 310 κλήσει.
- Ταῦτ' ἄρα πάντα εὖ γεγονότα, ἀπάρας γ' ἐκεῖθεν εἰς Σελεύκειαν ἔρχεται καὶ ἦν ἐκέισε χρόνον βραχύν. Ἔπειτα καὶ πρὸς Πόντον μὲν ἐβούλετο ἀπελθεῖν, εἰς Σάσιμα δὲ οὐδ' ὁπωσιστῶν. Τούτῳ γὰρ ἦν μελέτη τὸ ἡσυχάζειν αἰεὶ καθάπερ τὸ πρότερον εἰς τόπον ἐπιτη-
- 315 δειότατον καὶ οἰκεῖον, ὃ δὲ Θεὸς ὥκονόμει τὰ κατ' αὐτὸν ἄλλως

302 Καισάριον cd

304 Ναζιανζηνῶν cd αἰεὶ cd μὴ δὲ cd

313 Τοῦτο cd

296-298 Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Λόγος IB' *Εἰς τὸν πατέρα ἑαυτοῦ, ἡνίκ' ἐπέτρεψεν αὐτὸν φροντίζειν τῆς Ναζιανζοῦ Ἐκκλησίας*, PG 35, 844-849. Πρβλ. Σωζομενοῦ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* ΣΤ', 17, 1, Bidez, σ. 258.

301-302 Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Λόγος IH' *Ἐπιτάφιος εἰς τὸν πατέρα, παρόντος Βασιλείου*, PG 35, 985, 1044.

302-303 Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Λόγος Z' *Εἰς Καισάριον τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφὸν ἐπιτάφιος, περιόντων ἔτι τῶν γονέων*, PG 35, 756-788. Γιά τὸν Καισάριο, ἀδελφὸ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, βλ. τὸ λῆμμα τοῦ Σ. Γ. Παπαδόπουλου, *ΘΗΕ* 7 (1965) 192-193.

303 Βλ. Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Λόγος H' *Εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἀδελφὴν Γοργονίαν ἐπιτάφιος*, PG 35, 789-817. Εὐστρατιάδου, *Ἀγιολόγιον*, σ. 244.

- f.100^v/_a ὥς μὴ κεκρύφθαι τὸν λύχνον ὑπὸ τὸν μόδιον//ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν
τεθεῖσθαι τὸν φαινόν φωστῆρα, ὥσπερ ἄρα καὶ τὸν κλεινὸν Βα-
σίλειον πρότερον καὶ τὸν χρυσοῦν τὴν γλῶτταν ὕστερον ὥς ἀστέ-
ρας εἶναι τῷ κόσμῳ λαμπροτάτους καὶ λαμπτήρας ἀειφανεῖς. Ὅθεν
320 καὶ χρηματισθεὶς οὐρανόθεν παρὰ Θεοῦ πρὸς τὴν βασιλίδαν τῶν πό-
λεων ἀφίξεσθαι ἅτε δυσσεβῶς τὰ θεῖα διακειμένην τότε καὶ βοη-
θείας μεγάλης δεομένην, μηδὲν μελήσας ὅλη γνώμη πρὸς ταύτην
ἐχώρει δεδεδυμένος καὶ ἐκ τῆς μεγαλοπόλεως πρεσβείαν πρότερον
ὥς τάχιστα παραγενέσθαι καὶ βοηθῆσαι τῇ Ἐκκλησίᾳ Θεοῦ καὶ μὴ
325 περιῖδεῖν τὸν τῆς ἀληθείας λόγον κινδυνεύοντα, προὔτρεψαν δ'
f.100^v/_β αὐτὸν καὶ πολλοὶ τῶν συνήθων καὶ//φίλων, πρὸ δὲ πάντων καὶ
μετὰ πάντων ὁ μέγας Βασίλειος. Τῶν γοῦν ἐν τῇ πόλει κακοδόξων
ἐπικειμένων τοῖς εὐσεβέσι πολὺν τινα χρόνον ἤδη καὶ ποῖ μὲν
ὑβρεῖς ἀτόπους, ποῖ δὲ πληγὰς ἀφορήτους, ἔτι δὲ οὐσιῶν ἀφαιρέ-
σεις, φυλακὰς, ἐξορίας καὶ τᾶλλα, ἃ μὴδὲ μεμνησθαι μὴδὲ ἀκούειν
330 καιρός, τοῦτοις ἀφειδῶς ἐπαγόντων καὶ κακούντων ἐφ' ᾧ τοῦτοις
ἐκτρίψαι καὶ τῇ τοῦτων ἀσεβείᾳ συνθέσθαι, Οὐάλεντος τὰ σκηπτρα
τῆς βασιλείας ἔχοντος μετὰ Ἰουλιανὸν τὰ μεγάλα συναιρομένου
τοῖς Ἀρειανοῖς κατὰ τῶν εὐσεβῶν, τοὺτους τοίνυν εὐρῶν μανικὸν
335 πνέοντας καὶ τὰ ἔσχατα ἀπειλοῦντας καὶ θλίβοντας λόγοις καὶ ἔρ-
f.101^r/_a γοις, οὕτως ὁ θεολογικώτατος Γρηγόριος//ἐπέθετο μετὰ λογικῆς
ἀποδείξεως καὶ ῥητῶν θείων, νενίκηκε καὶ κατέστρεψε τὴν ἔπαρ-
σιν καὶ ἀλαζονίαν τῶν δυσσεβῶν ἐκείνων, ὥς οὐκέτι δεηθῆναι δευ-
τέρας συμπλοκῆς τε καὶ διαλέξεως, τὸ δὲ ἰδίᾳ καὶ καθ' ἑαυτοῦς
340 καὶ πάντολμον γλῶτταν κινεῖν κατὰ τῆς ἁγίας Τριάδος οὐκ ἀπέ-

316 μόδιον cd

330 μὴ δὲ cd

316-317 Πρβλ. Ματθ. 5, 15 καὶ Λουκ. 11, 33. «...Μέχρι γὰρ τίνος τῷ μοδίῳ τὸν λύχνον περι-
καλύψομεν, καὶ φθονήσομεν τοῖς ἄλλοις τῆς τελείας θεότητος, δέον ἐπὶ τὴν λυχνίαν ἥδη τιθέ-
ναι καὶ λάμπειν πάσαις Ἐκκλησίαις τε καὶ ψυχαῖς...», Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος IB' *Εἰς τὸν*
πατέρα ἑαυτοῦ, ἡνίκ' ἐπέτρεψεν αὐτὸν φροντίζειν τῆς Ναζιανζοῦ Ἐκκλησίας, PG 35, 849.

332-333 Οὐάλης (364-378).

333-334 Ἰουλιανὸς (361-363). Βλ. καὶ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Λόγος Δ', *Κατὰ Ἰουλιανοῦ*
Βασιλέως Στηλιτευτικὸς πρῶτος (PG 35, 532-564), Λόγος Ε', *Κατὰ Ἰουλιανοῦ Βασιλέως Στη-*
λιτευτικὸς δεύτερος (PG 35, 664-720), Λόγος ΙΘ' *Εἰς τοὺς λόγους, καὶ εἰς τὸν ἐξισωτὴν Ἰου-*
λιανόν, συμφορητὴν αὐτοῦ γενόμενον καὶ ἐκδικὸν Ναζιανζοῦ (PG 35, 1044-1080). Ἐπίσης βλ.
P. Athanassiadi-Fowden, *Julian and Hellenism: An intellectual Biography*, Clarendon Press, Oxford
1981 καὶ Π. Ἀθανασιάδης, *Ἰουλιανός: Μία βιογραφία*, MIET, 2001.

- στησαν καὶ εἰσίων ἀλλὰ τῆς αὐτῆς ἐχόμενοι βλασφημίας καὶ πάντα τρόπον μηχανώμενοι κατὰ τοῦ ἁγίου, ὥστε τὴν ἥτταν ἀνακαλέσασθαι καὶ ἐξ ἐκείνου, νῦν μὲν εἰς τοῦμφανές, νῦν δὲ λαθραίας ἐπιβουλάς, ἔστιν ὅτε καὶ λίθοις κατ' αὐτὸν βαλλομένους τὸν ὑπ' αὐτῶν θάνατον βεβουλευμένον μὲν, ὑπὸ Θεοῦ δὲ κωλυθέντα λέγειν ἔω. Ὅθεν καὶ ἡττῶντο μὲν οἱ Ἀρειανοὶ πολλάκις κατὰ κράτος, οἱ f.101^γ/β δὲ τὰ ὀρθὰ φρονοῦντες δόγματα ἐνίκων//καὶ ἐτροπαιοχοῦντο. Διὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν εἰπεῖν ὅποση τις ἡδονὴ τοὺς ὀρθοδόξους κατεῖχε καὶ ὅσας πρὸς Θεὸν τὰς εὐχαριστίας καὶ δοξολογίας προσῆγον 350 καὶ ὅποσον τὸν θεολόγον ἐπήνουν καὶ ἐμεγάλυνον. Πᾶσαν τοίνυν κακοδοξίαν ὡς ἱστὸν ἀράχνης διαλυθεῖσαν καὶ τὴν τυραννίδα τοῦ Οὐάλεντος παυθεῖσαν, ἔπειτα Θεοδοσίου τοῦ βασιλέως τὰ σκήπτρα διαδεξαμένου πᾶσαν σπουδὴν καὶ ἐπιμέλειαν πεποιήκει ὡς ἂν ὁ μέγας τῆς Ἐκκλησίας ἐπιβῇ καὶ προσταίῃ ὡς πρόμαχος καὶ πρόβολος 355 ἀσφαλής, ὃπὲρ δὲ καὶ μόλις καταπεισθεὶς προβλήσει τοῦ κρατοῦντος τῆς καθέδρας ἐπέβη ἐνδόξως καὶ μεγαλοπρεπῶς. Τούτου δὴ γενομένου τὰ πάντα ἦσαν θυμηδίας μεστά. Θαυμαζόμενος δὲ ὑφ' ἀπάντων//ὡς ἀμίμητος ἐν λόγοις καὶ δόγμασιν, ὁ κρατῶν, ὁρῶν ταῦτα καὶ ἀκούων, ἔχαιρε καὶ χάριτας ὡμολόγει Θεῷ, τῷ εὐεργετήσαντι 360 τὴν πόλιν τοιοῦτον ποιμένα καὶ διδάσκαλον, συνεπαινέτο δὲ καὶ αὐτὸς καὶ τῶν παιάνων μετεῖχε παραπλησίως· πάντων γὰρ αὐτοκρατόρων θεϊότερος ἐκαλεῖτο, οὐ μόνον ὅτι τρόπαια κατειργάσατο μέγιστα κατ' ἐχθρῶν ἀλλ' ὅτι τούτων εἴλετο μᾶλλον ἐξ ἀπάντων ἀρχιερέων πατριάρχην γενέσθαι, ὡς φωτίζειν μὲν καὶ κατασκευάζειν Κυρίῳ λαὸν περιούσιον, τὴν δὲ γλωσσαλγίαν τῶν αἵρετικῶν ἀποκρούεσθαι τε καὶ διορθοῦσθαι, ἔτι δὲ εἰσάγειν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Χριστοῦ τοὺς πλανηθέντας διὰ τινων αἵρετικῶν ἀρειανιστῶν· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τοῖς//καλλίστους λόγους πεποικῶς ἐν τοῖς f.101^γ/β γενεθλίοις Χριστοῦ καὶ τῇ βαπτίσει μετέπεισαν αὐτοὺς καὶ βελτίους 370 ἐγένοντο ἐξ ἄρα μόνης τῆς σεμνοτάτης θεολογίας. Τηνικαῦτα δὲ καὶ ἐπισκόπων κατεκληφόντων κατὰ Μακεδονίου πεντήκοντα πρὸς τοῖς

342 μηχανόμενοι cd

357 θυμηδείας cd

352 Πρόκειται γιὰ τὸν αὐτοκράτορα Θεοδοσίῳ Α' (379-395).

368-369 Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, *Εἰς τὰ Θεοφάνεια*, εἰπουν *Γενέθλια τοῦ Σωτῆρος*, PG 36, 312-333 καὶ *Εἰς τὸ Ἅγιον Βάπτισμα*, PG 36, 360-425.

- ἐκατὸν ἐπὶ τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων, ἔτι ὄντες πέραν κατὰ τὴν Χρυσόπολιν, λόγον ἄριστον γράψας καὶ λίαν θαυμάσιον τοῦτοις ἀπέστειλε συντακτῆριον ὁμοῦ καὶ ἐξιτήριον. Ἀναγνόντες οὖν τουτονὶ καὶ
- 375 θαυμάσαντες ἔνεκα τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τῆς συνθήκης, ἔτι δὲ καὶ ὑπὲρ ὧν ἠγωνίσαστο ὡς μικρότατον ποίμνιον, ὃν ὅσον εἰς εὐσέβειαν μέγιστον κατειργάσατο, τὴν τοῦ βασιλέως ψῆφον ἐκράτουναν καὶ ἀπεδέξαντο
- f.102^γ/α λίαν τό τε θρόνον//ὀφείλεισθαι οἱ ἔλεγον μάλα καὶ ὡς πρὸς τὸν θρόνον τῆς πόλεως ἀναλόγως καὶ τὸν πατριάρχην εἶναι. Ἀλλὰ γὰρ βα-
- 380 σκανίας καὶ φθόνου οὐδὲν δεινότερον «πρὸς γὰρ τὸν ἔχονθ' ὁ φθόνος ἔρπει» κατὰ τὸν Σοφοκλέα. Τῶν γὰρ ἐπισκόπων τῶν ἐλθόντων ἐξ Ἀσίας, Αἰγύπτου καὶ Μακεδονίας, ὅτι μὴ συμψήφους ἐπ' αὐτῷ εἴληφεν καὶ τούτους τοὺς ἐκ τῆς Ἀσίας, δυσχεράναντες καὶ περικακίσαντες ὡς βάνανσοί τινες κατὰ λόγον καὶ προᾶξιν καταψεύδονται τοῦ ἁγίου τρισ-
- 385 ἐπίσκοπον ἀποκαλοῦντες τοῦτον καὶ οὐδὲ κανονικῶς ἔφρασκον ἐπειλημμένον τοῦ θρόνου, ὅτι τε Σασίμων ἐγένετο, εἴτα Ναζιανζοῦ, ἐπει-
- f.102^γ/β τα Κωνσταντινουπόλεως. Τοῦ μὲν γὰρ πρώτου καὶ//ὑστέρου θρόνου, ὃ σοφισταὶ τῆς κακίας, ἐγένετο, Ναζιανζοῦ δὲ οὐδαμῶς, ἀλλ' οὕτως ἀπλῶς διὰ τὸ τοῦ πατρὸς γῆρας καὶ τὴν ἀσθένειαν ἦκει πρὸς αὐτόν, μη-
- 390 δέν τι ἀρχιερατικὸν ἐκεῖσε δρᾶσας ἀλλὰ βοηθῶν αὐτῷ ἄλλως καθὰ υἱὸς γνησιώτατος. Καὶ ὑμεῖς μὲν, ὧ ἄνδρες ἱεροί, τετηρηκάτε νόμους τε καὶ κανόνας, βάνανσοι ὄντες καὶ σκαπάνης ἐργάται, ἐκεῖνος δὲ ὁ σοφώτατος καὶ φιλόθεος καὶ τῶν χαρισμάτων τοῦ παναγίου Πνεύματος ἔμπλεως φαῦλός τις ὑμῖν ἔδοξεν, ἀρχιθύτης καὶ τοιοῦτος

384 βάνανσοί τινες cd

394 ἡμῖν cd

373-374 Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Λόγος MB'. *Συντακτῆριος εἰς τὴν τῶν ῥν' ἐπισκόπων παρουσίαν*, PG 36, 457-492.

380-381 Σοφοκλῆ, *Αἴας* 157. Πρβλ. Φιλοθέου, *Διάλογος* στ. 1866-1867.

383 Ὁ ὅρος *περικακίσαντες* ἀπαντᾷ τὸν Ἰωάννη Χρυσόστομο. Πρβλ. Ἰωάννου Χρυσόστομου, *Ἑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολὴν πρώτην*, Ὁμιλία ΣΤ', PG 62, 534.

384-385 Βλ. V. Laurent, «Le trisépiscopat du Patriarche Matthieu Ier 1397-1410: Un grand procès canonique à Byzance au début du XVe siècle», *RÉB* 30 (1972) 5-166. «Ἰδιώνυμο» ἀδίκημα τοῦ ὑστέρου βυζαντινοῦ κανονικοῦ δικαίου. Ὁ ὅρος «τρισεπίσκοπος», ἀρκετὰ σπάνιος στὶς πηγές (Κ. Πιτσάκη, «Οἱ μεταβυζαντινοὶ Τρισεπίσκοποι (Μὲ ἀφορμὴ τὴν περίπτωσιν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σάμου Ἀνθίμου: 1648)», Πρακτικὰ συνεδρίου «Ἡ Σάμος ἀπὸ τὰ Βυζαντινὰ χρόνια μέχρι σήμερα», Τόμος Α', Πνευματικὸ Ἰδρυμα Σάμου «Νικόλαος Δημητρίου», [Βιβλιοθήκη Ἐπιστημονικῶν Ἐκδόσεων 12Α] Ἀθήνα 1998, σσ. 231-259).

392 Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὁ ὅρος *σοφιστής* ἔχει τιμητικὴ ἔννοια. Πρβλ. καὶ *Διάλογος*, στ. 14, 1484, 1770, 1962, ὅπου ὁ Χορὸς τῶν σοφιστῶν συντάσσεται μὲ τίς θέσεις τῶν ἡσυχαστῶν.

- 395 οἷον ἀπεύξαιτ' ἄν τις μὴ γενέσθαι κατ' ἐκείνον; ἡμεῖς δὲ εἰς πα-
 τριάρχας θειοτάτους ἐγκρίνομεν εἶναι καὶ ἐγγράφομεν, ἀλλὰ δὴ καὶ
 τὸ τοῦ Ὀμήρου ἀκριβῶς συμβαίνει τὸν αὐτὸν ἄν ἀρκεῖν μύθων τε
 ῥητῆρα ἔμμεναι προηκτῆρά τε ἔ<ρω>ν. Ὅθεν μετὰ τὴν τελευταίαν τοῦ πα-
 f.102^v/_a τρὸς ἕτερος Ναζιανζοῦ ἐγεγόνει σύμψηφος γενόμενος καὶ αὐτός.//
 400 Διὰ δὴ ταύτην τὴν κατηγορίαν, τὴν ψευδῆ καὶ ματαίαν, περι-
 λυπος γενόμενος ὁ πατριάρχης οὐκ ἤθελεν ἐλέγξει καὶ καταισχύ-
 ναι τοὺς κατ' αὐτοῦ λοιδοροῦντας ἀλλ' ἅμα καὶ εὐθύς πολλὰ εὐξά-
 μενος τῷ Θεῷ, ὥς ὁ ἐξιτήριος λόγος αὐτοῦ διεξιεισι κάλλιστα τε
 καὶ ὑψηλότατα, ἐπὶ τὴν Καππαδοκίαν ἔρχεται καὶ τοῦτον εἶχεν
 405 ἀμέλει τὸ φίλον ἔδαφος ἢ πατρίς· οὐδὲν γὰρ ἥδιον ἥς πατρίδος
 ἔφησέ τις τῶν ῥητόρων. Χωρίον οὖν εὐρών, Ἀριανζὸν καλούμε-
 νον πατρόθεν αὐτῷ διαφέρον, πρὸς δὲ φιλοσοφίαν ἐπιτηδειότατον,
 τοῦτ' ἐξ ἀπάντων εἵλετο κατοικεῖν εἰσάπαν μέχρις ἐν τῷ βίῳ τούτῳ
 γε περιῆν. Ὅθεν καὶ χρηματισθεὶς θεόθεν περὶ τῆς αὐτοῦ ἀναλύ-
 410 σεως ἀναλύει τὸν βίον ὀγδοηκοντούτης γενόμενος καὶ μικρόν τι
 f.102^v/_β πρὸς πολλὰ κεκοπιακῶς ὑπέρ/της Τριάδος αὐτῆς καὶ τῶν λόγων
 καὶ τῆς σοφίας τῆς θύραθεν καὶ τῆς ἡμετέρας.
 Τί δὲ καὶ ὁ χρυσοῦς τὴν γλῶτταν, πῶς τὰ κατ' αὐτὸν ἐγεγόνει
 ἐν τῇ κατὰ θεὸν φιλοσοφίᾳ τε καὶ ἱεραρχίᾳ; Ἐγὼ λέγω ἐκ τῶν πολ-
 415 λῶν ὀλίγ' ἄττα. Τέτταρα γὰρ ἔτη διανύσας ἐν τῷ φροντιστηρίῳ, ἐν

404 Καππαδόκειαν cd

394 Βλ. σχόλιο στ. 5.

397-398 Ὀμήρου Ἰλιάς I 443.

403-404 Βλ. στ. 373-374. «Ὀλόκληρος σχεδὸν ὁ βίος Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ὑπῆρξε μία πά-
 λη μεταξὺ φυγῆς καὶ ἐπιστροφῆς», Π.Κ. Χρήστου, «Ἡ φυγὴ τοῦ Γρηγορίου», *Θεολογικά με-
 λετήματα 2. Γραμματεία τοῦ Δ' αἰῶνος*, Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσα-
 λονίκη 1975, σ. 219.

405 Χωρίον μὴ ἀνιχνευθῆν.

413-414 Chr. Baur, *S. J. Chrysostome et ses oeuvres dans l'histoire littéraire*, Louvain-Paris 1907, τοῦ
 αὐτοῦ, *Johannes Chrysostomus und seine Zeit*, I-II, München 1929-1930. Π. Κ. Χρήστου, «Ἰωάν-
 νης ὁ Α' Χρυσόστομος», *ΘΗΕ* 6 (1965) 1170-1192. B. Baldwin, A. Kazhdan, R. S. Nelson, «John
 Chrysostom», *ODB* 2 (1991) 1057-1058. Στ. Παπαδόπουλος, *Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος*,
 τ. Α'. *Ἡ ζωὴ του, ἡ δράση του, οἱ συγγραφεῖς του*, Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 1999 (στό
 ἐξῆς: Παπαδοπούλου, *Χρυσόστομος*). Π. Κ. Χρήστου, *Ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος καὶ οἱ Καπ-
 παδόκαι: Συμπόσιον «Studies on St. John Chrysostom»*, [Ἀνάλεκτα Βλατάδων 18], Πατριαρ-
 χικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1973.

- ὃ ἀπεκείρατο, εἰς ἡσυχίαν ἔρχεται, τῷ Θεῷ μόνῳ προσομιλῶν. Ἡ δύναμις οὖν τῶν νεφρῶν ἀσθενήσασα καταλαμβάνει τὴν Ἀντιόχου ἐφ' ᾧ παρ' ἱατρῶν θεραπευθῆναι. Ἰδὼν δ' αὐτὸν ὁ θεῖος Μελέτιος, ὁ τοὺς οἶακας τῆς ἐκκλησίας πηδαλιουχῶν τότε, διάκονον χειροτονεῖ καὶ ἄκοντα μετὰ τὴν θεραπείαν τοῦ σώματος. Πέντε οὖν ἔτεσι προσκαρτερήσας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐδίδασκε τὸν λαὸν κελευσθεὶς πρὸς τοῦ πατριάρχου καὶ πάλιν πρὸς τὴν προτέραν ἐπαναστρέφει μονήν. Μετὰ δέ τινες χρόνους Φλαβιανὸς διαδεξάμενος τὸν Μελετίου θρόνον, ἄγγελος ἐπιστὰς θεόθεν, ἡνίκα τὰς ἐωθινὰς Θεῷ ἐποιεῖτο δοξολογίας, διεκελεύετο//ῶσον τάχος τὸν Ἰωάννην ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἀγαγεῖν καὶ ἱερέα χειροτονῆσαι ὡς σκεῦος ἐκλογῆς ὢν. Ταυτὰ καὶ ὅμοια καὶ τῷ Ἰωάννῃ χρηματίζει Θεός. Οὐκοῦν κατὰ τὰ ὁραθέντα, ἱερέα ὁ πατριάρχης αὐτὸν τελειοῖ καὶ σοφίας καὶ χάριτος γέγονεν ἔμπλεως· ἡ γὰρ γλῶττα αὐτοῦ συνεχέστερον κινουμένη πελαγίζουσα ἦν τοῖς τῶν λόγων ρεύμασι· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ πρὸς τοῦ πατριάρχου προϋτρέπετο διδάσκειν ἐπ' ἐκκλησίας καὶ ἦν διδάσκων ἀρίστως καὶ σοφῶς λίαν. Ἐνιοὶ γοῦν τῶν ἀκρωμένων χρυσόστομον ἀπεκάλουν καὶ θαυμαστόν τινα ῥήτορα. Ὁ δὲ πατριάρχης ἥδετο τὰ λεγόμενα καὶ διάδοχον ἑαυτοῦ μετὰ τὴν τελευταίαν ἄξιον ἔκρινε γενέσθαι, ἐπειδὴ οὐκ ἔστιν ἴσος αὐτῷ, ἔφασκεν, ἐν ἀρετῇ καὶ συνέσει καὶ καλοκαγαθίᾳ οὐδέ γε κατὰ ζῆλον ἔνθεον καὶ κατὰ δίκαιον λόγον· δικανικὸς γὰρ τυγχάνει ὢν ὡς τὰ πολλὰ//καὶ πνέων τὰς στάσεις τῆς ῥητορικῆς καὶ τὰς ιδέας εἵπερ τις.
- Τοῦ γοῦν Νεκταρίου τῆνικαῦτα Κωνσταντινουπόλεως ἕξανθρωπισθέντος, πατριάρχην ἕτερον ἢ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ἠθέλε καὶ ἐζήτη λαβεῖν, εἶχε δ' ἡ φήμη ἐκασταχοῦ τῆνικαῦτα τὸν Ἰωάννην. Γράμματα οὖν πέμπονται παρὰ τε τοῦ βασιλέως καὶ τῆς

418-419 Γὰρ τὸν Μελέτιο, πατριάρχη Ἀντιοχείας, βλ. ὑπ. 32.

422 Γὰρ τὸν Ἀντιοχείας Φλαβιανὸν βλ. ὑπ. 34.

426-427 Πράξ. 9, 15.

437-439 Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ περιέμενε κανεὶς ἰδιαίτερον μνηεῖα τοῦ Λιβανίου, ὁ ὁποῖος θεωροῦσε διάδοχό του τὸν Χρυσόστομο. Βλ. D. Hunter, «Libanius and J. Chrysostom. New thoughts on an old problem», *Studia Patristica* 22 (1989) 129-135.

440-441 Βλ. καὶ σχόλιο στὸ στ. 208. Γὰρ τὸν Ἀντιοχείας Νεκτάριο, βλ. ὑπ. 36.

- 445 συνόδου πρὸς τὸν Ἀντιοχείας Φλαβιανὸν – Ἀρχάδιος δ' οὗτος ἦν ὁ τῆς Εὐδοξίας σύζυγος– μετακαλούμενα Ἰωάννην Ἀντιοχέα, πατριάρχην γενέσθαι Κωνσταντινουπόλεως, ὡς σοφὸν καὶ ἐπιστήμονα. Ὁ γοῦν Ἀντιοχείας διελθὼν τὰ γράμματα ἐθαύμαζε τε καὶ ἐσκυθρῶπαζε λέγων· οὕτως ἄμοιρός ἐστιν ἡ βασιλὶς τῶν πόλεων ἀνθρώπων σοφῶν καὶ φιλαρέτων ὡς παρ' ἡμῖν δεῖσθαι πατριάρχου; Ταῦτά καὶ οἱ Ἀντιοχεῖς λέγοντες, νικᾷ τὸ τοῦ βασιλέως θέλημα καὶ λαμβάνουσιν οἱ ἀπεσταλμένοι βίᾳ τὸν Ἰωάννην καὶ ἐπο-
- f.103^ν/α χούμενον πρὸς τὴν βασιλεύουσιν//πόλιν φέρουσι. Φιλοφρόνως οὖν δεξιοῦται καὶ λαμπραῖς ὑπαντήσεσι καὶ τιμαῖς. Εἴτα παρῇν καὶ ἡ ἡμέρα τῆς χειροτονίας. Ἦσαν δὲ οἱ τῆς ἐπαρχίας ἀρχιερεῖς
- 455 ξὺν ἄρα Θεοφίλῳ Ἀλεξανδρείας. Καὶ χειροτονεῖται ἐνδόξως ὁ μέγας πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ἔπειτα ὁμιλεῖ ἠδέως καὶ εὐφραντῶς τοῖς παροῦσιν, ὅσα δῆτα ὁ καιρὸς δέδωκε. Τῇ ἐπιούσῃ οὖν καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς σὺν τῇ συγκλήτῳ παραγίνεται καὶ τῆς παρ' αὐτοῦ εὐλογίας ἐπαπολαύει, εἴτα καὶ λόγον συνῆρε πολὺν
- 460 πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τουτὶ προσειπὼν· «Ὡς ἐγὼ μὲν, ὦ βασιλεῦ, οὐκ ἠθελον τοῦτο τὸ ἀξίωμα δέξασθαι, ὡς ὑπὲρ ἐμὲ τυγχάνει ὄν· ὅσον γάρ ἐστι μέγα καὶ ὑψηλόν, τοσοῦτον καὶ τὸν δεξιόμενον μέγαν εἶναι δεῖ. Ἐγὼ δ' ἀσθενὴς ὢν καὶ οὐτιδανός, πῶς ἂν ὑπηρετήσω τὴν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν ὡς δεῖ καὶ ὡς ἐνδέχεται; Πλὴν, ὦ βασιλεῦ, τὴν
- f.103^ν/β πίστιν φυλάττειν//χρεῶν, εἴτα ἐλεημοσύνην ποιεῖν κατὰ τὸν σοφὸν Σολομῶντα, τὰς ἀνομίας σου γάρ φησι καὶ τὰς ἁμαρτίας σου λύτρωσαι ἐν οἰκτιρμοῖς πενήτων». Ὁ δὲ βασιλεὺς ἀκούσας ἀπεδέ-
- ξαστο τὰ λεγόμενα καὶ τῷ πατριάρχει πῆχαρίστησε καὶ ἐπήνεσε.
- Ἐξ ἐκείνου τοίνυν καὶ μέχρις ἂν ἔζη οὐκ ἐπαύσατο λαλῶν καὶ γρά-
- 470 φων καὶ διδάσκων περὶ παντὸς πράγματος ἐναρέτου καὶ ὠφελείας. Ἐξηγήσατο οὖν καὶ τὸ θεῖον τοῦ Χριστοῦ εὐαγγέλιον μετὰ πολ-
λοῦ τοῦ περιόντος καὶ τὴν βίβλον τῶν Πράξεων ξὺν ἄρα ταῖς ἐπι-

462 τοσοῦτο cd

464 ἐνδύχεται cd

467 οἰκτισμοῖς cd

443-447 Γὰρ τὸν αὐτοκράτορα Ἀρχάδιο (395-408), βλ. T. E. Gregory «Arkadios», *ODB* 2 (1991) 173-174. Βλ. ἐπίσης Σωκράτους, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* ΣΤ', 2, 1, Hansen, σ. 312. Σωζομενοῦ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* Η', 2, 12-15, Bidez, σσ. 351-352.

465-467 Πρβλ. Δαν. 4, 27. Ἐσφαλμένα ὁ Φιλόθεος ἀποδίδει τὸ χωρίο στὸ Σολομῶντα.

στολαῖς τοῦ θεοῦ Παύλου, τὰ δ' ἄλλα πάντα, ὅσα πεποιήκει, τίς ἂν διηγῆσαιτο; Βιβλία καὶ λόγους φημί καὶ διδασκαλίας, πρὸς τοῦτοις
 475 καὶ νοσοκομεῖα καὶ γηροκομεῖα ἐξ αὐτῶν τῶν κρηπίδων ἐδεύματο
 f.104^r/α ἐχρῆτο εἰς τὴν τῶν ἀσθενῶν//ῤῷσιν καὶ ὑγίειαν, προσομύχεται δ' ἔσα-
 εἰ καὶ ἦναι τὸν Κύριον μόνος μόνῳ προσομιλῶν αὐτῷ. Ἄλλ' οὐδὲ
 480 τῶν κοινῶν συνάξεων πώποτε ἡμέλει, ἀλλὰ πρῶτως παρεγένετο
 πάντων. Ὅρων δὲ τινὰς ποιοῦντας καὶ πράττοντας κακῶς καὶ πλε-
 ονεκτοῦντας διήλεγχεν αὐτούς· ὑπὲρ γὰρ τοῦ δικαίου καὶ καλοῦ καὶ
 συμφέροντος ἠγωνίζετο μάλιστα ὅση δύναμις, μὴ μόνον εἰς μι-
 κροὺς τινὰς καὶ ἰδιώτας, ἀλλὰ καὶ εἰς μεγάλους καὶ ἐπιφανεῖς καὶ
 485 ἄρχοντας καὶ πλουσίους μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς βασιλίδος, ἐξ ὧν καὶ
 ἔπαθε καὶ τὴν ζωὴν αὐτοῦ προῦδωκε. Δηλώσει δὲ νῦν ὁ λόγος τρία
 τινά, τὰ δ' ἄλλα ἑκὼν ὑπερβήσομαι.

Πρῶτον μὲν ἡ βασιλὶς Εὐδοξία μνηύει τινὶ πλουσίῳ Πατρικίῳ
 καλουμένῳ χρήματά τινα δανεῖσαι αὐτῇ, ὃ δὲ οὐκ ἤθελεν· ἐδεδοίη
 f.104^r/β γὰρ αὐτὴν, μήποτε οὐκ/ἀποδώσει ταῦτα. Ἀναγκασζόμενος δὲ παρὰ
 490 τῆς βασιλίδος ὅσον τάχος διδόναι τὸ δάνειον καταφεύγει πρὸς τὸν
 πατριάρχην, τὸν δὲ οὐδ' ὅπωςτιοῦν ἀμελήσαντα γράφει τῇ βασι-
 λίδι, ὥστε τοῦ βουλευματος ἀποσχέσθαι καὶ ἔασαι τὸν ἄνθρωπον.
 Κατεπείσθη οὖν ἡ βασιλὶς καὶ ἀφῆκε τὸν Πατρίκιον ἀνεπηρέαστον
 πάμπαν. Ἐδεδώκει δ' ὕστερον οὗτος οἰκεία προαιρέσει εἰς τὸ τῆς

475 γηροκομεῖα cd

471-473 Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, *Ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ματθαῖον τὸν Εὐαγγελιστὴν εἰς ὁμιλίαις 4'*, PG 57, 13-472 (μέχρι Ὅμιλία ΜΔ') καὶ PG 58, 47-794, *Ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν ἀπόστολον καὶ εὐαγγελιστὴν εἰς ὁμιλίαις ΠΖ'*, PG 59, 23-482, *Ὑπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων* Ὅμιλ. NE', PG 60, 13-384, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴν* Ὅμιλ. AB', PG 60, 391-682, τοῦ αὐτοῦ, *Ὅμιλ. εἰς τὴν Α' πρὸς Κορινθίους* ΜΔ', PG 61, 11-392. Τὰ ὑπομνήματα τῶν ὑπολοίπων ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου καλύπτουν τοὺς τόμους 61-63 τῆς *Patrologia Graeca*.

487-505 Δὲν ἔχει ἐντοπιστεῖ πρόσωπο μὲ ὄνομα Πατρίκιος σὲ ἀνάλογο περιστατικό. Ἴσως μπορεῖ νὰ ὑποθέσει κανεὶς ὅτι ὁ τίτλος τοῦ πατρικίου, πού ἀποδίδει ὁ Ἀλεξανδρείας Γεώργιος στὸν Θεοδώριχο τοῦ περιστατικοῦ, ἔχει ἐκληφθεῖ ὡς κύριο ὄνομα. Πρβλ. Φωτίου, *Βιβλιοθήκη* 96, 80b, Henry II, σ. 54. Ὁ τίτλος τοῦ πατρικίου ἦταν μόνο τιμητικὸς τίτλος, χωρὶς ἐξουσία, καὶ ἀπενέμετο πάντοτε σὲ ἄτομα προσκεῖμενα στὸν αὐτοκράτορα. Βλ. A. Kazhdan, «*Patrikios*», *ODB* 3 (1991) 1600. Ὑπάρχει βέβαια καὶ ὁ νοτάριος Πατρίκιος πού στέλλεται ἀπὸ τὸν Ἀρχάδιο γιὰ νὰ ἀναγγεῖλει στὸν Χρυσόστομο τὴν ἀπόφαση γιὰ τὴν ἐξορία του. Σχετικὰ βλ. Παπαδοπούλου, *Χρυσόστομος*, σ. 75.

- 495 ἐκκλησίας νοσοκομεῖον βραχέα τινὰ χρήματα μισθοῦ ἔνεκα. Ἀκού-
 σασα οὖν ἡ βασιλὶς λελύπηται τοῦθ' εἵνεκα καὶ ὄνειδίζει τὸν πα-
 τριάρχην τὴν τῶν χρημάτων διάδοσιν τοῦ Πατρικίου. «Ἔδει γάρ,
 εἰποῦσα, καθάπερ ἡμᾶς διδάσκεις, οὕτω καὶ σὲ τῶν χρημάτων φεί-
 σασθαι τοῦ Πατρικίου καὶ μὴ εἰς τὸ τῆς ἐκκλησίας πανδοχεῖον αὐτὰ
 500 γε δέξασθαι». Ἐπιστέλλει οὖν πρὸς τὴν βασιλίδι οὗ πατριάρχης ὡς «εἰ
 f.104^v/_a χρήματα αὐτὸς ἐβουλόμην ἔχειν, πολλὰ ἂν//εἴησάν μοι πάλοι καὶ
 νῦν, ἀλλ' ἐκὼν τούτων ἐξέστην τοῖς δεομένοις παραχωρήσας. Τoi-
 γαρ οὖν οὐκ ἐμοὶ παρέσχεν ὁ Πατρίκιος, ἀλλὰ τῷ Σωτῆρι Χριστῷ
 505 καλῶς ποιήσας καὶ ἀξίως ἑαυτῷ, εἰ δὲ βούλει ἀφελέσθαι ταῦτα, ἡ-
 μᾶς μὲν ζημιώσεις οὐδέν, σεαυτὴν δὲ μάλιστα».
- Δεύτερον δ' αἴτιον ἦν τῆς πρὸς τὸν πατριάρχην ἀπεχθείας παρὰ
 τῆς βασιλίδος, ὅτι χήρα τις ἦν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Καλλιτρόπη τοῦνο-
 μα· δοκούσης οὖν πλουσίας εἶναι, ἀπαιτεῖται πεντακόσια νομί-
 σματα παρὰ τοῦ τὴν ἀρχὴν τηλικαῦτα τῆς Ἀλεξανδρείας διέπον-
 510 τος. Ἐνέχυρα γοῦν δοῦσα καὶ παρὰ τῶν φίλων δανεισαμένη δί-
 δωσιν αὐτῷ. Δύο δὲ παρελθόντων ἐτῶν ἐκπίπτει τῆς ἀρχῆς ὁ ἀδι-
 κήσας καὶ πρὸς τὴν βασιλεύουσαν ἤκεν, ἐπιδεδημηκυῖα δὲ καὶ ἡ
 γυνὴ καὶ καιρὸν εὐροῦσα πρόσεισι τῷ βασιλεῖ καταβοῶσα τῆς ἀδι-
 κίας. Ὁ βασιλεὺς οὖν τῷ ἐπάρχῳ ποιῆσαι τὴν κρίσιν προσέταξε καὶ
 f.104^v/_b οὐ πεποιθήκει ὡς ἔδει. Ἀπογνοῦσα δὲ ἡ γυνὴ // τῇ βασιλίδι προσ-
 ἔρχεται καὶ κατὰ τοῦ ἀδικήσαντος λέγει. Ἡ δὲ μετακαλεῖται τὸν
 ἄρχοντα καὶ εὐθύς παρῇν. Ἄδικον τοίνυν ἀπελέγξασα τοῦτον,
 λαμβάνει καὶ πλείω, ἔξ ὧν βραχέα τῇ Καλλιτρόπῃ διδοῦσα. Πρὸς
 τὸν πατριάρχην παραγίνεται τὰ αὐτὰ καὶ ὅμοια φάσκουσα καὶ
 520 παρ' αὐτοῦ ἐξαιτεῖται βοήθειαν ὡς ἀδικουμένη τε καὶ ὡς κινδυ-
 νευούσῃ τέλεον τοῖς τόκοις ἐκτριβῆναι. Μετακαλεῖται οὖν ὁ πα-
 τριάρχης τὸν ἀδικήσαντα καὶ δς παρῇν, προστάττει δὲ τὰ χρήμα-
 τα δοῦναι τῇ γυναικί. Ὁ δὲ προβαλλόμενος ὡς ἀφήρητο ταῦτα ἡ
 βασιλὶς, ἀντέφησεν ὁ πατριάρχης σὺν τῇ συνόδῳ ὅτι ἐκεῖνα μὲν, ἃ

497 lacuna ante τῶν χρημάτων

501 lacuna post πολλὰ

505 σεαυτὸν δε cd

506-535 Τὸ περιστατικό, μὲ περισσότερες λεπτομέρειες, διασώζεται στὴ «Βιβλιοθήκῃ τοῦ Φω-
 τίου», στὸ κείμενο (ὑπ' ἀρ. 96) τὸ σχετικὸ μὲ τὸ «βιβλίον, τὰ περὶ τὸν Χρυσόστομον ἐπιγραφὴν
 ἔχον, Γεωργίου ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας». Henry II, σσ. 56-57. Πρβλ. Halkin, *Douze récits*, III
 34, σσ. 167-171, V 34, σσ. 337-340, VIII 16, σσ. 468-469.

- 525 εἰλήφει ἡ βασιλὶς, περὶ δημοσίων ἦσαν ὀφειλόμενα, δὸς οὖν καὶ τῇ
 γυναικὶ τὰ οἰκεῖα. Ἦ γοῦν βασιλὶς ἀκούσασα, ἐπιστέλλει πρὸς τὸν
 f.105^r/α πατριάρχην ἐαθῆναι τὸν ἄνθρωπον ὅτι ἀπέδωκε τὰ ὀφειλόμενα. Ὁ
 δέ, «οὐ δίκαιόν ἐστι, φησί, // ἀπαλλαγῆναι, εἰ μὴ τὸ χρέος ἀποδιοῖν
 530 κατὰ χρεως γάρ ἐστιν ἡ γυνή. Εἰ δέ βούλει ἐλευθερωθῆναι, δὸς ἐξ ὧν
 ἀφείλου ἰσομέτρητα». Ἦ δὲ δύο πέμπει τῶν στρατηγῶν μετὰ τῶν ὑπὸ
 χεῖρα τὸν κρατούμενον εἰληφέναι. Εἰσιόντες δὲ ἐντὸς τοῦ νεώ,
 ἄγγελον ὁρῶσι Θεοῦ μετὰ σπάθης καὶ ἐμβρόντητοι γενόμενοι φυγὰς
 ὥχοντο. Ταῦτ' ἀπαγγέλλουσι τῇ βασιλίδι καὶ οὐ συνῆκε· οὐ γὰρ
 535 δεδοκεῖ τι. Ταῦτ' ἰδὼν ὁ ὀφείλων ἀνὴρ ἀποδεδώκει τὸ χρυσίον τῇ
 γυναικὶ καὶ ἀπηλλάγη. Ἦ δὲ γε βασιλὶς ἐμεμῆνει τὸν πατριάρχην.
 Καὶ τρίτον σκάνδαλον ἦν, ὅτι χήρα τις ἐτέρα σχοῦσα ἐκ προ-
 γόνων ἀμπελῶνα κατὰ τὴν Χαλκηδόναν, ἔγγιστά που τοῦ βασιλικοῦ
 ἀμπελῶνος, συντετάχθαι τῷ βασιλικῷ ἀμπελῶνι ἢ αὐγούστα κε-
 f.105^r/β λεύει καὶ ἡ τὴν τιμὴν ἡ χήρα λάβει ἡ ἐτέρου ἀμπελῶνος ἀλ//λαχό-
 540 σε· ἡ δὲ χήρα ἑξαρκος ἦν τούτῳ συγκαταθέσθαι, διὰ τοῦτο κατα-
 φεύγει πρὸς τὸν πατριάρχην, ἐφ' ᾧ βοηθήσαι αὐτῇ καὶ τῷ δικαίῳ.
 Γράφει τοίνυν ὁ πατριάρχης τῇ βασιλίδι καὶ ὑπομμνήσκει ὥς οὐ
 θεμιτὸν ἐρᾶν τ' ἀλλότρια καὶ ἀφαιρεῖν. «Φοβήθητι τὸν Θεὸν καὶ μὴ
 545 πρὸς τὴν σὴν ἀρχὴν βλέπουσα τὴν χήραν ἀφελέσθαι τὸν ἀμπελῶνα
 ἐθελήσεις, ὃν ἐκ προγόνων κέκτηται. Τί γὰρ ὠφελήσει ἄνθρωπον,
 ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ καὶ ζημιωθῇ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἢ τί
 δώσῃ ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ». Ταῦτα γοῦν ὥς
 οὐδὲν λογισθεῖσαι ἡ Εὐδοξία ἰδιοποιεῖται τὸν ἀμπελῶνα, ὁ δὲ μετὰ
 550 ζήλου σφοδροῦ μηνύει τῇ βασιλίδι· «Ἀπόδος τῇ γυναικὶ τὸ ἴδιον,
 μήποτε ὀργισθεῖ ὁ Κύριος καὶ μεταμεληθῇς ὥς ἀδίκως πράξασα».

550 μεταμεληθείση cd

545-547 Ματθ. 16, 20.

536-552 «ὅτι Θεογνώστου συγκλητικῷ δημευθέντος καὶ κατὰ τὴν ἐξορίαν τελευτήσαντος ἡ γυνὴ τὸν ὑπολειφθέντα αὐτῇ ἄγρὸν ὑπὸ τῆς βασιλίδος ἀφαιρεῖται. Ἦ δὲ ἐπὶ τὸν τῶν χηρῶν καταφεύγει πρόμαχον», Φωτίου, *Βιβλιοθήκη* 96, 82ab, Henry II, σ. 59. Γιά τὸ περιστατικὸ τοῦ ἀμπελῶνα τῆς χήρας βλ. Θεοδώρου ἐπισκόπου Τριμηθούντων, *Περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ἐξορίας καὶ τῶν θλίψεων Ἰωάννου τοῦ Μακαριωτάτου ἀρχιεπισκόπου ΚΠόλεως τοῦ Χρυσοστόμου*, PG 47, LXVII ιε' (στὸ ἐξῆς: Θεοδώρου Τριμηθούντων, *Βίος Χρυσοστόμου*). Βλ. ἐπίσης, F. van Ommeslaeghe, «Jean Chrysostome en conflit avec l'impératrice Eudoxie. Le dossier et les origines d'une légende», *Analecta Bollandiana* 97 (1979) 131-159. Ἐπίσης, Παπαδοπούλου, *Χρυσόστομος*, σσ. 39-41.

- Ἡ δὲ μηδαμῇ μηδαμῶς καταπεισθεῖσα, οὕτωςι τὸ πρᾶγμα ἔκειτο ἀδιόρθωτον. Ἐν μιᾷ οὖν τῇ τοῦ Σταυροῦ πανηγύρει ἀφικνεῖται
f.105^v/α καὶ ἡ βασιλὶς // μεθ' ὅσης ἂν εἴποις τῆς βασιλικῆς λαμπροφορίας καὶ τάξεως. Οἱ γοῦν πυλωροὶ τοῦ νεῷ διεκώλυον τὴν βασιλίδαν εἰ-
555 σω τοῦ νεῷ διελθεῖν προστάξει τοῦ πατριάρχου· ἡ δὲ σφόδρα λυ-
πηθεῖσα πάνδεινα ἐφθέγγετο ῥήματα καὶ κακῶς ἔλεγεν. Οὕτως οὖν ἡ Εὐδοξία κωλυθεῖσα τῶν τῆς ἐκκλησίας προθύρων, ἐπὶ τὰ βασι-
λεια ἦκε καὶ βουλευέται κατὰ τοῦ πατριάρχου βουλὴν πονηράν. Γράφει γοῦν Θεοφίλω τῷ Ἀλεξανδρείας ὡς οἰκίῳ αὐτῆς κατὰ γέ-
560 νος πρὸς τὴν βασιλίδαν τῶν πόλεων ἀφικέσθαι ξὺν ἄρα πολλοῖς ἐπισκόποις. Ὅθεν καὶ καταλαβόντες προσέρχονται τῇ βασιλίδι καὶ ἰδίᾳ κοινολογοῦνται καὶ καταψηφίζονται τοῦ ἁγίου δίχα τῆς τοῦ βασιλέως γνώμης. Ταῦτ' ἀκηκοὺς ὁ πατριάρχης τὸ τοῦ προ-
φῆτου Ἡλιοῦ εἰρῇ κεῖται ἔπος κρύφα σχεδόν, ὅτι «συναγάγετε πρὸς με
565 τοὺς ἱερεῖς τῆς αἰσχύνης ἐσθίωντας τράπεζαν Ἰεζάβελ». Ἀκούσαν-
f.105^v/β τες οὖν τῶν // ῥημάτων ἐνιοὶ τοῦ κλήρου τῷ βασιλεῖ καταλέγουσιν. Ὁ δὲ θυμοῦται καὶ αὐτὸς καὶ ὀργίζεται κἀντεῦθεν οἱ φθονοῦντες ἀγάλλονται καὶ παρρησιάζονται καὶ λιβέλλους πλάττουσι καὶ συρ-
ράπτουσιν. Ἀμέλει καὶ τὸν βασιλέα σὺν τῇ βασιλίδι συνηγόρους
570 τῆς ψήφου λαβόντες ἀπεφάναντο εἰς ὑπερορίαν ἀπελαθῆναι τὸν πατριάρχην. Τούτου δὴ καὶ γενομένου αὐτίκα μέχρι Πραινέτου τῆς νήσου, σεισμός γίνεται μέγας ἐν τῇ πόλει καὶ δειμάτα τινα καὶ φό-
βητρα ἐν τοῖς τῶν βασιλέων οἴκοις καὶ θόρυβος οὐ μικρὸς ἐν τῷ

565 ἐσθίωντες

559-565 «Καὶ ἐπειδὴ τοίνυν ἡρξάμην λέγειν περὶ τῶν ἐνεδρευσάντων τὸν δίκαιον τοῦτον ἄνδρα, ὦν πρώτη μὲν Εὐδοξία ἡ Ἀρχαδίου γυνή, εἶτα μετ' ἐκείνην Θεόφιλος ὁ ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας...», Θεοδώρου Τριμηθούνητων, *Βίος Χρυσσοστόμου*, PG 47, LV β'.

«...Ἡ δὲ Εὐδοξία μεταστελαιμένη Θεόφιλον καὶ τοὺς ἄλλους ἐπισκόπους, ἤρην πάντας διψῶντας τὴν Ἰωάννου ἐπιβουλὴν, καὶ πάντας ἡσφαλίσατο δώροις. Ὁ οὖν Ἰωάννης νεωτερικῶς πράττων ἐξηγήσατο κατὰ τῶν ἐπισκόπων τινὰ οὕτως ἔχοντα: "Συναγάγετε πρὸς με τοὺς ἱερεῖς τῆς αἰσχύνης ἐσθίωντας τράπεζαν Ἰεζάβελ, ἵνα εἰπω αὐτοῖς..."», Θεοδώρου Τριμηθούνητων, *Βίος Χρυσσοστόμου*, PG 47, LXVIII ιζ'. Πρβλ. Γ' Βασ. 18, 19.

571-578 Βλ. καὶ ὑποσημείωση 43. Λανθασμένα ἀναφέρει ὁ Φιλόθεος ὅτι ἡ Πραινέτος ἦταν νησί. «Πραινεστός ὄνομα τόπου» εἶναι ἡ σχετικὴ ἀναφορὰ στὸ λεξικὸ τοῦ Σουΐδα. Βλ. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, Royal Geographical Society Supplementary Papers, vol. IV, London 1890, σσ. 48, 179, 188, 201, 240. «Οὕτως ἐξώσθη ὁ Ἰωάννης τῆς Ἐκκλησίας, κόμητος ἀποσταλέντος σὺν στρατιωτικῇ βοηθείᾳ, καθάπερ ἐπὶ βαρβαρικῆς παρατάξεως. Ἐκβλη-

575 λαῶ ἐνῆν. Ὅθεν καὶ φοβηθέντες ξύμπαντες ἀνακαλοῦνται τὸν πα-
 τριάρχην. Ὁ βασιλεὺς οὖν πρόσταγμα εὐθὺς γράφει τοῖς ἀπάγου-
 σιν αὐτὸν διὰ νηὸς ἐπανελθεῖν ἐπὶ τὴν Κωνσταντίνου. Οἱ καὶ ἐλθόν-
 τες κατὰ τὴν τοῦ βασιλέως πρόσταξιν, ἔστη καὶ ὁ σεισμός καὶ
 ἦσθησαν ἅπαντες. Ὁ γοῦν πατριάρχης ἐπανιὼν ἐζήτηι κρίσιν γε-
 νέσθαι συνοδικὴν καὶ οὕτως ἀνιέναι ἐπὶ τὸν πατριαρχικὸν θρό-
 590 νον. // Ἀλλὰ τὸ πλῆθος νικᾷ καὶ ἄκοντα ἀναβιβάζουσιν αὐτόν.
 Οὐκοῦν ἡ Ἐκκλησία τὸν ἑαυτῆς ἀπολαβοῦσα ποιμένα τέθηλέ τε
 καὶ ἠῦξεν ταῖς ποτίμοις τῶν λόγων αὐτοῦ ἀρδευομένη πηγαῖς ἐπ’
 ἐνιαυτὸν ἓνα.

585 Ἀλλ’ ὁ φθόνος πάλιν οὐκ ἤθελεν ἡρεμεῖν, εἰ μὴ τὸν ποιμένα
 τὸν μέγαν αὖθις καθαιρεῖν τε καὶ καταβαλεῖν. Ἡ δ’ αἰτία τοιαύτη
 τις ἦν. Στήλη τις ἦν τῆς βασιλίδος Εὐδοξίας ἔγγιστά που τῆς ἐκκλη-
 σίας, παιδιὰ δὲ ἐγένοντο ἐκεῖσε ἄτακτοι καὶ αἰσχροί. Ὁ γοῦν πα-
 τριάρχης ὕβριν εἶναι τοῦ νεῶ λογισάμενος τῷ τοῖς ἱεροῖς ὕμνοις
 590 ἄδομένοις ἀτάκτους ἀντηχεῖσθαι φωνάς. Ἐπεὶ πολλάκις παραι-
 νέσας καὶ βουλευσάμενος οὐκ ἔπεισε κατὰ τῶν ταῦτα κελεύοντων
 590 f.106^γ/β γίγνεσθαι ὀπλίζει καὶ αὐτὸς τὴν γλῶτταν. Ὅθεν ἡ βα//σιλὶς, εἰς

581 τέθειλε cd

589 ἀντιχεῖσθαι cd

θεῖς δὲ φθάνει εἰς τὰ κατὰ Πραίνετον τῆς Βιθυνίας ἀγρίδια», Παλλαδίου *Διάλογος* Θ’, PG 47, 30. Σχετικὰ μὲ τὸν σεισμό βλ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Ὀμιλία μετὰ τὸν σεισμόν*, PG 50, 713-716. Halkin, *Douze récits*, III 49, σσ. 216-217, V 49, σ. 364, VI 24, σσ. 414-415. «...καθαίρεθεις δὲ ἐκπέμπεται εἰς τὸ τοῦ Βοσπόρου ἱερόν. Καὶ σειμοῦ θεηλάτου γενομένου πάλιν ἐπὶ τὴν πόλιν κατὰγεται», Φωτίου, *Βιβλιοθήκη* 96, 82b-83a, Henry II, σ. 60. Πρβλ. Σωζομενοῦ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Η’ 18, 5, Bidez, σσ. 373-374 καὶ Σωκράτους, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* ΣΤ’, 16,1, Hansen, σ. 339.

586-596 Φωτίου, *Βιβλιοθήκη* 96, 83a, Henry II, σ. 61. Πρβλ. Θεοδώρου Ἀναγνώστου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* Δ’, 293, Hansen, σ. 89. «Ἡ διάθεσις γιὰ παρεξηγήσει καὶ ἡ σκευωρικὴ σύνδεσις τῶν λόγων τοῦ Χρυσοστόμου μὲ τὴν Εὐδοξία αὐξήθηκε τόσο πολὺ, ὥστε νὰ ἐπινοηθοῦν λόγοι καὶ ὁλόκληρα κείμενα, ποὺ ἀποδόθηκαν στὸν Χρυσόστομο μὲ τὸν ὁποῖο δὲν εἶχαν καμμία σχέση. Ἔτσι ὁ Σωκράτης (*Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* ΣΤ’ 17), ἀναφέροντας τὴν τοποθέτησι πρὸ τῆς Συγκλήτου καὶ πλησίον τῆς Ἀγίας Σοφίας ἀργυροῦ ἀγάλματος τῆς Εὐδοξίας, τὸ 400, ὅταν ἀνακηρύχθηκε Αὐγούστα, καὶ σημειώνοντας τὴν ἀντίδρασι τοῦ Χρυσοστόμου γιὰ τοὺς ἐκεῖ ἐτήσιους θορυβώδεις ἐξορτασμούς, ποὺ δυσχέραιναν τὴν λειτουργικὴ ζωὴ, θέτει στὸ στόμα τοῦ τελευταίου τίς ἐξῆς πρῶτες φράσεις Ὀμιλίας του: “Πάλιν Ἡρωδιάς μαίνεται, πάλιν ταράττεται, πάλιν ὀρχεῖται, πάλιν ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου ζητεῖ λαβεῖν», PG 59, 485-490. Τοὺς λόγους ἀναφέρει μὲ μικρὴ παραλλαγή καὶ ὁ Σωζομενός (*Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* Η’, 20, 1-3)», Παπαδοπούλου, *Χρυσόστομος*, σσ. 41-43. Halkin, *Douze récits*, VI 25, σ. 415.

- 595 έαυτὴν φέρουσα τὰ λεγόμενα, ἀφόρητός τε ἦν καὶ ἀκάθεκτος· αὐθις ἐντεῦθεν κατ' αὐτοῦ ἐτέκταινε κακὰ καὶ γράμματα ἐπέμποντο παρ' αὐτῆς πανταχόσε εἰς τε Θεόφιλον καὶ πρὸς ἑτέρους ἔλθειν ἐπὶ τὴν Κωνσταντίνου καὶ συγκροτηθῆναι σύνοδον κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου. Ἦκον οὖν οὐκ ὀλίγοι τῶν ἐπισκόπων. Ὁ Θεόφιλος δὲ Ἀλεξανδρείας οὐ παρῆν, ἀλλὰ τρεῖς τῶν ἑαυτοῦ ἐπισκόπων πέπομφε δούς αὐτοῖς καὶ κανόνα, ὃν οἱ Ἀρειανοὶ πρότερον κατὰ Ἀθανασίου τοῦ μεγάλου προὔτειναν, φάσκοντα· «Εἰ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος δικαίως ἢ ἀδίκως καθαιρεθῆις ἑαυτῷ ἐπανέλθοι συνόδου δίχα τῇ Ἐκκλησίᾳ, τῷ τοιούτῳ μηκέτι δίδοσθαι χώραν ἀπολογίας». Ἐποίησε δὲ τοῦτο δι' οὐδὲν ἕτερον ἢ τὴν ἑαυτοῦ βουλόμενος ψήφον κρατεῖν // καὶ μηδὲ χώραν δοθῆναι τῷ πατριάρχῃ ἀπολογήσασθαι σχεδόν, πλὴν ὑπεραπελογήσατο ἐξ ἀνάγκης οὕτω πως· «Ἐγὼ μὲν, 605 ὧ ἄνδρες θεοὶ, οἱ συνελθόντες ἐνταῦθα ἐπὶ τῷ κριθῆναί με, ἵστε ὅτι πρὸ βραχέος ἐξώσθην τῆς ἐκκλησίας παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τούτοις καὶ παρ' αὐτοῖς πάλιν εἰσήχθην ὅπως δῆποτε· οὐδὲ γὰρ εἰασάν με κάτω μένειν, οὐδ' ὅπως τιοῦν καὶ κριθῆναι συνοδικῶς, οὐθ' οἱ βασιλεῖς, οὐθ' ὁ λαός, ἀλλὰ βία εἰς τὸν θρόνον ἀνήγαγον τὸν πα- 610 τριαρχικὸν καὶ μὴ βουλόμενον. Ἄλλως τε καὶ τὸν κανόνα τοῦτον, ὃν προβάλλεσθε κατ' ἐμοῦ, παρ' Ἀρειανῶν οἶδα γενέσθαι, ὃν ἢ ἐν Σαρδικῇ γεγонуῖα σύνοδος παρεγράψατο καὶ ὠβέλισεν ὥς οὐ καλῶς γινόμενον, οὐδὲ κατὰ λόγον ὀρθὸν καθάπερ ἴστε καὶ ὑμεῖς». «Τῶν γὰρ βεβήλων ὀλίγος ὁ λόγος» κατὰ τὸν λέγοντα ῥήτορα πάντως

598-601 «Ἡ ἀντιχρυσοστομικὴ ὁμάδα υἰοθέτησε τὴν γνώμη-ἐντολὴ τοῦ Θεοφίλου, πού παράγγειλε ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια: νὰ μὴν δεχθοῦν ἐπανάκριση τοῦ Χρυσοστόμου, ἀλλὰ νὰ ἐπιδιώξουν τὴν καταδίκη του βάσει τοῦ Κανόνα 4 τῆς ἀντιοχειανῆς συνόδου τοῦ 341. Αὐτὸς ἐπέβαλε ὀριστικὴ ἐξορία σὲ ὅποιον κληρικὸ καταδικασθέντα (ἀδιάφορο ἂν δίκαια ἢ ἀδίκαια) ἐπανερχότανε στὴ θέση του χωρὶς νέα συνοδικὴ κρίση. Οἱ φίλοι τοῦ Χρυσοστόμου ὑποστήριξαν στὸν βασιλέα ὅτι ὁ Κανόνας ἔγινε ἀπὸ αἰρετικούς, γιὰ νὰ ἐξοντώσουν τὸν Μέγα Ἀθανάσιο, καὶ ἀκυρώθηκε ἀπὸ τοὺς Ὀρθοδόξους (σύνοδος Σαρδικῆς τοῦ 343)», Παπαδοπούλου, *Χρυσόστομος*, σ. 69. Πρβλ. δ' Κανόνα τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ Συνόδου (341), Γ. Α. Ράλλη-Μ. Ποτλῆ, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, τ. Γ', Ἀθήνησι 1853, σ. 132 καὶ δ' Κανόνα τῆς ἐν Σαρδικῇ Συνόδου (343), σ. 238. Βλ. καὶ Α. Papadakis, «Serdica, Local Council of», *ODB* 3 (1991) 1876-1877. Ἐπίσης, Παλλαδίου, *Διάλογος Θ'*, *PG* 47, 31-32. «...οὐ μόνον λέγομεν τούτοις μὴ δεῖν ἐξακολουθεῖν, ἀλλὰ μᾶλλον αὐτοὺς μετὰ αἰρετικῶν καὶ σχισματικῶν δογματῶν εἶναι κατακριτέους, καθάπερ καὶ πρότερον γέγονεν ἐν τῇ Σαρδικῇ συνόδῳ ὑπὸ τῶν πρὸ ἡμῶν ἐπισκόπων» (Ἰννοκέντιος πρὸς Ἰωάννη) Σωζομενοῦ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* Η' 26, 16, Bidez, σ. 386.

604-613 Χωρὶον μὴ ἀνιχνευθέν.

- f.106^v/β γὰρ οὐ δεῖ πύλας αὐτοῖς ἐπιθέσθαι τοῖς ὧσιν // ἄλλ' ἐπικίνεται πά-
 λαι. Τοὺς δὲ λέληθε καὶ αὐτὸ τοῦτο. Τοσοῦτον γάρ εἰσιν ἐκεῖνοι πόρ-
 ρω τῶν ἱερῶν, οἱ ταῦτα ποιοῦντες καὶ γράφοντες. Ὁ βασιλεὺς οὖν
 Ἀρκαδιος, ἡττηθεὶς ταῖς τῆς βασιλίδος ὀχλήσεσι καὶ τῶν ἐπισκό-
 πων, μεθ' ἡμέρας ἐνίας μηνύει τῷ πατριάρχει ἐξελθεῖν τῆς ἐκκλη-
 620 σίας ὡς καταψηφισθέντι γε παρὰ τῆς συνόδου. Πρὸς ταῦτ' ἀντέ-
 φησεν ὁ μέγας ὡς «ἐγὼ μὲν παρὰ Θεοῦ τὴν ἐκκλησίαν λαβὼν, οὐχ
 ἥκιστα δὲ καὶ παρὰ σοῦ καὶ τῆς συνόδου, δέδοικα ἐκὼν ὑπο-
 χωρεῖσθαι διὰ ψιλοῦ γε ῥήματος, μὴ ποθ' εὗροίμι κόλασιν ἐνδικώ-
 τατα. Εἰ βούλει δὲ τοῦτο γενέσθαι, λοιπὸν βίβη με ἔκβαλον, ἵν' ἔχοι-
 625 μι ἀπολογίαν ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ὡς ἄκων ἐξηλθὼν τῆς λογικῆς ἐμῆς
 ποιίμνης». Ὅθεν καὶ εὐθύς τοῦτο γίνεται. Καὶ πρῶτον μὲν ἀπείρ-
 γουσιν αὐτὸν τῆς ἱερουργίας, ἔπειτα διάγειν αὐτὸν οὕτως ἀπλῶς
 f.107^r/α // ἐπὶ τοῖς πατριαρχικοῖς οἴκοις, μέχρις ἂν σκέψωνται περὶ τούτου
 γε ἀκριβέστερον. Ἐπεὶ δὲ ἡ τοῦ μεγάλου Σαββάτου ἡμέρα ἐπεφθά-
 630 κει, ἐρήμην κατεδίκασαν τὸν θειότατον πατριάρχην, μήτ' ἀπολο-
 γίαν μεταδόντες ἐφ' οἷς κατηγοροῦν, μήτ' ἐτέρου λόγου γέ τινος,
 πέμπουσι δὲ στρατάρχην ἑλληνά τινα τὴν θρησκείαν μετὰ πλεί-
 στων στρατιωτῶν ἐκβαλεῖν αὐτὸν τοῦ πατριαρχείου. Κάντεϋθεν
 καὶ προστάγματα πέμπονται εἰς τὰς ἔξω πόλεις διειργόντα τῆς κοι-
 635 νωνίας τὸν πατριάρχην.

Καταβάς οὖν πρὸς θάλασσαν καὶ ἐπιβάς ἐν πλοίῳ εἰς τι πολί-
 χνιον ἐπιφέρουσι τῆς Ἀρμενίας, Κουκουσὸς ὄνομα, μετὰ στρα-

619 ἐνίους cd

621 Θεῶ cd

623 ψηλοῦ cd

624 ἐκβαλλον cd

614 Αἴλιου Ἀριστείδου, *Πλάτωνος Ὑπερ τῶν τεττάρων* 129, 6. Πρβλ. *Διάλογος*, στ. 1176.

621-626 Χωρίον μὴ ἀνιχνευθέν.

629-635 Τὸ Μεγάλο Σάββατο τοῦ 404 συνέβησαν αἱματηρὰ γεγονότα εἰς βάρος τῶν ὑποστηρι-
 κτῶν τοῦ Χρυσοστόμου. Πρβλ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου *Πρὸς Ἰννοκέντιον*, PG 47, 10-12, Σω-
 ζομενοῦ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* Η' 21, 1-8, Bidez, σσ. 377-8. F. van Ommeslaeghe, «Jean
 Chrysostome et le peuple de Constantinople», *Analecta Bollandiana* 99 (1981) 341-342.

636-639 Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Ὅτε ἀπῆει ἐν τῇ ἐξορίᾳ*, PG 52, 435-438. Ἡ Κουκουσὸς τῆς
 Ἀρμενίας καὶ σημερινὴ τουρκικὴ πόλη Göksun. «Στὴν Κουκουσὸ καὶ δὴ μεταξὺ 406 καὶ 407
 συνέταξε καὶ δύο πολυσυζητημένα ἐργίδια... «Ὅτι τὸν ἑαυτὸν μὴ ἀδικοῦντα οὐδεὶς παρα-
 βλάψαι δύναται» (PG 52, 460-480) καὶ «Πρὸς τοὺς σκανδαλισθέντας ἐπὶ ταῖς δυσμερίαις...»
 (PG 52, 479-528)...», Παπαδοπούλου, *Χρυσοστόμος*, σ. 85.

- f.107^r/β τιωτῶν ἀτιθάσων, θλιβόντων αὐτόν καὶ κακο//ποιούντων τὰ μέ-
 640 γιστα. Ὡς δ' ἐν Κουκουσῶ παρεγένοντο, διὰ πλείονα τὴν ἐπήρει-
 645 αν ἔφ' ἑτερον φρούριον δεινότερόν γε, Πιτυοῦντα καλούμενον,
 παρὰ τοῖς στρατιώταις φέρεται, ἀσθενήσας κατὰ τὴν ὁδὸν καὶ ἡμί-
 θνητος σχεδὸν γεγονώς. Ἐπιφαίνονται δὲ κατὰ τὴν νύχθ' ὅλην
 ἐκείνην Πέτρος καὶ Ἰωάννης, ἡ δυὰς τῶν ἀποστόλων, καὶ ὁμι-
 650 λούσιν αὐτῷ ἡδέως καὶ εὐφραντῶς δι' ὀνείρων καὶ πρὸς τοῖς ἄλ-
 655 λοις καὶ περὶ τῆς ἐκδημίας αὐτοῦ ἐξεῖπον, ὅτι τάχιστα πρὸς Θεὸν
 ἀφίξεται καὶ ἀπαλλαγῆσεται τῶν πόνων τε καὶ τῶν θλίψεων. Ἐπεὶ
 οὖν ἡ ἡμέρα παρῆν τῆς πρὸς Θεὸν ἐκδημίας, πάντα μὲν ὅσα γε κα-
 τεῖχεν, ἱμάτιά τε καὶ βιβλία, διένειμε πτωχοῖς καὶ ἱερεῦσιν. Οὐκοῦν
 f.107^v/α καὶ τῶν ἀχράντων μυστηρίων μετε//σχηκῶς καὶ τῷ Θεῷ εὐχαρι-
 650 στήσας καταλύει τὸν βίον, ἐξηκοντούτης γενόμενος πρὸς τοῖς τρι-
 σίν. Ἐθρήνησεν οὖν αὐτὸν πλῆθος ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, ἀπό
 τε Φοινίκης καὶ Συρίας καὶ Ἀρμενίας, ὡς ἱεράρχην μέγιστον καὶ
 θειότατον. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦτου γε τοῦτον ἴσχουσι τὸν τρό-
 655 πον ἐκ τῶν πολλῶν ὀλίγ' ἄττα εἰρηκῶς.
 Κοινῇ γὰρ καὶ καθ' ἓνα τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις ἐξίστης εἰ-
 ρήκειμεν μικρὸν πλέον ἢ ἔλαττον τὸ ἐναλλάττον τούτων, πλὴν
 ὁμοία καὶ ἡ ὁδὸς καὶ ὁ τρόπος καὶ ὁ ζῆλος οἶμαι τῶν τριῶν. Εἰ γοῦν
 τοσαύτην μὲν εὐνοίαν καὶ ἐλπίδα, τοσαύτην δὲ καὶ ἀγάπην οὗτοι
 ἔχοντες πρὸς Θεόν, ὡς ἔνεκ' αὐτοῦ πάντα σχεδὸν καταλείψαντες
 f.107^v/β τὰ τοῦ βίου τερπνὰ καὶ τὰς ψυχὰς // ὑπὲρ αὐτοῦ ἐλέσθαι προθύ-
 μως καὶ θυσίαν αὐτῷ προσενέγκαι ἀγίαν, ζῶσαν, εὐάρεστον, πῶς

642 σχεδὸν in mrg

644 Ὀνείρου in mrg

657 τῶν τριῶν in mrg

659 καταλίψαντες cd

640 Πρόκειται γιὰ ἄγρια καὶ ἀπομακρυσμένη περιοχή στοὺς πρόποδες τοῦ Κανκάσου, στὰ ἀνα-
 τολικά παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου, Σωζομενοῦ, *Ἑκκλησιαστικὴ Ἱστορία* Η' 28,2, Bidez,
 σ. 389. Πρβλ. καὶ Παπαδοπούλου, *Χρυσόστομος*, σ. 86.

640-646 Διασώζεται ἀπὸ τὸν Παλλάδιο τὸ γεγονός τῆς διανυκτέρευσης τοῦ Ἰωάννου Χρυ-
 σοστόμου στὸν προσκυνηματικὸ ναὸ τοῦ ἁγ. Βασιλίσκου, τοπικοῦ ἐπισκόπου ποὺ μαρτύρη-
 σε ἐπὶ Μαξιμιανοῦ (311) στὴν περιοχή τῶν Κομάνων (σήμερα Gömenek) καὶ τῆς ἐμφάνισης
 τοῦ ἁγίου γιὰ νὰ τὸν ἐνθαρρύνει, Παλλαδίου, *Διάλογος*, ΙΑ', PG 47, 38. Ὁ Φιλόθεος, ἀντὶ τοῦ
 Βασιλίσκου, ἀναφέρεται στὴν ἐμφάνιση τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Ἰωάννου, γεγονός ποὺ
 διασώζει καὶ ὁ Συμεὼν ὁ Μεταφραστής (Halkin, *Douze récits*, IX 3).

οὐκ ἂν ἀτεχνῶς καὶ ἴσοι οὗτοί εἰσι κατὰ τε πρᾶξιν καὶ θεωρίαν καὶ ἀγιότητα; Βούλομαι τοίνυν παρεξετάσαι καὶ αὐτοὺς μετὰ γε τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν καὶ συγκρίναι ὥς ἐν βραχεῖ.

- 665 Καὶ πρῶτον μὲν οὗτοι τοὺς προγόνους καὶ τοὺς γενάρχας κατεκόσμησαν, Ἀδὰμ καὶ Εὐὰν λέγω. Οὐ μόνον γὰρ τὰς θείας ἐντολάς ἐφύλαξαν, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἡμῖν εἰσηγοῦνται καὶ διδάσκουσι φυλάττειν καὶ μὴ παραβαίνειν ὅλως αὐτὰς διὰ τῶν οἰκείων γραφῶν ὥς ἂν τοῦ παραδείσου καὶ τῆς τροφῆς ἀπολαύσωμεν. Ἐνὼς καὶ
- 670 f.108^r/α Ἄβελ πρῶτοι ἤρξαντο εὐχεσθαι τῷ Θεῷ καὶ θυσίας προσφέρειν ἐκ τῶν ἐνόντων καὶ καλλίστων προβάτων, // οὗτοι δὲ τὰς δεήσεις ἐποιοῦντο τὰς ἑαυτῶν οὐ μετὰ προβάτων καὶ στεάτων καὶ ἄλλων ὠντινοῦν εἰδῶν, ἀλλὰ μετὰ καθαρῶ συνειδότος καὶ θυσίας ἀναιμάκτους. Ὁ Ἐνὼχ μετετέθη παρὰ Θεῷ, ἐρ' ὃ ὕστερον μετὰ Ἡλιοῦ
- 675 τοῦ Θεσβίτου τοῦ ὑψωθέντος ἐν τετρώρῳ ἄρματι κηρύξωσι τὸν Χριστὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ὃ οὐκ ἐπίστευσαν οἱ Ἑβραῖοι, τὸν δὲ ἀντίχριστον υἱὸν διαβόλου, ὃ πιστεύσουσιν οὗτοι ὥς πεπλανημένοι καὶ ἄθλιοι. Καὶ οὗτοι μετετέθησαν ἀπὸ τῆς τοῦ κόσμου ὕλης οἱ ἱεράρχαι πρότερον, εἴτα ἦλθον εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν καὶ ἐκήρυξαν τὸν Χριστὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος. Περὶ δὲ τοῦ Νῶε
- 680 f.108^r/β ταῦτά καὶ ὁμοία φάσκω. Εἰ γὰρ καὶ ὁ κατακλυσμὸς ἐλθὼν // κατέκλυσε πᾶσαν τὴν γῆν, ὁ δὲ Νῶε διὰ τῆς κιβωτοῦ διέσωσεν ἑαυτὸν καὶ τοὺς παῖδας καὶ πᾶν τετράποδον καὶ πτηνὸν εἰς δευτέρου βίου κατάστασιν καὶ διαδοχὴν, ἀλλὰ καὶ οὗτοι τὴν θάλασσαν καὶ
- 685 τὸν κατακλυσμὸν τῶν αἰρετικῶν διὰ τῆς δογματικῆς πανοπλίας ἐξήρανον καὶ θεῖα νόματα καὶ ζωήρρυτα λόγια τοὺς ἀνθρώπους ἐπότισαν. Ὁ Ἀβραὰμ μέγας γενόμενος ἐπὶ φιλοξενίᾳ καὶ θυσίαις, ὕστερον καὶ τὸν Ἰσαὰκ προσαγωγών, τὸν ἐξ ἐπαγγελίας τεχθέντα, προσήγαγε τῷ Θεῷ ὥς πρόβατον σφάξαι διὰ φιλοθεΐαν, οὗτοι δὲ

681 ταῦτά cd

682 κυβωτοῦ cd

661 Πρβλ. Ρωμ. 12, 1.

665-666 Πρβλ. Γεν. 2, 7-25.

669 Πρβλ. Γεν. 4, 26 καὶ 5, 6-11.

670 Πρβλ. Γεν. 4, 2-4.

674-675 Πρβλ. Σοφ. Σειρ. 49, 14 καὶ Ἑβρ. 11, 5. Ἐπίσης, Βασ. Δ' 2, 11.

680-684 Πρβλ. Γεν. 6, 9-22 καὶ 7, 1-5.

687-689 Πρβλ. Γεν. 18, 1-16. καὶ Γεν. 22, 1-19.

- 690 ἑαυτοὺς προσήγαγον τῷ Θεῷ θυσίας πνευματικὰς, ζώσας, ἀγίας,
 f.108^v/α εὐαρέστους αὐτῷ γενομένους. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὰ μεγάλα θεάμα-
 τὰ τὰ ὁραθέντα παρὰ τοῦ // Ἰακώβ, λίθον λέγω καὶ κλίμακα, στή-
 λην τε καὶ πάλην πρὸς τὸν Θεόν, ἅπερ μυστικὰ θεωρήματα ἦσαν
 695 ἀπόρρητα τῆς οἰκονομίας αὐτοῦ, φρικτὰ μοι δοκοῦσι καὶ θαύμα-
 τος ἔμπλεα. Ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν δογμάτων ἀκριβεία τούτων, ἦν ἑθεο-
 λόγησαν, πᾶσαν αἵρεσιν ἐστήλιτευσαν, ἥς ἄνευ οὐκ ἔνι βιοῦν τοὺς
 ὡς ἀληθῶς βιοῦν ἤρημένους, οἵτινες ἐς ἄκρον φιλοσοφίας ἐληλα-
 κότες καὶ τοῖς ἄλλοις ἐπιβαίνειν καθὰ διὰ κλίμακος ἔπεισαν καὶ
 700 περὶ τῶν μελλόντων πραγμάτων χρηστὰς ἐλπίδας διδόασιν ἔχειν.
 Ὁ γὰρ λίθος προτύπωσις ἦν τοῦ ἀκρογωνιαίου λίθου Χριστοῦ· ἡ
 κλίμαξ τῆς ἀειπαρθένου Θεοτόκου, δι' ἥς πρὸς ἡμᾶς κατέβη ὁ Θε-
 ὸς Λόγος· ἡ στήλη δὲ τοῦ ἀναστηλωθέντος λίθου εἰς ὕψος καὶ ἀλει-
 f.108^v/β φθέντος ἐλαίῳ εἰς τύπον ἦν τοῦ χρυσθέντος θεανθρώπου // τῷ κέ-
 ρατι τοῦ ἐλαίου· ἡ πάλη δέ, ἦν ἐπάλαισεν Ἰακώβ, ἄγγελον ἐδήλου
 705 τὴν ἔνωσιν τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν ἀνθρώπων ἀντικρυς· ἡ γὰρ ἀρετὴ
 τῶν θείων ἀνδρῶν πρὸς τὴν τῶν ἀγγέλων φύσιν ὑποχωλαίνει καὶ
 ἐλαττοῦται, ὡς καὶ ὁ μηρὸς ἔπαθε τοῦ Ἰακώβ ἐν τῷ παλαίειν τὸν
 ἄγγελον. Τί δὲ ὁ Ἰωσήφ; Σιτοδότης ἐγένετο τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς
 710 δεσποίνης ἐπιμανείσης ἀνώτερος ὤφθη τῶν ἐκείνης βελῶν καὶ τῶν
 αἰσχυρῶν πρᾶξεων, οὗτοι δὲ παρθενίαν διὰ βίου παντὸς ἐσχηκότες
 καὶ τὰ σώματα καθαρὰ καὶ ὡς ἄνυλα σχεδὸν κτησάμενοι ἰσάγγελοι
 ὤφθησαν ἐν τούτῳ τῷ μέρει, ἐπεὶ εἰς τὴν ἀκρώρειαν τῆς ἀπαθείας
 715 f.109^v/α πειρασμοῖς ἦν καὶ παρὰ πάντων ἐπαινεῖται καὶ θαυμάζεται, // ἀλλὰ
 καὶ ὧν ἐστέρηται, πλούτου καὶ δόξης καὶ δυναστείας, οὐδὲν γογγυ-
 στικὸν ῥῆμα πρὸς Κύριον ἐξεῖπεν, ἀλλὰ πρὸς μεγαλοψυχίαν καὶ
 εὐχαριστίαν ἐχώρησεν. Ἐπεὶ οὐχ' οἷός τε ὦν πρὸς τὴν θείαν ψῆφον

693 μυστηκὰ cd

697 βιοῦν in mrg.

702-703 ἀλειφθέντος p.c.

713 ὑπομονικώτατος cd

715-716 γογγιστικὸν cd

690-691 Πρβλ. Ρωμ. 12,1. Βλ. καὶ στ. 661.

691-693 Πρβλ. Γεν. 28, 10-22 καὶ Γεν. 32, 25-26.

708-709 Πρβλ. Γεν. 41, 47-57 καὶ Γεν. 39, 7-20.

- 720 ἀντιτείνειν ὅλως εἶχεν, οἱ δὲ χρήματα ἔχοντες καὶ προὔχουν τῶν
 ἄλλων δυνάμενοι, τὸ μηδὲν ἔχειν προεῖλοντο μᾶλλον καὶ τὸ πτω-
 χεῦν διὰ Χριστόν. Μωυσεὶ τῷ νομοθέτῃ καὶ Ἀαρὼν πολλὰ μαρ-
 τυρεῖται τῶν ἀγαθῶν ἔχειν, οἷον ὑπὲρ τῶν ὁμοφύλων τὴν ψυχὴν
 προέσθαι κατὰ τοῦ Φαραὼ γενέσθαι, νόμον παρὰ Θεοῦ ἔγγραφον
 εἰληφέναι, Ἀαρὼν δὲ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ προσευχόμενος μύστης τῆς
 725 ἱερᾶς σκηνῆς, «ἦν ἔπηξεν ὁ Κύριος καὶ οὐκ ἄνθρωπος». Τούτων δὲ
 τῶν δύο ζηλωταὶ οἱ τρεῖς οὗτοι ἦσαν, πολεμοῦντες καὶ πολεμού-
 740 μενοι ὑπὲρ τῶν ὀρθῶν δογμάτων // τῆς ἀληθείας καὶ ὑπὲρ τοῦ
 ὀρθοῦ καὶ δικαίου λόγου καὶ ὑπὲρ τοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ, ἱερουργοῦντες
 τὴν ἀναίμακτον λατρείαν οὐχ ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ μόνου,
 ἀλλὰ καὶ πολλάκις. Πρὸς τοῦτοις, ἐμιμήσαντο Ἥλιον τοῦ προφή-
 730 του τὸν ζῆλον, τοῦ Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ τὴν παρηρησίαν καὶ
 τὴν ἐγκράτειαν, Δαβὶδ τὴν πραότητα, τὴν σοφίαν Σολομῶντος, Πέ-
 τρου τοῦ τιμιωτάτου τῶν ἀποστόλων τὴν ὁμολογίαν, Παύλου τοῦ
 μεγάλου τὴν μέριμναν τῶν ἐκκλησιῶν, Ἰωάννου τὴν θεολογίαν,
 735 Ἰακώβου τὴν φιλαδελφίαν καὶ ἀγάπην καὶ τῶν ἄλλων ἀποστόλων
 τὰ κατορθώματά τε καὶ προτερήματα. Οὕτως ἐκεῖνοι οἱ τρεῖς σο-
 φοὶ ἱεράρχαι τοὺς προὔχοντας τῶν παλαιῶν καὶ τῶν νέων ἀνδρῶν,
 740 τὸ μὲν τῶν καλῶν ἐμιμήσαντο, τὸ δὲ ἐξήλωσαν, τὸ δὲ ἐνίκησαν,
 τὸ δὲ μικρὸν ὑπελείφθησαν, ἔστι δὲ οὗς καὶ ὑπερέβαλον. Τοσαῦτα
 τούτων τὰ κατορθώματα καὶ τὰ προτερήματα καὶ πολλῶ πλείονα,
 ὥς ἐγὼ οἶμαι· οὐ γὰρ πάντα διεξελθεῖν οἶός τε ὢν, οὐδ' ἀξίως μνη-
 σθῆναι οὐκοῦν ἄχρι τούτου γε.
 Ὑμεῖς δέ, ὦ ποιμένες κατὰ πάντ' ἄριστοι καὶ ἱεραρχῶν ἱερώ-
 745 τατοι καὶ πατριαρχῶν θειότατοι καὶ σοφώτατοι, ὑπὲρ ἡμῶν ἱκε-
 τεύσατε πρὸς Θεὸν τὸν φιλάνθρωπον σωθῆναι καὶ τυχεῖν τῆς ἄνω
 βασιλείας καὶ λαμπρότητος μετὰ πάντων τῶν ἐξ αἰῶνος δικαίων,
 740 καὶ μέγα ἦ τὸ αἰτούμενον· μεγάλα γὰρ // δύνασθε καὶ ὑμεῖς ὡς ἀγω-
 νισταὶ τῶν θείων δογμάτων καὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ τῶν
 ἀρρήτων μυστηρίων Χριστοῦ καθὰ ἡξιωμένοι τῶν τοῦ ἁγίου Πνεύ-
 ματος χαρισμάτων. Ὡς οὖν διὰ πάντων βέλτιστοι καὶ τῆς ὑπερ-

738 ὑπερέβαλλον cd

742 κατὰ in mrg.

723-724 Πρβλ. Ἐβρ. 8,2.

728 Πρβλ. Ἐβρ. 9,7.

- 750 ουσίου ούσίας καὶ φύσεως τῆς τρισυποστάτου θεότητος κήρυκες
καὶ θεολόγοι μὴ ἀποκάμωιτε πρεσβεύοντες ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας
καὶ τῆς βασιλείας ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ
τὸ κράτος σὺν τῷ ἀνάρχῳ αὐτοῦ Πατρὶ καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ
καὶ ζωοποιῷ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώ-
755 νων, ἀμήν.